

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2014

Tereza Holá

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Fenomén pohřbívání na sídlištích v době
bronzové**

Tereza Holá

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

Fenomén pohřbívání na sídlištích v době

bronzové

Tereza Holá

Vedoucí práce:

PhDr. Ladislav Šmejda, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Obsah

1 ÚVOD	1
2 STRUČNÉ DĚJINY BĀDÁNÍ.....	3
3 DOBA BRONZOVĀ.....	5
3.1 PERIODIZACE.....	5
3.1.1 STARŠÍ DOBA BRONZOVĀ	5
3.1.2 STŘEDNÍ DOBA BRONZOVĀ	6
3.1.3 MLADŠÍ A POZDNÍ DOBA BRONZOVĀ.....	7
3.2 SÍDLIŠTĚ	8
3.2.1 STARŠÍ DOBA BRONZOVĀ	8
3.2.2 STŘEDNÍ DOBA BRONZOVĀ	10
3.2.3 MLADŠÍ A POZDNÍ DOBA BRONZOVĀ.....	11
3.3 POHŘEBIŠTĚ A POHŘEBNÍ RITUS	12
3.3.1 STARŠÍ DOBA BRONZOVĀ	12
3.3.2 STŘEDNÍ DOBA BRONZOVĀ	14
3.3.3 MLADŠÍ A POZDNÍ DOBA BRONZOVĀ.....	16
4 SÍDLIŠTNÍ „POHŘBY“	18
4.1 TERMINOLOGIE	18
4.2 TYPY OBJEKTŮ S LIDSKÝMI KOSTERNÍMI POZŮSTATKY ...	21
4.2.1 Nálezy v sídlištních jámách	21
4.2.2 Nálezy v obytných objektech	21
4.2.3 Nálezy v kulturní vrstvě.....	22
4.2.4 Nálezy v příkopech	22
4.3 CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED.....	23

4.3.1 NEOLIT.....	23
4.3.2 ENEOLIT	25
4.3.3 DOBA HALŠTATSKÁ, DOBA LATÉNSKÁ.....	27
4.3.4 DOBA ŘÍMSKÁ A STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ.....	30
4.3.5 SHRNU TÍ.....	31
4.4 ETNOGRAFICKÉ PARALELY	31
4.4.1 Pohřby uvnitř domů.....	32
4.4.2 Pohřby mimo obydlí.....	33
4.4.3 Primární a sekundární pohřeb	34
4.4.4 Primární a sekundární pohřeb u Fali	35
4.5 MOŽNOSTI INTERPRETACE	36
5 POHŘBY NA SÍDLIŠTÍCH V DOBĚ BRONZOVÉ	41
5.1 DATABÁZE.....	41
5.1.1 VYTVOŘENÍ A STRUKTURA DATABÁZE	41
5.1.2 TABULKY	42
5.1.3 RELACE	43
5.2 VYMEZENÍ PODLE OBDOBÍ.....	43
5.2.1 STARŠÍ DOBA BRONZOVÁ	44
5.2.2 STŘEDNÍ DOBA BRONZOVÁ	51
5.2.3 MLADŠÍ A POZDNÍ DOBA BRONZOVÁ.....	55
5.3 CELKOVÉ ZHODNOCENÍ.....	61
5.4 HROMADNÉ POHŘBY.....	68
5.5 VÝBAVA	73
5.6 NÁSILNÉ ZÁSAHY.....	78
5.7 POHŘBY V NÁDOBÁCH	79

6 ZÁVĚR	82
7 SEZNAM ZKRATEK POUŽITÉ LITERATURY	85
8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	86
9 SEZNAM LITERATURY POUŽITÉ V DATABÁZI.....	98
10 RESUMÉ	108
11 PŘÍLOHY.....	110

1 ÚVOD

Cílem předkládané práce je prezentovat shrnutí dosavadního poznání problematiky ukládání lidských kosterních pozůstatků v areálu sídlišť v době bronzové na území Čech a Moravy.

Pohřbívání patří mezi specifické projevy lidského chování. Není proto divu, že přitahuje pozornost řady badatelů, zejména, vyskytují-li se pohřby v nestandardním prostředí, jak je tomu právě v případě nálezů lidských ostatků v sídlištních objektech.

Práce je dělena do několika dílčích kapitol. V první části jsou shrnuty stručné dějiny bádání. Následuje kapitola, kde je představen všeobecný přehled, uvedena je periodizace doby bronzové, dále je krátce popsána charakteristika sídlištních forem a pohřebního ritu v jednotlivých obdobích doby bronzové. Další kapitoly jsou věnované sídlištním pohřbům obecně. Jsou zde popsány jednotlivé objekty, v nichž byly lidské ostatky objeveny. Z důvodu ucelenějšího pohledu na danou problematiku je zde uveden i krátký exkurz do jiných období pravěku, etnografické paralely a následně i pokus o interpretaci nálezů.

Stěžejní kapitola se zabývá depozicemi lidských kosterních pozůstatků na sídlištích v době bronzové. V této části je věnována pozornost jednotlivým obdobím doby bronzové a je proveden pokus o analýzu dat získaných z vytvořeného katalogu. Sledované jsou různé otázky, které provázejí sídlištní depozita, jako jsou vícečetné pohřby, další nálezy nebo násilné zásahy na kostech.

Základním úkolem práce bylo také vytvořit katalog sídlišť a shromáždit dostupné údaje k jednotlivým lokalitám v Čechách a na Moravě, ve kterých se vyskytují lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech. Tento soupis uvádí nálezy kompletních skeletů, jejich částí, nebo jen jednotlivých kostí, z různých objektů, jejichž funkce nebyla primárně funerální.

Údaje byly získávány z publikovaných prací, monografií a odborných článků, uveřejněných v odborných archeologických periodikách. Jedním z hlavních problémů při vytváření databáze byla nevyváženost dostupných informací. Především starší práce se podrobně věnovaly jiným nálezům, a o lidských pozůstatcích se zmiňují jen okrajově. V řadě případů nebylo na osteologickém materiálu provedeno detailní antropologické posouzení, nebo naopak byly podrobně popsány antropologické výsledky bez uvedení archeologického kontextu. Důsledkem toho je nedostatek podstatných informací, které by bylo možné využít pro potřeby analýzy. Kompletní seznam literatury, která sloužila pro vytvoření databáze, a ze které je v práci čerpáno, je uvedena v závěru práce v seznamu citované literatury.

2 STRUČNÉ DĚJINY BĀDÁNÍ

Nálezby lidských kosterních pozůstatků vždy přitahovaly pozornost badatelů, především, objevovaly-li se v neobvyklých nálezových situacích, např. na sídlištích. Jedním z prvních, kdo se začal věnovat studiu kosterních pozůstatků v sídlištním kontextu, byl Jindřich Matiegka (1986). Na základě souboru lidských pozůstatků z lokality Knovíz u Slaného, které nesly četné množství stop po tříštění, usuzoval, že se jedná o přímý doklad antropofagie.

Prvním, kdo pak u nás systematicky shromáždil a zhodnotil nálezby lidských kosterních pozůstatků ze sídlištních objektů, byl V. Spurný (1950). Knovízskou kulturu považoval za birituální a pohřby v zásobních jamách dělil na rituální pohřby ve skrčené nebo natažené poloze a zvláštní pohřby v neobvyklých polohách. Mimo to se dotkl i otázky milodarů, kterými byly tyto pohřby vybaveny. Knovízské kostrové hroby na sídlištích v rámci své práce řešil i J. Hrala (1973). Přestože kostrové pohřby v jamách se na sídlištích knovízských osad vyskytují poměrně hojně, odmítl kulturu považovat za birituální a nálezby lidských koster na sídlištích nepovažoval za rituální pohřby.

Při studiu dané problematiky je bezesporu zapotřebí mezioborové spolupráce mezi archeology a antropology. S touto oblastí je také bezpochyby spojeno jméno antropologa J. Chochola, který publikoval množství studií na toto téma. Antropologickému posouzení podrobil řadu nálezů kosterního materiálu z archeologických výzkumů z českého území, které poté publikoval na stránkách archeologických časopisů (např. Chochol 1954b; 1971a,b;1974;1979).

Na počátku 80. let minulého století vznikla rozsáhlá studie J. Bouzka a D. Kouteckého (1980), zabývající se lidskými kosterními pozůstatky na sídlištích z období mohylové a knovízské kultury. Na souboru několika lokalit ze severozápadních Čech byly aplikovány i

statistické analýzy. Součástí práce byl pokus o interpretaci této problematiky, a to i na základě etnografických pramenů. O pokus objasnit, proč docházelo k sekundárnímu využívání sídlištních jam, se na základě etnografických pramenů pokusil i J. Kandert (1982) a následně i J. Bouzek (1982).

V roce 1988 se v Brně uskutečnilo pracovní setkání badatelů, zaměřující se na dobu bronzovou. Výsledkem tohoto setkání se stal sborník „Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové“, kde se některé kapitoly věnují nálezům lidských kosterních pozůstatků v areálu sídlišť (Dočkalová (ed.) 1988). Novější soupis lokalit pak pochází od D. Kouteckého (1990).

Nejvíce publikovaného materiálu pochází z doby bronzové. S lidskými kosterními pozůstatky se ale setkáváme i v jiných obdobích pravěku. Touto otázkou v neolitu se zabývala např. M. Zápotocká (1998). Pro období eneolitu jsou přínosné práce např. E. Černé a T. Velímského (1991) nebo I. Pleinerové (2002). Pro období mladšího pravěku lze zmínit práce J. Waldhausera (1993), K. Šneiderové (1956), či P. Holodňáka (1991).

Komplexní práci, která se zabývá sídlištními pohřby napříč celým pravěkem, vytvořil J. Rulf (1996). Zaměřil se především na území Čech a Moravy, zmínil však i některé nálezy ze sousedního Slovenska. Ve své studii nastínil i některé možné interpretace. Jednou z poslední prací, vzniklou na toto téma, je jedno číslo časopisu *Živá archeologie* s názvem „Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištních“ (Tichý 2010). Ve svazku je shromážděna řada příspěvků z různých období od neolitu a eneolitu přes dobu bronzovou a železnou až po období středověku z prostředí Čech, Moravy a okrajově i Slovenska.

3 DOBA BRONZOVÁ

Termín doba bronzová poprvé použil v roce 1836 dánský archeolog Christian Jürgensen Thomsen. Takto pojmenoval období, kdy docházelo k všeobecnému využívání nově objeveného kovu vyrobeného z mědi a cínu, bronzu. Tato slitina byla hojně využívána k masové výrobě nástrojů, zbraní, ozdob ale i dalších artefaktů. V Čechách doba bronzová přetrvávala po dobu zhruba 1500 let, přičemž starší dobu bronzovou zaujímala především kultura únětická, střední dobu bronzovou kultura mohylová a mladší a pozdní dobu bronzovou tzv. kultury popelnicových polí (Jiráň (ed.) 2008, 11).

3.1 PERIODIZACE

3.1.1 STARŠÍ DOBA BRONZOVÁ

Starší doba bronzová je neodmyslitelně spojená s kulturou únětickou. Své jméno nese podle eponymní lokality Únětice u Prahy, kde prokopal Čeněk Rýzner pohřebiště s několika desítkami hrobů (Lutovský – Smejtek a kol. 2005). Únětická kultura se rozprostírala téměř po celém území západní Evropy, od středního Německa, jižního Polska přes Čechy a Moravu až po Slovensko a Dolní Rakousko (Podborský a kol. 1993, 238).

Jako jeden z prvních se na konci 19. století zabýval únětickou kulturou J. Palliardi. Tehdy ještě bylo používáno staré označení kultura se skrčenými kostrami. Na základě výzkumů z pohřebiště v Těšeticích, Oblekovicích a Mikulově se pokusil zmapovat její vývoj (Podborský a kol. 1993, 240). Absolutní chronologii pak vytvořil E. Neústupný (1976). Na základě kalibrovaných dat a srovnání s egyptskou archeologií položil počátek únětické kultury do roku 2300 př. Kr. a konec pak do období kolem roku 1850 př. Kr. Pomocí dendrochronologického datování bylo

možné v Německu stanovit únětickou kulturu do let 2300-1665 př. Kr. Pro území Čech se zatím takové datování vytvořit nepodařilo (Jiráň (ed.) 2008, 28).

Relativní chronologie vychází z původního Reineckeého chronologického systému. První třídění vypracoval pro Čechy V. Moucha (1963), na základě analýzy keramického materiálu z pohřebiště v Polepech u Kolína, pak únětickou kulturu rozdělil do šesti fází. S poněkud jednodušším tříděním přispěla I. Pleinerová (1966; 1967b). Toto dělení vychází především z materiálu ze severozápadních Čech a Saska. Pleinerová rozdělila únětickou kulturu na starší a mladší, ve starší fázi rozeznávala další dva stupně, přičemž nejstarší stupeň byl opět dělený na dvě části. Nejnovější a současně nejjednodušší třídění pak pochází od německého badatele Martina Bartelheima, který vytvořil třístupňový systém. Starší únětické kultury připadaly dvě fáze, mladší pak fáze jedna (Lutovský – Smejtek a kol 2005, 365).

3.1.2 STŘEDNÍ DOBA BRONZOVÁ

Ve střední době bronzové se setkáváme na území části Evropy s novým společným jednotícím prvkem archeologických kultur, kterým je ukládání zemřelých pod mohylami. V Čechách se tradičně rozlišují dvě mohylové kultury, českofalcká mohylová kultura a středodunajská mohylová kultura. Českofalcká skupina zaujímalá prostředí západních a jižních Čech, zatímco středodunajská mohylová kultura se rozprostírala na zbytku území (Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 212).

Počátek střední doby bronzové netvořil žádný výrazný předěl a mnohé starobronzové kultury postupně přetrvaly až do tohoto období. A přestože tato doba netrvala příliš dlouho, patří k významným epochám našeho území (Podborský a kol, 1993, 272). Díky přibývajícím nálezům a dalším datovacím metodám je dnes možné položit začátek střední doby bronzové již k roku 1700 př. Kr. a konec je určen k roku 1300 př. Kr.

Původní názor, kdy tato epocha trvala přibližně 200 až 300 let, tím byl od jejího prvního vyčlenění posunut o dalších sto let (Jiráň (ed.) 2008, 85).

3.1.3 MLADŠÍ A POZDNÍ DOBA BRONZOVÁ

Mladší a pozdní doba bronzová je spjata s tzv. kulturami popelnicových polí. V severoalpském prostoru plynule pokračoval vývoj mohylových kultur, na které navazují kultury popelnicových polí. Oproti tomu v severní části střední Evropy se začíná vytvářet výrazný okruh lužických popelnicových polí, přetrvávající až do doby železné. V jeho rámci rozeznáváme řadu kulturních skupin, z nichž některé zasahovaly i na území severní Moravy a severních i východních Čech (Lutovský – Smejtek 2005, 472-473).

Absolutní chronologií je toto období vymezeno přibližně do roku 1250 až 800 (750) př. Kr. Opřít se zde můžeme i o dendrochronologickou sérii, která upřesňuje především závěr období popelnicových polí. V rámci relativní chronologie je období na území Čech vymezeno stupni B D až Ha B3 (Jiráň (ed.) 2008, 144). Počátek tohoto období je ještě do značné míry ovlivněn doznívajícím vlivem předchozí mohylové kultury (Čujanová-Jílková 1977).

Významnou kulturou mladší doby bronzové je kultura knovízská, odvozující svůj název od stejnojmenné lokality. I tato kultura se kontinuálně vyvinula z mohylové kultury. Z pohledu absolutní chronologie lze zařadit její počátek do roku 1300 př. Kr. a přetrvává až do století 8. př. Kr., kde pokračuje až do pozdní doby bronzové prostřednictvím štítarské fáze (Pleinerová – Hrala 1988, 10-11).

Chronologickou klasifikaci vytvořil J. Bouzek (1962) na základě zpracovaného keramického materiálu knovízské kultury ze severozápadních Čech. Podle typologie keramických tvarů vytvořil šestistupňový systém (K I – K VI), který bývá využíván dodnes. Jinou

relativní chronologii uvádí J. Hrala (1973). V tomto případě vychází z nálezů keramických nádob z hrobů, a knovízskou kulturu dělí do tří stupňů (Knovíz I – III).

J. Bouzek	J. Hrala
K I – K II	Starší stupeň
K III – K IV	Střední stupeň
K V – K VI	Mladší stupeň

Tabulka 1 Srovnání systému chronologie knovízské kultury J. Bouzka a J. Hraly (Jiráň (ed.) 2008, 145).

Pro dělení štítarské fáze knovízské kultury bývá využíváno třídění D. Koutecký a J. Bouzek (1967), kteří podle nálezů ze Staňkovic vytvořili třístupňový systém. Proti tomuto třídění opět stojí systém vytvořený J. Hralou (1973), který definuje pouze dva stupně. Závěr štítarské fáze pak kontinuálně navazuje na dobu halštatskou.

V západních Čechách zaujímá druhou polovinu stupně Ha B kultura nynická, a vyplňuje tak úsek mezi koncem knovízsko-milavečského horizontu a počátku kultury halštatské. Pro východní a severozápadní Čechy se období popelnicových polí dělí na kulturu lužickou (B D – Ha A2) a kulturu slezskoplatěnickou (Ha B1 – Ha B3), která plynule přechází v dobu železnou (Jiráň (ed.) 2008, 146).

3.2 SÍDLIŠTĚ

3.2.1 STARŠÍ DOBA BRONZOVÁ

V porovnání počtem pohřebišť máme pro období únětické kultury daleko menší počet sídlišť. Z počáteční fáze kultury dokonce nebylo registrováno ani jediné. Řada výzkumů, uskutečněných v poslední době, však dokládá, že v mladším období se sídliště nacházela v blízkosti pohřebišť, nebo bezprostředně v jejich zázemí. Z toho lze usuzovat, že

počet sídlišť s počtem pohřebišť by mohl být shodný, a nedostatek informací tak může pouze odrážet stav bádání (Jiráň (ed.) 2008, 33).

Únětický lid zakládal své osady v blízkosti vodních toků, nejčastěji na svazích mírných kopců, vyvýšených říčních terasách, ale využívali i strategicky výhodné umístění v exponovaných polohách (Pleinerová 1953, 380). Rovinná sídliště se zakládala na říčních terasách nebo na mírných svazích. Vzhledem k malému počtu kompletně prozkoumaných sídlišť, je složité určit jejich celkovou rozlohu. Na větších odkrytých plochách se podařilo zajistit i izolované objekty, které lze v některých případech interpretovat jako samostatně stojící stavby, tzv. samoty (Jiráň (ed.) 2008, 35).

Výšinná sídliště byla budována na vrcholcích kopců nebo ostrožnách. S prvními ohrazenými osadami se setkáváme již v mladším úseku únětické kultury, ovšem stopy po opevnění se podařilo zjistit jen zřídka (Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 16).

Nejdůležitější částí osady byly dřevěné obytné stavby. Půdorys dlouhých chat s podlahou na úrovni terénu byl vymezený kůlovými jamkami, budovaly se však i menší objekty zahloubené pod terén, tzv. polozemnice. Střeny patrně tvořily kůly vypletené proutím a omazány hlínou. Na stěnách pak zřejmě spočívala sedlová střecha (Pleinerová 382-383).

Za polozahloubená obydlí považujeme obyčejně jámy s pravidelným čtyřúhelníkovým půdorysem o větší ploše a s rovným dnem. Pro určení objektu jako obydlí člověka jsou příznačné i další znaky, jako je např. přítomnost ohniště. O vnitřním vybavení máme jen minimum informací, ale vzhledem k celkové úrovni lidu únětické kultury, lze předpokládat jeho vyšší úroveň (Podborský a kol. 1993, 250-250). Třetím typem, spíše výjimečným, se zdají být obytné stavby, jejichž půdorys je vymezen po obvodu základovým žlabem (Jiráň (ed.) 2008, 38).

Velmi obvyklými objekty na sídlištích jsou jámy různých rozměrů a funkcí. Vesměs mají kruhový půdorys s kónickými nebo rozšířenými stěnami a plochým dnem. Vyskytují se však i jiné, zcela nepravidelné tvary. Stejně tak se různí i rozměry. Jejich funkce byla zřejmě hospodářská, sloužily jako různorodé sklípky nebo zásobárny (Podborský a kol. 1993, 248-249)

3.2.2 STŘEDNÍ DOBA BRONZOVÁ

Po dlouhou dobu byl ze střední doby bronzové znám pouze minimální počet sídlišť. Až v poměrně nedávné době se ukázalo, že tento nedostatek není způsoben skutečnou absencí sídlišť, nýbrž stavem výzkumu. Na tom se podílela zřejmě i starší teorie o kočovném způsobu života lidu mohylových kultur. V posledních několika desetiletích se podařilo objevit množství nových lokalit a dnes evidujeme víc než dvě stovky sídlišť ze střední doby bronzové (Jiráň (ed.) 2008, 88-89).

Sídliště byla rovinná a neopevněná a mívala typicky zemědělský charakter. Vedle těchto běžných sídlišť venkovského typu máme zachycené i výšinné osady. Jejich výstavba ovšem zaznamenala výraznější vzmach až v závěru střední doby bronzové, kdy docházelo k budování příkopů, dřevěných či kamenných hradeb a náspů na nejlépe přístupném místě. (Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003, 16).

V případě zakládání rovinných sídlišť hrál zřejmě roli při výběru i výhled do okolí, jak tomu byla zjištěno na základě výzkumů v západních Čechách. Tato zemědělská sídliště byla budována na rozlehlejších plošinách ve vzdálenosti maximálně 300 metrů od říčního toku (Jiráň (ed.) 2008, 91).

Základním typem obydlí na sídlištích byly domy s dřevěnou kůlovou konstrukcí. Starší domy byly o něco větší (např. 25 x 8 m), orientované V - Z, obdélníkového půdorysu se zaoblenou západní stranou a jednou řadou

centrálních kúlů. Mladší domy byly taktéž obdélníkového půdorysu o menších rozměrech a orientovaní SZ – JV (Jiráň (ed.) 2008, 93-94).

Nejobvyklejším typem objektů jsou však sídlištní jámy kónického nebo válcovitého tvaru. Objevují se však i jámy větší s nepravidelným půdorysem a nerovnoměrným dnem. Původně se pokládaly za obydlí, ale jedná se nejspíše o objekty stavebního, nebo hospodářského charakteru (Podborský a kol. 1993, 274-275).

3.2.3 MLADŠÍ A POZDNÍ DOBA BRONZOVÁ

Nejčastějším typem lokalit mladší a pozdní doby bronzové jsou nížinná sídliště, povětšinou situovaná v nejúrodnějších oblastech v nadmořské výšce nepřevyšující 500 metrů. Zjištěna však byla i sídliště ve vyšších nadmořských výškách (Chvojka 2004, 61). Zvláště v pozdní době bronzové se setkáváme s fenoménem výšinných opevněných poloh, hradišť, s doloženým stabilním opevněním (Jiráň (ed.) 2008, 165). K pravidelnému využívání a opevňování docházelo až v mladší fázi popelnicových polí. Budování hradisek lze spojovat s rozvojem a stabilizací tehdejší společnosti, a z hlediska vojenského s obrannou strategií. Hradiska byla sama o sobě ekonomicky aktivní, přestože k nim patřilo i nějaké vnější zemědělské zázemí. Na hradiscích se soustředila především řemeslná výroba. Jádro opevňovacího tělesa tvořil násep z hlíny a kamení společně s palisádovou, nebo dřevěnou či kamennou stěnou, a s vnitřní dřevěnou roštovou konstrukcí (Podborský a kol. 1993, 292).

Obytné stavby lze opět rozdělit na několik kategorií, kúlové domy na úrovni terénu, stavby zahloubené pod povrchem, a domy vymezené základovým žlabem po svém obvodu. Nadzemní kúlové stavby je možné podle velikosti a půdorysů dělit na několik skupin, přičemž nejmenší stavby mohly mít spíše hospodářský charakter. Stěny pak tvořil výplet z proutí a omazávka z hlíny (Jiráň (ed.) 2008, 169-171). Jinak konstrukčně řešené

byly stavby, po kterých se zachovaly pouze základové žlábký. U těchto srubových staveb byly stěny tvořené z prken nebo trámů, překřížené v rozích. Podobně konstrukčně mohly být řešené i stěny u zahloubených objektů (Pleiner – Rybová 1978, 568-570).

Naprostou většinu sídlištních objektů tvoří jámy různých typů, které sloužily k uskladňování potravin, někdy i se stopami po vnitřní konstrukci nebo výpalu (Podborský a kol. 1993, 314). Typologii sídlištních jam vytvořili J. Bouzek a D. Koutecký (1964), kteří definovali tři základní typy jam podle profilů. Jámy byly používány po omezeně dlouhou dobu, poté byly vyhloubeny nové. Na sídlištích se tak setkáváme s velkým množstvím těchto objektů (Jiráň (ed.) 2008, 175).

3.3 POHŘEBIŠTĚ A POHŘEBNÍ RITUS

3.3.1 STARŠÍ DOBA BRONZOVÁ

Únětická pohřebiště jsou striktně kostrová a nacházejí se v blízkosti sídlišť. Pohřební ritus se vyznačuje několika společnými rysy, inhumací, ukládáním zemřelých do hrobu ve skrčené poloze na pravém boku bez ohledu na pohlaví, a přítomností hrobové výbavy (Podborský 1988, 74).

Už od počátku se únětická kultura vyznačovala jednotným pohřebním ritem, kdy převládalo uložení mužů i žen na pravém boku a hlavou orientovanou k jihu. Pokud byl skelet uložen jiným způsobem, zpravidla se jednalo o uložení na pravém boku hlavou k severu. Jestliže byl jedinec uložený na zádech, byly do boku přetočeny dolní končetiny. V moravském prostředí se setkáváme s větší variabilitou, co se týká polohy a orientace skeletu. (Matoušek 1982, 37-38, 42).

Tvar hrobové jámy byl převážně pravoúhlý nebo oválný, o rozměrech až 170 cm na délku a do 90 cm na šířku. Obecně se velikost nelišila u mužských a ženských hrobů, jen děti bývaly ukládány do

menších jam. S většími rozměry se setkáváme v případě uložení více jedinců do jednoho hrobu. V takovém případě rozměry dosahovaly až 290 x 200 cm (Matoušek 1982, 35-37).

Ve starším úseku únětické kultury převažují hroby ukládané v prosté zemi. Výjimečně se v tomto období setkáváme i s pohřbem pod mohylami s kamenným pláštěm (Matoušek 1982, 35). Hroby bývají většinou prosté, setkáváme se však i s kamennou konstrukcí, obložením kamenným věncem po obvodu, nebo i plochými kameny, tvořícími kamennou skříňku. Jsou případy, kdy byl celý hrob kameny zavalený (Tihelka 1953, 236-238).

Hrobová jáma také mohla být upravena pomocí dřevěných prvků, buď ve formě dřevěného obložení, nebo přímo dřevěnou komorou, či jen dřevěnými rakvemi. Záměrem byla snaha oddělit mrtvého od samotného prostoru hrobu. Kromě rakví z dřevěných desek jsou známé také rakve vydlabané z kmene stromů, doklady jsou i schránek vytvořených z kůry a proutí nebo, i rakve hliněné (Pleinerová 1960b, 13-14). V našem prostředí se dochovávají zcela výjimečně. Projevují se pouze ve formě tmavšího zbarvení půdy. Několik hrobů s rakvemi lze uvést např. z lokality Horní Věstonice, Těšetice u Znojma nebo Rebešovice u Rajhradu (Pleinerová 1960b, 18-19).

Hrobovou výbavu tvořila především keramika, ukládaná k hlavě zemřelého, nebo k jeho nohám (Pleinerová 1960b, 512). Převládajícím tvarem byl hrnek, mísa, nebo džbáněk. V Čechách se v hrobech nacházely nejčastěji dvě nádoby, na Moravě pak častěji nacházíme nádoby 3. Menší procento výbavy tvoří pazourkové artefakty (šipky, sekerky, ...), nátepní destičky, měděné předměty (záušnice, náramky, jehlice, ...) a kostěné artefakty. Keramický inventář představují běžné užitkové tvary, ostatní milodary pak mají charakter předmětů každodenní potřeby (Matoušek 1982, 43-50).

Setkáváme se však i s případem, kdy v hrobech nebyly objeveny žádné milodary. V této souvislosti je třeba připomenout, že v našich podmínkách se organické materiály nezachovávají a z původního inventáře se tak mohl zachovat jen zlomek. O jejich původní přítomnosti pak mohou svědčit např. náhodně zachovalé zbytky, zakonzervované patinou kovových předmětů (Moucha 1954, 535).

V hrobech únětické kultury se mnohdy vyskytují i společné pohřby dvou i více jedinců. Kostry bývají uloženy vedle sebe, nebo nad sebou. Tento způsob ukládání zřejmě souvisí se sociálním uspořádáním společnosti (Tihelka 1953, 240-241). Společné ukládání tak mohlo vyjadřovat příbuzenské vztahy mezi zemřelými. I. Pleinerová (1959) tímto vysvětluje skupinová pohřebiště ze středních a severozápadních Čech, kde jsou jednotlivé hroby uspořádány do skupin, které by mohly odpovídat rodovým pohřebištím.

Z únětické kultury jsou vedle plochých pohřbů doloženy také pohřby pod mohylami (např. Praha-Bubeneč). Toto ukládání bylo běžné na území jižních Čech, v jiných oblastech bylo výjimečné. Mohylové pohřby jsou dále známé i ze středního Německa, Lužice nebo Polska. K ukládání bylo mnohdy využíváno i starších, eneolitických mohyl, do jejichž pláště byl pohřeb druhotně uložený (Pleinerová 1978, 368).

3.3.2 STŘEDNÍ DOBA BRONZOVÁ

Hlavním zdrojem informací pro střední dobu bronzovou jsou nálezy pocházející z pohřebišť. Jak sám název kultur napovídá, je charakteristickým projevem tohoto období ukládání zemřelých jedinců na mohylových pohřebištích. Pohřební ritus však není tak striktně uniformní jako v předchozím období starší doby bronzové, zejména kultury únětické (Podborský a kol. 1993, 275). Mohylníky jsou nejvíce rozšířené v jižních a západních Čechách, v ostatních regionech je lze také předpokládat, ovšem v souvislosti s intenzivní zemědělskou činností došlo k jejich

destrukci. Přestože pohřební ritus střední doby bronzové je značně variabilní, lze konstatovat několik společných znaků:

- a) v průběhu trvání mohylové kultury se uplatňoval jak kostrový, tak žárový pohřební ritus
- b) převažuje kremace
- c) v případě kostrových hrobů byli jedinci uloženi buď ve skrčené, nebo natažené poloze, a panovala nejednotná orientace vůči světovým stranám
- d) kostrově byli pohřbíváni muži i ženy
- e) v případě žárových pohřbů jsou těla dokonale spálená
- f) velikosti a konstrukce mohyl jsou individuální (Jiráň (ed.) 2008, 122-123).

Velikosti mohyl se pohybují od těch nejmenších až po mohyly, jejichž průměr dosahuje i dvaceti metrů. V západočeské mohylové kultuře se téměř po celé období pohřbívalo pod mohylovým náspem, jenž byl po celém svém obvodu vymezen kamenným věncem (Šaldová 1988, 157), zatímco na Moravě se povětšinou ke stavbě využívala jen hlína (Podborský a kol. 1993, 276).

Pohřební ritus byl po celou dobu birituální. Pokud se jednalo o kostrový pohřeb, zemřelý byl ukládán ve skrčené nebo natažené poloze. Orientace nebyla jednotná, ale vždy byl natočený obličejem k jihu. Kostrové pohřby byly méně časté a byly výsadou spíše žen, doprovázených bohatou pohřební výbavou, zatímco muži byli pohřbíváni žehem. V mladším období se tento poměr vyrovnává, až nakonec převažuje pohřbívání nespálených mužských těl, společně se zbraněmi a zlatými šperky (Šaldová, V. 1988, 158). Pokud tedy nebylo antropologicky zjištěno pohlaví jedince, dalo se tak určit podle skladby milodarů. Pro

mužské hroby jsou charakteristické nálezy braní nebo nástrojů, zlaté spirálky a vždy jedna jehlice. Ženské hroby obsahují ozdoby šatů, šperky, náhrdelníky a jehlice ve dvojici (Jiráň (ed.) 2008, 124).

Jednotné nejsou ani žárové pohřby. Spálené ostatky byly ukládány do jamky, nebo byly jen prostě pohozené na povrchu (Podborský a kol. 1993, 277). Samotné spalování se nikdy neodehrávalo v prostoru mohyly, ale mimo pohřebiště. Do hrobu byla ukládaná jen část kůstek, často ještě záměrně drcené. Milodary byly do hrobu přidávány až se samotným pohřbem, aniž by byly spálené společně se zemřelým (Šaldová, V. 1988, 157-158).

Počet jedinců uložených pod mohylou kolísá od 1 až po 3 zemřelé, v některých mohylách bylo nalezeno i 7 (Podborský a kol. 1993, 277). Některé mohyly obsahovaly tzv. symbolické hroby (kenotafy), ve kterých se podařilo zjistit jen milodary, beze stop po lidských ostatcích (Jiráň (ed.) 2008, 124).

3.3.3 MLADŠÍ A POZDNÍ DOBA BRONZOVÁ

Pro mladší a pozdní dobu bronzovou je dominantní žárový pohřební ritus. Spálené pozůstatky byly následně ukládány do nádoby, v takovém případě hovoříme o popelnicovém hrobě, nebo byly využívány jámové hroby, kde byly pozůstatky volně rozhozené na dně jámy. Přestože dochází k postupnému sjednocování pohřebního ritu v Čechách, po dlouhou dobu přetrvává zvyk ukládání pohřbů pod mohylami. Takových mohylových hrobů mohlo být daleko větší množství, než které známe dnes. Řada mohyl se totiž nacházela v úrodných oblastech, kde probíhalo intenzivní zemědělství, a dnes se mohou jevit jako ploché hroby (Jiráň (ed.) 2008, 225).

Společně se spálenými pozůstatky byly do nádoby přidávány i další předměty, vzácně kovové. Tyto artefakty bývají nejednou poškozené,

protože společně se zemřelými byly spalovány na pohřební hranici. Většina hrobů však obsahuje pouze popelnici s ostatky, a nanejvýše několik dalších keramických zlomů uvnitř nebo vedle urny. Popelnice poté mohla být překryta jinou nádobou nebo plochým kamenem (Pleinerová – Hrala 1988, 11-12). Z hlediska úpravy hrobů bylo poměrně často využíváno překrytí, nebo obložení hrobové jámy kameny, které v několika případech vytvářelo jakousi kamennou skříňku. V mohylových hrobech byly uloženy pozůstatky nejen v popelnici, ale byly umístěny i volně na povrchu, jindy se dochovala i kamenná konstrukce kryjící hrob (Chvojka 2004, 66).

Všechna pohřebiště se rozkládala v maximální vzdálenosti několik set metrů od sídlišť, někdy bývala dokonce zakládána na jejich okraji. Jedno pohřebiště mohlo sloužit současně i pro několik osad, jak tomu mohlo být např. v kultuře slezskoplatěnické, kdy jsou doložena velmi rozsáhlá pohřebiště. Výrazný nepoměr mezi počtem sídlišť a pohřebišť je patrný v kultuře Knovízské (Jiráň (ed.) 2008, 235). Tuto disproporci se pokusil vysvětlit L. Jiráň (2002). Uvádí, že hustota pohřebišť v jednotlivých oblastech Čech je značně rozdílná, v některých krajích se dokonce pohřebiště nevyskytují vůbec (Kutnohorsko, Kolínsko, Čáslavko). Domnívá se, že nositelé knovízské kultury využívali zcela jiný pohřební ritus a pozůstatky zemřelých neukládaly do země. Jinou variantou může být sice pohřbívání do země podle běžných pravidel, ovšem na zcela jiném prostoru. Lidé knovízské kultury se do oblasti, pro kterou je příznačná absence pohřebišť, dostali v rámci kolonizační vlny, ale i nadále zůstali úzce spojeni se svým mateřským prostředím. Svě zemřelé, nebo jejich ostatky tak mohli transportovat na původní nekropole. Tento zvyk mohl přetrvávat po dobu až 10 generací.

4 SÍDLIŠTNÍ „POHŘBY“

Tradice ukládání lidských pozůstatků do sídlištních objektů se objevuje již od neolitu a kontinuálně prochází celým pravěkem. Setkáváme se s rozdílnými formami uložení ostatků v různých sídlištních objektech. Vedle celých nebo neúplných skeletů se velice často objevují jen jednotlivé dislokované kosti, mnohdy se stopami násilných zásahů. Kostry mohou být uloženy v nejrůznějších polohách, od rituálního uložení, které odpovídá zvyklostem daných kultur na řádných pohřebištích, ale i v natažené poloze, nebo i jen pohozené v nerituálních polohách. Velice často se v jednom objektu vyskytují ostatky jen jednoho jedince, obvyklé jsou ale i pohřby dvou nebo více jedinců společně. Ve většině případů byl „pohřební ritus“ kostrový, jen na několika lokalitách byly zjištěny v objektech pozůstatky žárových hrobů nebo přepálené kosti.

4.1 TERMINOLOGIE

V souvislosti s tématem, kterému se práce věnuje, je vhodné uvést význam některých termínů, se kterými se ve spojitosti se sídlištními pohřby můžeme v textu setkat.

Pohřbívání představuje záměrné nakládání s lidskými pozůstatky, často spojené s rituálním obřadem. Pohřbívání obvykle končí uložení ostatků zemřelého do hrobu (Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 272).

Pohřbem se poté rozumí rituál, spojený s ukládáním zemřelého na místo jeho posledního odpočinku. Pohřeb často začíná již úmrtím člověka, pokračuje vnější úpravou těla a uložení do hrobu. Za jistých okolností může pohřeb pokračovat ještě nějakou dobu po uložení do hrobu (Stuchlík 2010, 80).

V zásadě se dají jednotlivé typy pohřbů rozdělit základním způsobem na pohřby primární a pohřby sekundární. **Primární pohřeb**

představuje typ pohřbu, při kterém je tělo zemřelého v relativně krátkém časovém rozmezí od smrti uloženo na místo posledního odpočinku. Dekompoziční procesy jsou dokončeny až na místě definitivního pohřbu. Za **sekundární pohřeb** se považují obřady, které se odehrávají nebo pokračují teprve po rozkladu měkkých tkání, a do definitivního místa pohřbu jsou přeneseny pouze kosterní pozůstatky (Černý 1995, 302-303).

Hrob představuje místo, kam je jedinec po své smrti uložený. Velmi často je toto uložení závislé na dobových zvyklostech. Většinou je daný prostor nějak intencionálně upravený, aby odpovídal požadavkům dané kultury a současně korespondoval se sociálním postavením jednotlivce ve společnosti (Stuchlík 2010, 80).

Ritus znázorňuje formu pohřbu (kostrový, žárový) a polohu uložení těla zemřelého (natažená, skrčená poloha, ...) ve spojení s úpravou hrobového objektu (jáma, mohyla,...) (Hrala 2000, 289).

Podle způsobu uložení těla rozlišuje J. Rulf (1996, 119) dvě základní skupiny, rituální a nerituální, které jsou dále členěny na několik podskupin.

Za **rituální uložení** lze považovat takové, kdy byl v sídlištním objektu záměrně uložený celý skelet v poloze, která odpovídá zvyklostem dané kultury. J. Rulf dále rozlišuje:

- rituální pohřeb v sídlištních jamách s milodary
- rituální pohřeb v sídlištních jamách bez milodarů
- rituální pohřeb se stopami násilí (Rulf 1966, 119).

Nerituálnímu uložení pak odpovídají celé skelety v nerituální poloze, neúplná těla, jednotlivé kosti nebo jejich části uložené, nebo pohozené v sídlištních objektech. J. Rulf tyto případy dále člení na:

- nerituální pohřby
- nerituální pohřby se stopami násilí
- pohřby pouze částí těla resp. skeletu (Rulf – Čtverák 1997, 46).

Dále lze rozlišovat mezi anatomickou a neanatomickou polohou těla. **Anatomickou polohou** se rozumí kompletní nebo částečný skelet, který má zachovaná anatomicky těsná nebo anatomicky volná kloubní spojení.

Neanatomickou polohu představují disartikulované skelety, mnohdy neúplné, nebo jen jednotlivé kosti, které nemají zachovaná kloubní spojení. Často je tento případ spojený se sekundární manipulací s ostatky (Čech – Černý 1996).

Vzhledem k tomu, že ne všechny uložené pozůstatky lidských jedinců na sídlištích v jámách, nebo jiných objektech, lze považovat za záměrné a rituální, nedá se ve všech případech hovořit o sídlištním pohřbu, ani hrobu (Stuchlík 2010, 80). Skelet v řadě případů nebyl do sídlištních objektů uložen záměrně, mnohdy se jednalo jen o jednotlivé kosti nebo jejich části, které byly do objektů spíše pohozené. V takovém případě nelze toto uložení považovat za rituálním. Není tak vhodné v souvislosti s uložení neúplných skeletů nebo jednotlivých kostí používat vždy termín „sídlištní pohřeb“. Daleko příhodnější, je dle mého názoru, v případě nerituálního uložení používat např. termín objekt s lidskými kosterními pozůstatky, než hrob a místo termínu pohřbívání užít uložení.

4.2 TYPY OBJEKTŮ S LIDSKÝMI KOSTERNÍMI POZŮSTATKY

Nálezy lidských kosterních pozůstatků pocházejí z různých sídlištních objektů. Nacházejí se v sídlištní nebo zásobních jamách, obytných objektech, kulturních vrstvách či v příkopech. Nejčastější nálezy však pocházejí ze dna nebo výplně sídlištních jam.

4.2.1 Nálezy v sídlištních jamách

Sídlištní jámy, nebo zásobnice, jednoznačně představují nejčastější objekt, ve kterém byly nacházeny lidské kosterní pozůstatky, ať už záměrně uložené, nebo jen pohozené. V podstatě se s nimi setkáváme ve všech obdobích doby bronzové v Čechách i na Moravě. Lidské ostatky se mnohdy nacházejí na dně sídlištních objektů, nebo v její výplni, uložené v rituální i nerituální poloze.

4.2.2 Nálezy v obytných objektech

V době bronzové je ukládání lidských kosterních pozůstatků do obytných objektů poměrně málo četné. Jeden takový nález pochází z Radimi, kde byla v základech chaty uložena zřejmě celá rodiny. Těla muže, ženy a dvou dětí byla pohřbena zády ke stěně (Pleiner – Rybová 1978, 463). Jiný publikovaný nález pochází ze Staré Kouřimi, kde byla v interiéru štítarského zahloubeného domu objevena samotná lidská lebka dospělého jedince (Šolle 1980, 612). Další známou lokalitou je např. Březno u Loun. V interiéru dvou obytných chat byl zjištěn jeden žárový pohřeb v kamenné skříňce a jeden kostrový pohřeb novorozence. Další kúlová stavba pak obsahovala pohřeb dvou jedinců ve skrčené poloze (Pleinerová 1967a, 650-660).

4.2.3 Nálezy v kulturní vrstvě

V případě nálezů v kulturní vrstvě se jedná spíše o ojedinělé případy jednotlivých kostí nebo jejich částí. Zjištěny však byly i pozůstatky celých skeletů. Takové nálezy pocházejí např. z lokalit Hradisko u Kroměříže, nebo Šumárník u Kněždubu. V prvním případě byly v kulturní vrstvě zjištěny skelety tří jedinců, ženy, dítěte a jednoho dospělého jedince. V druhém případě se pak jednalo o kostru dítěte uloženou v poloze na pravém boku (Stuchlíková 1990).

4.2.4 Nálezy v příkopech

S touto variantou uložení se setkáváme zcela výjimečně. Ze středních Čech je takový případ zaznamenaný jen na lokalitě Velim-Skalka. V tomto ohledu se jedná o unikátní nález spojující kultovní centru s nálezy lidských obětí. Výzkumy na návrší Skalka postupně odkryly systém několika příkopů, ve kterých byly zahloubeny rozměrné jámy, které obsahovaly pozůstatky několika desítek lidských jedinců. V zahloubených objektech byly nalezeny celé skelety, jednotlivé lidské kosti, kumulace rozbitých lebek i části koster žen, mužů i dětí, společně promísené se zvířecími kostmi, kameny a fragmenty keramiky. Na zvířecích i lidských kostech byly antropologicky zaznamenány stopy násilných zásahů a záměrného rozbíjení. Nálezové okolnosti na Velimi je možné interpretovat jako kultovní či pohřební rituály, kde došlo k pohození nebo uložení jednotlivých lidských kostí i skeletů do prostoru příkopů (Dočkalová 2000,301-305). Mimo objevení hromadného uložení lidských pozůstatků, poutají na lokalitě pozornost i nálezy bronzových depotů, uložené do jednotlivých příkopů. Takových depotů bylo dosud na Velimi zjištěno sedm (Hrala 2000, 289).

4.3 CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED

V následující části práce je uvedený stručný přehled období našeho pravěku, společně s několika příklady lokalit, v jejichž sídlištních kontextech byly zjištěny pozůstatky lidských jedinců.

4.3.1 NEOLIT

V obdobích neolitu bylo ukládání zemřelých na ploše sídliště poměrně obvyklé. K uložení ostatků sloužily stavební jámy, hliníky i domy. Přibližně jedna třetina všech odkrytých neolitických hrobů byla zjištěna právě na sídlištích. Často se dochovaly skelety uložené v rituální poloze, mnohdy i s milodary, běžné jsou ale i nerituálně uložené kostry nebo jen jejich části (Pavlů – Zápotocká 2007, 98). Jen výjimečně se objevují pohřby v dlouhých neolitických domech. Podle antropologických rozborů na sídlištích převažují pohřby velmi mladých jedinců, zejména dětí ve věku 6 až 14 let (Rulf-Čtverák 1997, 43).

Dosud známé pohřby uložené do sídlištních objektů jsou značně variabilní, co se týká typů objektů, do kterých byli jedinci uloženi, tak i orientace skeletů. Výrazně jsou ovšem zastoupeny nálezy dětí (Čižmář – Geislerová 1997, 53).

Z období kultury s lineární keramikou pochází sídliště ve Vedrovicích, kde byly zjištěny pozůstatky pěti dětí ve čtyřech objektech. Všechny děti byly přibližně stejně staré a uložené ve skrčené poloze, ve třech případech na levém, ve dvou na pravém boku. Všechny pohřby byly uloženy ve stavebních jámách u západních stěn domů. Ostatky byly do jam vloženy zřejmě krátce po dokončení stavby, nebo v jejím průběhu. V tomto případě by se dalo uvažovat o rituálním pohřbu v souvislosti se stavbou domu, možná se jednalo o stavební obětiny (Ondruš 1972, 34-35). Jinou možnou interpretací uložení dětí v blízkosti domu je, snaha aby

dítě nebylo od své rodiny odděleno ani po své smrti (Zápotocká 1998, 133).

Dva doklady sídlištního uložení lidských kostí pocházejí i z lokality Bylany. V jednom případě se jednalo o kosti novorozence ve vnitřním prostoru domu. Druhé pozůstatky pak byly uloženy v zásobní jámě. Kostí se do objektu dostaly zřejmě až po téměř úplném zaplnění objektu (Zápotocká 1998, 133). Dále byly lidské pozůstatky zjištěny např. v Mikulově (Unger 1974), nebo Žadovicích, kde bylo odkryto celkem 10 pohřbů (Čižmář – Geisler 1997).

Lidské pozůstatky byly evidovány i v kultuře s vypíchanou keramikou. Výjimečný nález představuje chata z lokality v Libenicích u Kolína. V interiéru zachovaného půdorysu domu byly rozpoznány spálené kosti dospělého jedince a částečně opálená dětská kostra mezi dvěma vrstvami mazanice. V tomto případě se nejspíše jedná o rituální uložení a stavba byla po umístění pohřbu pravděpodobně opuštěna (Steklá 1961, 85-86).

Z území Čech z období lengyelské kultury zatím byly evidovány nálezy z Džbánovic, Rajhradu nebo Vedrovic (Rulf 1996, 117). Obvykle se jedná o rituálně uložené skelety na dně sídlištních objektů. Příkladem je pohřeb dospělé ženy z Dlunohi – Dolního Újezda v oválném objektu ve skrčené poloze na pravém boku s bohatou výbavou. Běžné jsou ale i nerituální pohřby a pohřby bez výbavy (Kalábková 2010, 59, 63).

Pro mladší období neolitu z Moravy neznáme v podstatě žádná skutečná pohřebiště, informace o lidech kultury s moravskou malovanou keramikou tak nejčastěji pocházejí právě z jednotlivých objektů na sídlištích. Většinou se jedná o skelety uložené ve skrčené poloze, nebo jejich části v sídlištních jamách. Převažuje orientace hlavou k jihu, severu nebo západu. Příkladem takého pohřbu je např. lokalita Těšetice-Kyjovice, kde byl v silně skrčené poloze na pravém boku a hlavou

k západu zjištěn skelet překrytý vrstvou oblázků a kameny (Kovárník 2010, 50-51). Další známý nález pochází např. z lokality Mašovice. V zásobní jámě byly uloženy pozůstatky asi 35 letého muže s četnými nezhojenými zlomeninami, zatížené kameny (Čižmář - Geislerová 2006, 20).

4.3.2 ENEOLIT

Tradice ukládání pohřbů na sídlišťích pokračuje také v období eneolitu. I nadále jsou využívány objekty, které nebyly primárně budovány jako hrobové jámy (Rulf 1996, 117).

Z počátku eneolitu pochází zajímavý nález dětského pohřbu v Hostivici. Asi tříleté dítě v poloze na zádech bylo uloženo na kostře dospělého býka. V těsné blízkosti se nacházely i další zvířecí kosti, pocházející ze psa a skotu. Ve stejné jámě byly zjištěny ještě další lidské kosti v neanatomické poloze, patřící dospělému muži, dvěma dětem a dalším třem nedospělým jedincům neurčeného pohlaví. Podle rozmístění nálezů bylo patrné, že dítě, ležící na kostře býka, bylo do objektu uloženo jako poslední. Starší kosterní pozůstatky lidí i zvířat byly zřejmě původně stejného charakteru, ale došlo k jejich odsunutí stranou, aby mohl být vytvořen prostor pro uložení pohřbu nového. Toto je příklad opakovaného využívání jednoho, zřejmě ceremoniálního, objektu v rámci jedné kultury (Pleinerová 2002, 10, 17-18).

Z období časného eneolitu, pochází lokalita kultury jordanovské z Třebestovic. Uvnitř půdorysu trapézového domu se podařilo zachytit nepravidelnou hrobovou jámu s poměrně dobře zachovaným skeletem staršího dítěte, uloženého na pravém boku. Pozoruhodný byl zjištěný inventář měděných předmětů nalezených v hrobu, sestávající z několika korálků, jednoho závěsku a svorky s mušlovitými prvky. Vzhledem k množství milodarů přidaných do hrobu, lze vyloučit nerituální uložení. Dítě je tak zřejmě možné považovat za záměrně pohřbené jako stavební

oběť (Čtverák – Rulf 1989, 11). Dalším příkladem pohřbu v objektu jsou nálezy rituálně uložené kostry ve skrčené poloze v chatě v Lounech, nebo pohřeb 7 koster z chaty v Praze-Střešovicích (Janská 1961, 167-168).

V kultuře nálevkovitých pohárů se s fenoménem sídlištních uložení setkáváme téměř v každé šířeji zkoumané osadě. V českém prostředí představují v tomto období vůbec nejpočetnější formu pohřebního ritu. I v této době se setkáváme s nerituálním i s rituálním uložením se skrčené poloze. Známé jsou i pohřby více jedinců v jednom objektu. Zvláštní formu uložení představují děti společně se skelety dobytčat nebo psů. Tyto obřadní jámy jsou opět spojovány s rituálními aktivitami (Neustupný – Dobeš – Turek – Zápotocký 2008, 73-74). Příklad vícečetného uložení v sídlištním objektu je znám z Třebestovic. Z jednoho objektu pochází nález pěti nedospělých jedinců, zřejmě uložených současně ve stejném období. Špatný stav zachování skeletů ovšem nedovoluje určit příčinu smrti, nejsou však zcela vyloučeny ani násilné zásahy. Současně je možné předpokládat, že pohřebné děti mohly být geneticky příbuzné, zatím však nebylo možné tuto teorii potvrdit (Chochol 1997, 73-75). Další hromadně uložené pozůstatky byly zjištěny v sídlištní jámě a zahloubené chatě v Malém Březně (Černá – Velímský 1991).

Z baalberské skupiny je pak znám např. dvojhrob muže a ženy z Bíliny v kulturní jámě společně se čtyřuchou amforou, umístěnou u hlavy muže (Zápotocký 1956, 540, 542), nebo nález 3 kostrových pohřbů s milodary v Prostějově Dražkovicích na poloze „U hřbitova“ (Čižmář – Geislerová – Unger 2000, 25).

Pro mladoeneolitickou řivnáčskou kulturu jsou příznačné žárové pohřby uložené v popelnicích (Zápotocký 1960, 14). Známé případy skříňkových hrobů se žárovým pohřbem v amfoře pocházejí z Tuchoměřic nebo z Neratovic. Další popelnicové hroby ze sídlišť byly objeveny ve Vraném - Čertovce nebo v Stehelčevsi - Homolce (Neustupný – Dobeš – Turek – Zápotocký 2008, 104).

Z kultury nálevkovitých pohárů pochází velký soubor z Makotřas. Celkem bylo na lokalitě uloženo 29 jedinců v 18 sídlištních objektech, sílech a výplni příkopu (Neustupný – Dobeš – Turek – Zápotocký 2008, 73). Z Velkých Přílep pochází rituální pohřeb asi 50-60 leté ženy v zásobní jámě společně se dvěma zvířecími skelety. Žena byla uložena ve skrčené poloze na pravém boku, orientovaná hlavou k východu. Jedná se zřejmě o řádný rituální pohřeb uložený do druhotně využitého objektu, zásobní jámy. Na základě antropologického posudku bylo možné na skeletu identifikovat stopy násilných zásahů, které byly patrně důvodem úmrtí (Šulová – Kubálek – Holub 2010, 645, 650, 652-653).

Na lokalitě v Třebestovicích byl objeven pohřeb dvou dospělých mužů v jednom objektu společně s fragmenty lebky malého dítěte. Na základě podobných antropologických znaků a současného uložení, se dá i v tomto případě uvažovat o genetické příbuznosti obou dospělých jedinců (Chochol 1997, 73-75).

V kultuře zvoncovitých pohárů se setkáváme i s ukládáním zemřelých do interiéru obydlí. Takto pohřbívána ale byla převážně nemluvňata, nebo velmi malé děti. Prvními takovými zjištěnými pozůstatky dítěte uvnitř objektu byla chata z kultury zvoncovitých pohárů na lokalitě u Kozel na Neratovicku. Asi čtyř leté dítě bylo uloženo v mělké hrobové jámě uvnitř pravoúhlé chaty. Zachována byla jen lebka dítěte položená na pravé tváři, obličejem obráceným k východu (Zápotocký 1960, 13-14).

4.3.3 DOBA HALŠTATSKÁ, DOBA LATÉNSKÁ

Aktivity spojené s ukládáním lidských kosterních pozůstatků na sídlištních pokračují i v době železné, přestože oproti předchozím obdobím jich výrazně ubývá (Rulf – Čtverák 1997, 45). Poměrně často se s nimi setkáváme jak na nehrazených rovinných lokalitách, tak i na výšinných areálech. I zde pokračuje tradice v ukládání do zásobních či sídlištních jam, nebo zahloubených chat, kam byly pohřbívány nejčastěji celé dětské

kostry. Setkáme se však častěji s nálezy nekompletních skeletů, částí těl, nebo samotnými lebkami ve výplních objektů. Ojedinele jsou zachyceny i žárové pozůstatky (Venclova – Drda – Chytráček – Koutecký – Michálek – Vokolek 2008, 147). Méně časté než v pozdně halštatském období jsou nálezy pozůstatků v obytných objektech v době laténské. Převažují ve fázi LT B1, kdy jsou vykládány jako výraz neklidu na přelomu LT A/B1. Nepostrádáme je ani ve fázi LT C a LT D (Venclová – Drda – Michálek – Militký – Salač – Sankot – Vokolek 2008, 91).

Lokality z doby halštatské shromáždil ve své práci J. Waldhauser (1993, 309-315) ve formě soupisu, kde vyčlenil pět základních kategorií:

- 1 relativně kompletní skelety dospělých jedinců
- 2a jednotlivé kosti lebek a jejich fragmenty náležející dospělým jedincům
- 2b části a jednotlivé kosti postkraniálního skeletu
- 3 relativně kompletní skelety dětí
- 4 pohřby více jedinců
- 5 kosterní pozůstatky se stopami přepálení

V rámci tohoto rozdělení zohlednil nejen stav dochování skeletů či jejich částí, ale také věk a počet jedinců.

Na lokalitě v Želanech byl zjištěn pozůstatek pravděpodobného žárového pohřbu z doby halštatské. Nacházel se v sídlištní jámě oválného tvaru, kde byly zachyceny i dvě kruhová ohniště. Uprostřed jámy byly rozmístěny větší kameny, mezi nimiž byl nalezen náramek z bronzového drátu a několik spálených kůstek. Vedle lidských kostí byly ve výplni objektu objeveny keramické střepy, zvířecí kosti a několik vypálených hrudek mazanice (Mašek – Zápotocká – Vencel – Slabina 1969, 726).

Na lokalitě v Dobříčanech u Žatce byl objeven uvnitř obytného objektu uložený skelet muže zemřelého ve vyšším věku. Uvnitř chaty 1. z halštatsko-laténského období byla vyhloubena samostatná hrobová jáma, které obsahovala velmi špatně zachované kosterní pozůstatky muže. Horní část nataženého skeletu byla uložena v hloubce 90 cm, zatímco dolní končetiny se nacházely o 30 cm níže, v hloubce 120 cm. U starce byl nalezen bronzový řetízek zakončený malým kroužkem s pěti vývalky. Podle polohy řetízku na i pod tělem, lze usuzovat, že mrtvý byl snad svázán nebo ovinut. Podle antropologického průzkumu jedince zřejmě trpěl artritidou a omotání řetízkem v místech, která byla touto chorobou postižena, může nějak souviset. Hrob byl zahlouben do starší chaty z halštatsko-laténského období a v nohách porušen mladších chatou z doby římské. Podle výbavy pak lze pohřeb jedince datovat do doby laténské (Šneiderová 1956, 493-494).

Jiný nález ze stejné lokality uvádí R. Pleiner. Tentokrát se jedná o pozůstatky asi čtrnáctiletého chlapce, opět uložené v zahloubeném objektu. Podle stop ohniště se jednalo o obytnou stavbu. Ohniště zčásti porušovala hrobová jáma, která obsahovala nekompletní skelet v mírně skrčené poloze na levém boku. Mezi dolními končetinami byly zjištěny fragmenty lebky jiného jedince, nejspíše dvou až tříletého dítěte. Pohřeb byl poměrně dobře zachovalý a bylo možné na kostech rozpoznat stopy násilných zásahů, kterými byly odděleny některé části skeletu. Na základě nálezu je možné se domnívat, že pohřeb byl do chaty umístěn až po skončení její funkce a poté již nebyla dále obývána (Pleiner 1958, 121-126).

Příkladem možné stavební obětiny může být i nález v laténské, částečně zahloubené chatě na lokalitě Předměřice. Jedná se o pohřeb asi půlročního dítěte v prostoru předpokládaného vstupu, uloženého v anatomické poloze na zádech s hlavou orientovanou k východu. Součástí inventáře bylo značné množství keramických fragmentů

nejméně ze 70 nádob, kameny, štípaná a broušená industrie, zlomky mazanice a velký počet zvířecích kostí (Novák 2010, 157).

Hromadný nález více jedinců pochází z lokality Hrady (okr. Mnichovo Hradiště). V zahloubené chatě byly společně se zvířecími kostmi uloženy, nebo spíše pohozeny, pozůstatky 8 jedinců. Ve všech případech byly na kostech zachyceny stopy násilných zásahů (Pleslová-Štiková 1958, 144-148).

Další zjištěné nálezy lidských kosterních pozůstatků v ploše sídliště pochází např. z Nových Dvorů, kde byly zjištěny pozůstatky dvou jedinců (Šumberová – Valentová 2011; Brzobohatá 2011), nebo Neštěmic (Waldhauser 1976).

4.3.4 DOBA ŘÍMSKÁ A STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ

Po změně letopočtu se s pohřby na sídlištích setkáváme spíše výjimečně, zcela však nemizí (Rulf 1996, 118). Nejčastěji se objevují v pozdní době římské až na počátku doby stěhování národů. Souvislosti s ukládáním kosterních pozůstatků na sídlištích můžeme snad hledat ve spojitosti s markomanskými válkami, nebo počátky stěhování národů (Droberjar 2010, 161).

Na lokalitě v Dobroměřicích bylo zachyceno uložení 3 skeletů v interiéru obytné stavby. Na dně chaty byly uloženy kostry 2 dětí ve věku 11-12 let a 16 let. Mezi oběma kostrami ležela kostra psa domácího. Zjištěná situace dvou koster v chatě společně se psem nemá dosud v Čechách ani na Moravě žádné známé analogie (Koutecký 2006, 30-35).

Na lokalitě v Soběsukách byl objeven skelet umístěný v hluboké zásobní jámě. Kostra byla uložena v poloze na břiše s vyvrácenými nohama. Součástí inventáře v objektu byly zlomky kostěného hřebene,

železná opasková přezka, nůž, šídlo a zlomky bronzu (Holodňák 1991, 433).

Unikátní příklad pohřbu na sídlišti představuje lokalita Vážany nad Litavou. V tomto případě se jedná o uložení drobných lidských kůstek v neanatomické poloze v mělkém sídlištní jámě společně se zvířecími kostmi, křemennými valouny, keramickými fragmenty a mazanicí. Kůstky patřily ještě nenarozenému dítěti těsně před porodem. Zajímavý jev však představují milodary přidané dítěti. Křemenné valounky společně s hlazenými kostmi mohly zastupovat hračky nebo předměty spojené s hrami. Takové předměty bývají součástí výbavy v prostředí římského impéria i v provinciích. Není proto vyloučeno, že těmito nálezy měla být vyjádřena příslušnost dítěte k vyšší společenské vrstvě (Šedo 1997, 361-366).

Další lidské pozůstatky byly zjištěny např. v Mlékojedech (Peške 2004, 306), Herolticích (Šedo 1997, 365), nebo na slovenské lokalitě v Branči (Vladár 1962, 352).

4.3.5 SHRNU TÍ

Na základě výše zmíněných informací lze říct, že ukládání lidských kosterních pozůstatků do sídlištních objektů, které byly primárně vytvořené k jiným, než pohřebním účelům, se vyskytuje, i když v různé intenzitě, ve všech obdobích našeho pravěku. Je možné sledovat rituální i nerituální ukládání, uložení jednoho či více jedinců do jednoho sídlištního objektu, využívání různých objektů, různé kompletnosti skeletů, stejně tak i absenci či přítomnost milodarů.

4.4 ETNOGRAFICKÉ PARALELY

S pohřby na sídlištech se můžeme setkat i v různých mimoevropských územích (např. Afrika). V těchto oblastech, v řadě

případů, představuje sídlištní pohřeb nejrozšířenější způsob nakládání se zemřelými (Holý 1956; Kandert 1982). Přestože se jedná o zcela odlišné kulturní prostředí, je možné sídlištní pohřby do jisté míry použít jako jakési vodítko, kterým se můžeme nechat vést při pokusu o vysvětlení nakládání s lidských pozůstatků na sídlištech v českém pravěku. U některých kmenů k takovým pohřbům dochází v podstatě dodnes a představují jednu z nejzákladnějších forem pohřbů v Africe (Holý 1956, 236).

4.4.1 Pohřby uvnitř domů

S touto, zřejmě jakousi vyšší formou pohřbů určenou nejspíše pro výše postavené členy společnosti, se setkáváme nejčastěji v západní Africe, Kamerunu či v Kongu. Neexistuje ustálená forma umístění pohřbu v prostorách obydlí, liší se kmen od kmene. Setkáváme se např. s uložením pod postelí, pod ohništěm, mezi ohništěm a místem na spaní, pod prahem, nebo pod verandou. Časté je také ukládání zemřelých do hospodářských prostor domu (např. do kozího chléva). Mimo to se hroby v objektech umísťovaly také tak, aby nepřekážely při běžném provozu domu a členům kmene, kteří i nadále chýši obývali. Podle sociálního postavení se dají tyto pohřby rozlišit na dvě skupiny. V prvním případě mohli být uvnitř obytného objektu pohřbeni všichni příslušníci kmene. Tento případ je pozorovatelný zhruba u poloviny všech kmenů v Africe, které tento způsob ukládání praktikovaly. V druhém případě byl tento způsob vyhrazen pouze určité vrstvě společnosti. V chýších tak nemohli být pohřbeni např. ti, co zemřeli v důsledku nakažlivé nemoci, zločinci, sebevrazi. U některých kmenů neměly právo na tento pohřeb dokonce ani děti. Naopak některé kmeny ukládaly do domu pouze děti. V takových kmenech se věřilo, že by matka zůstala neplodná, kdyby dítě nebylo uloženo v její blízkosti. U jiných kmenů byli uloženi v domě pouze muži, ženatí muži, či náčelníci, otec rodiny, nebo hlavní žena. U pohřbů náčelníků se setkáváme i s jinou formou pohřbu než do země, např. byla použita mumifikace nebo uložení na dřevěné konstrukci v interiéru domu.

Ostatní příslušníci kmene pak byli ukládáni mimo chýši v prostoru sídliště. Interpretace pro pohřbívání do interiérů obydlí pak vychází přímo z výkladu domorodců, kteří např. uvádějí, že mrtví nesmí být vyloučeni ze společnosti. Některé kmeny věří, že mrtvý se pak může znovu narodit ve své rodině jako malé dítě. Zhruba v polovině případů zůstávají i po pohřbu chýše dále obývány, někdy ovšem jen po dobu smutku a pak je dům opuštěn a postupně dojde k jeho zániku. Jiné kmeny naopak ihned po pohřbu dům opouštějí a dále se o něj již nestarají (Holý 1956, 237-241).

4.4.2 Pohřby mimo obydlí

Často se oba typy pohřbů vyskytují v jednom kmene paralelně. Většina těchto hrobů bývá umístěna v těsné blízkosti domů, nebo i v dobytčích ohradách. Také nadále se setkáváme s jistou společenskou diferenciací, na pohřeb opět neměli právo otroci, sebevrazi a v některých kmenech dokonce ani ženy. I zde můžeme pozorovat, že pohřeb uvnitř sídliště byl výsadou náčelníka, nebo vážené osoby a ostatní příslušníci kmene pak byli ukládáni mimo osadu. Jsou naopak i kmeny, které na sídlištích pohřbívaly jen obyčejné členy kmene a pro pohřby náčelníků byla určena zvláštní místa např. v lese, na speciálním pohřebišti, nebo v dutém kmene. Podoba a velikost hrobů se opět lišila kmen od kmene, hrobová jáma mohla být jak pravoúhlá, tak okrouhlá až oválná. Nejběžnější poloha uložení zemřelého bývá na boku v různém stupni skrčení, vyskytuje se však i natažená poloha na boku nebo na zádech. Otázka milodarů je opět v jednotlivých kmenech rozdílná, některé hroby jsou prosté bez přídavků, jiné naopak obsahují bohatý soubor šperků, nástrojů nebo zbraní. I v případě pohřbů na sídlištích vedly k tomuto uložení potřeby zůstat se zemřelými v kontaktu i po smrti (Holý 1956, 242-249).

4.4.3 Primární a sekundární pohřeb

Jiné etnografické paralely uvádí J. Kandert, který se zabýval především problematikou primárních a sekundárních pohřbů. Na základě etnografických pramenů poukazuje na fakt, že ukládání lidských kosterních pozůstatků do sídlištních jam nemusí být vykládáno pouze jako nerituální, nebo jako lidská oběť, ale mohou být spojovány se sekundárním pohřbem. Pro tuto domněnku vychází z dokladů pohřbů situovaných na povrchu nebo dokonce nad povrchem země, který se vyskytuje téměř ve všech částech světa (Kandert 1982, 190).

Příkladem primárního pohřbu může být např. odnášení zemřelých členů z vesnice do volné přírody u kmene Beir, kdy je mrtvý v určité vzdálenosti od vesnice uložen na zem, jeho hlava je podložena a k tělu postavena keramická nádoba s vodou. Stejným způsobem je pohřbíván i náčelník, nejedná se tedy o nějaký projev neúcty k zemřelým. V Indonésii jsou známé i případy, kdy jsou zemřelí ukládáni do dutin stromů, nebo na jakýchsi dřevěných lešeních. Takovým způsobem pohřbívali své náčelníky příslušníci kmene Dajaků, kteří byli uloženi do bohatě vyřezávaných rakví, umístěných na jednom či na dvou sloupech. Jiným příkladem je zacházení s těly u kmene Lotuků. Ti nechávali těla zabitých válečníků ve válce ležet bez povšimnutí na zemi z obavy, aby stejný osud nepostihl i živé, kteří by s tělem manipulovali (Kandert 1982, 190-191).

V případě sekundárního pohřbu se můžeme setkat s vyzvednutím pohřbených ostatků ze země a jejich následným uložením např. v keramických nádobách do skalních dutin nebo do kmenů stromů, jak tomu bylo u Lotuků, nebo u kmene Lango. Vyzvednutí kostí v těchto kmenech souviselo s prevencí před nemocemi, nebo jako léčba neplodnosti. Některé kmeny umisťovaly primární i sekundární pohřeb na zem nebo nad zemí, jiné kmeny naopak umisťovaly oba pohřby do země (Kandert 1982, 192-193).

K problematice lidských obětí máme jen málo etnografických zpráv o způsobu pohřbívání obětovaných jedinců. Khóndové v Bengálsku obětovali lidi k zajištění lepší úrody. Maso a krev byly rozházeny po polích. Hlava, vnitřnosti a kosti se buď spálily a poté rozdrtily na prášek, kterým bylo opět posypáno pole, nebo byly zakopány pod zem (Kandert 1982, 195).

4.4.4 Primární a sekundární pohřeb u Fali

Kmen Fali (Falijsi) představuje původní africkou společnost, která žije v severovýchodním Kamerunu a přilehlých oblastech. Do dnešních dnů v kmeni dochází k dodržování jeho tradičních obřadů, a u části svých příslušníků praktikují rituální sekundární pohřby. Právo na určitý typ pohřbu závisel na společenském postavení, nebo na věku zemřelého. Malé děti, nebo mrtvě narozené děti, bývaly pohřbívány prostě, bez provádění nějakých obřadů. Významnějších pohřbů se dostávalo společensky důležitějším osobám.

Po ukončení vnějších úprav zemřelého a rituálech spojených s posledním rozloučením, byla mrtvola přenesena k hrobovému otvoru, do kterého byla postupně vložena. Hrobovou jámu představovala hlubší díra s rovným dnem, do které byl jedinec uložený v poloze v sedě. Tvar hrobu souvisí s představou Falijců, kdy by měl mrtvý odejít ze světa úzkým otvorem, tedy podobným způsobem, jakým na svět přišel. Poté byl hrobový otvor překrytý keramickou nádobou, v jejímž dně se nacházel otvor, umožňující duši zemřelého opustit tělo, a na hrobě byla navršena malá, hliněná mohyla.

Sekundární pohřební rituály se odehrávaly asi tři roky po primárním pohřbu. Během tohoto obřadu je odstraněna mohyla a odklopeno keramické víko. Vybraný člen společnosti sestoupí do prostoru hrobu, vyzdvihne lebku zesnulé a uloží ji do samostatné nádoby. Postupně jsou odstraněny veškeré části obinadel, do kterých byl mrtvý zabalený, a lebka

je pečlivě očištěna. Poté je lebka uložena do samostatné urny a po dobu tří až čtyř měsíců je umístěna v domě, který původně náležel zemřelému. Po uplynutí dané doby je lebka přenesena na definitivní místo posledního odpočinku, které představuje skalní svatyně nedaleko vesnice. Zde se odehrávají další rituály, během nichž je lebka v urně uložena do země, pohledem natočená k východu. Země je pak pečlivě zarovnána, aby nic nenasvědčovalo tomu, že je zde urna uložena (Černý – Brůžek 2000, 38-48).

Výše uvedené etnografické paralely nám mohou poskytnout alespoň částečně pohled do způsobu nakládání s lidskými jedinci v různých kulturách světa. Nemůžeme je však považovat za definitivní vysvětlení jevu, se kterým se setkáváme v našem prostředí v době bronzové, tedy s ukládáním lidských pozůstatků na sídlištích. Mohou nám však být vodítkem při pokusu o interpretaci. Smýšlení lidí doby bronzové však není možné, ani v našich silách, někdy vysvětlit. Je tedy eventuální, že k těmto činům je vedly zcela jiné důvody, než dnes předpokládáme.

4.5 MOŽNOSTI INTERPRETACE

„Vysvětlení tohoto jevu je složité a v žádném případě není jednotné.“

(Stuchlík 2010, 86)

Existuje řada různých důvodů, které podněcovaly k ukládání lidských pozůstatků do sídlištních objektů. Ve schopnostech archeologie však není zcela možné jednoznačně vysvětlit, jaké příčiny vedly tehdejší obyvatele k těmto činům. V následující části se proto pokusím nastínit alespoň některé varianty, které lze považovat za potenciální vysvětlení. Zda tomu ale bylo právě tak, nebo byly důsledkem zcela jiných podnětů, se nám asi s jistotou nikdy zjistit nepodaří. Jistou indicií nám může být,

pokud budeme sledovat, zda ostatky byly rituálně uložené, nebo jen pohozené, přítomnost či absenci milodarů, stopy násilných zásahů, nebo počet uložených jedinců. Ve většině případů byl v objektu uložen pouze jeden skelet, výjimkou ale nejsou ani nálezy vícečetných pohřbů. Podle nálezových okolností se lze domnívat, že v některých případech se jednalo o příslušníky jedné rodiny, např. žena a jedno nebo více dětí z Tvarožné (Mikulková - Stuchlík – Vitula 1996), nebo muž a dvě děti z lokality Hulín – „Nivky“ (Daňhel – Pankowská 2010). Vedle toho se objevují i hromadné pohřby dětí, které snad mohly být sourozenci. Takový případ byl objeven v Praze – Bubenči (Fridrichová 1973).

Jako jedna z nejběžnějších možností interpretace lidských kosterních pozůstatků v sídlištních objektech se nabízí obětování různým božstvům. Za takové oběti lze považovat kompletní skelety bez i se stopami násilných zásahů uložené v různých polohách. Některé nálezy uvnitř obytných staveb, v základech domů nebo při stěnách lze interpretovat jako stavební obětiny. Mohou mít ale také souvislost s kultem zemřelých, kteří neztrácejí svůj vliv na společnost živých ani po smrti, a je proto potřeba si neustále získávat jejich přízeň. Dětské skelety uvnitř domů mohou mít více vysvětlení. Jednak děti měly zůstat nablízku svým rodičům, a jednak měly zajistit příchod dalších potomků. V opačném případě by hrozila možnost, že by se žena mohla stát neplodnou a do rodiny by už nepříbylo žádné nové dítě (Kovárník 2010, 51-52). Pohřby v silech pak mohou představovat oběti mající zajistit dostatek úrody a přízeň vegetativních sil (Rulf 1996, 119). Jako válečné oběti bohu války mohou být vysvětleny „pohřby“ v příkopech (Bouzek – Koutecký 1980, 420). Do souvislosti s obětováním jsou často dávány také nálezy zvířecích skeletů, v některých případech společně se skelety lidskými, nádoby nebo potraviny (Rožnovský 2010, 122).

Důvody, které vedly obyvatele sídlišť k využití již stávajících sídlištních jam, mohly být také zcela praktické. Zemřelí tak mohli být

uložení v rituální poloze do již nepoužívané a třeba i částečně zaplněné sídlištní jámy. Pohřeb byl uložen na dno, nebo těsně nade dnem, v době, kdy nebylo možné dostatečně rychle vyhloubit prostor pro regulérní pohřební jámu a to z důvodu nepříznivých klimatických podmínek v zimě, kdy byla půda příliš zmrzlá (Schönigerová 2010, 79). Především v tomto období docházelo ke zvýšenému množství úmrtí zvláště starých a nemocných lidí, nebo dětí (Kovárník 2010, 55). Podobně tomu tak mohlo být i v letních měsících při velmi vysokých teplotách, kdy docházelo k rychlému rozkladu těla a bylo potřeba mrtvého ve velmi krátké době pohřbít. V tomto případě bylo z časových důvodů výhodnější použít již vyhloubené zásobní jámy. Jiný případ mohl nastat při potřebě rychlého pohřbení např. během válečné situace nebo při náhodném hromadném neštěstí (Šulová – Kubálek – Holub 2010, 652). Pokud přijmeme tyto teorie jako pravděpodobné, pak lze některé pohřby v rituálních polohách v sídlištních objektech chápat jako regulérní pohřby na pohřebištích. (Schönigerová 2010, 79).

V některých případech se setkáváme s uložením celého skeletu v poloze, která odpovídala zvykům dané kultury, společně s milodary, a celá situace je tedy srovnatelná s nálezem na pohřebištích. Je možné, že zemřelí se nějak vyčleňovali ze společnosti, ovšem ne do takové míry, aby jim nebylo dopřáno řádného uložení k poslednímu odpočinku. Jedinci mohli vybočovat ze společnosti svým původem, nebo i fyzickým vzhledem (Stuchlík 2010, 87).

S takovou situací jsme se zřejmě setkali u třech jedinců v Brně Tuřanech. Někteří jedinci byli na této lokalitě uloženi v zásobních jamách, které tvořily téměř dokonalou přímku, oddělující plochu pohřebiště, a v podstatě vymezovaly celou únětickou lokalitu. V jedné zásobní jámě byl zřejmě pietně uložený zhruba čtyřicetiletý muž ve skrčené poloze, jehož výbavu tvořily dvě jednoduché bronzové vlasové ozdoby a keramické zlomky nádoby. Podle antropologického zhodnocení byl muž možná

cizinec. Jiný skelet, náležející asi 55 leté ženě, byl pohřbený v silně skrčené poloze na pravém boku společně se třemi kostěnými šídly a fragmenty nádob. Žena trpěla tuberkulózou a je nepochybné, že tato nemoc se projevila i na jejím psychickém i fyzickém vzhledu, a bylo tím zřejmě ovlivněno i její postavení ve společnosti. Mimo to byla na lebce zjištěna tříštivá zlomenina, která měla za následek smrt. Nabízí se tedy domněnka, že žena byla obětovaná, nebo záměrně zabita. Třetí jedinec, opět zhruba čtyřicetiletý muž, spočíval v poloze na zádech s mírně skrčenými dolními končetinami. Jediný artefakt nalezený společně se skeletem byl plochý kostěný přívěsek. Tento muž v mládí trpěl dlouhodobým hladověním, což se projevilo v podprůměrném vzrůstu. Lze tedy říct, že všichni tři výše zmínění jedince se nějakým způsobem odlišovali od zbytku společnosti do takové míry, aby nesměli být pohřbeni na pohřebišti, ale ne tak radikálně, aby jim nebylo umožněno pietní uložení. I samotné rozmístění zásobních jam s ostatky je do jisté míry zvláštní, i když toto uspořádání může být zcela nahodilé (Kala – Konášová – Smrčka, 61-75).

Kostrové pohřby s milodary v zásobních nebo obilních jamách mohou také souviset s tzv. nouzovými pohřby. V takovém případě se jednalo o jedince, kteří z nějakých důvodů nemohli být rituálně pohřbeni. Byly to především ženy, které zemřely během nebo krátce porodu, či v šestinedělí. Tedy ještě v době, než stačily projít rituální očistou (Bouzek – Koutecký 1980, 419). Často se setkáváme i s pohřby malých dětí. Vysvětlení můžeme hledat ve způsobu, jakým byly malé děti ve společnosti chápány. Novorozenci a kojenci nebyli bráni za rovnocenné členy společnosti, těmi se stávali ve věku dvou až tří let, kdy získávali nové návyky, které je přibližovaly světu dospělých. Do té doby neměli nárok na rituální pohřeb na občinových pohřebištích (Neustupný 1983, 23-24).

Při nálezů jednotlivých kostí nebo jejich částí se nabízí asi nejjednodušší vysvětlení, kosti se do objektů dostaly společně s dalším sídlištním odpadem, jako jsou např. zvířecí kosti nebo střepy z keramických nádob v rámci „uklizení“ sídliště (Rožnovský 2012, 74).

Výskyt jednotlivých lidských kostí nebo jejich částí může být ale také následkem sekundárního otevírání řádných hrobů na pohřebištích, které se nacházely nedaleko sídliště. Hroby mohly být otevírané s cílem získat kovový hrobový inventář, obzvláště bronzové šperky a ozdoby, který měl především na počátku doby bronzové značnou hodnotu. V takové případě se pak mohly vyhozené kosti dostat do otevřených sídlištních jam nezáměrně a nelze je považovat za pietní pohřbení, stejně jako v předchozím případě (Stuchlík 1988, 66).

Jinou variantou druhotného uložení jednotlivých kostí mohl být pietní akt spojený se sekundárním pohřbem. V takovém případě došlo po určité době od primárního pohřbu k vyzvednutí části skeletu, např. jen lebka, který byl následně pietně uložený v zásypu jámy (Stuchlík 1988, 61). Tuto teorii mohou potvrzovat pohřební praktiky řady kmenů, kterým se věnoval Kandert (1982). Při objevení jednotlivých kostí ve výplni sídlištní jámy však zřejmě není možné rozlišit, o kterou variantu se jedná.

V souvislosti s nálezy neúplných skeletů nebo jejich částí je často diskutovaným výkladem antropofagie. Velmi často se s touto teorií setkáváme především v kultuře knovízské, kde se objevuje velké množství osteologického materiálu se stopami řezání, tříštění, štípání a někdy i vaření nebo opékání (Bouzek – Koutecký 1980, 416-418). Jinou domněnku nabízí E. Neustupný (1996, 498), který soudí, že v knovízské kultuře byly lidské kosterní pozůstatky do jam ukládány až v okamžiku, kdy se obyvatelé přestěhovali, a sídliště zůstalo opuštěné.

5 POHŘBY NA SÍDLIŠTÍCH V DOBĚ BRONZOVÉ

5.1 DATABÁZE

Databázové systémy slouží pro zpřehlednění velkého množství dat, se kterými současná archeologie pracuje. Prostřednictvím tohoto softwaru lze zapisovat informace v přehledné podobě a dále je upravovat, třídít či provádět početní operace a výstupy v textových souborech (Kuna et al. 2004, 419). Databáze má podobu tabulky tvořené řádky (objekty) a sloupci (deskriptory). Údaje obsažené v tabulce jsou ve formě čísel, alfanumerických kódů, textu nebo obrazových informací (Neustupný 1994, 124). Možné je použití i několika tabulek navzájem propojených relacemi. V současné době se pro tvorbu databázových systémů používají např. programy dBASE, MS Acces. Možné je využít i tabulkové procesory jako je MS Excel (Kuna et al. 2004, 419). Hlavním úkolem databáze je primární a sekundární dokumentace dat a jejich evidence. Informace primární dokumentace jsou relevantní údaje, které vznikají při terénním výzkumu a po zničení nálezové situace se již nedají zjistit. Za sekundární dokumentaci považujeme data, která se mohou odvozovat z primární dokumentace nebo nálezů (Neustupný 1994, 125). Evidence představuje technický popis nálezů (Kuna et al. 2004, 419).

5.1.1 VYTVOŘENÍ A STRUKTURA DATABÁZE

Součástí této práce je databáze vytvořená v programu Microsoft Office Acces. Při tvorbě databáze jsem vycházela z článků a publikací, které obsahovaly informace o lokalitách, na kterých se vyskytly aktivity spojené s uložením lidských kosterních pozůstatků do sídlištních objektů. Z toho vyplývá i absence některých dat, kdy se práce zmiňuje např. jen o přítomnosti osteologického materiálu bez podrobnějšího popisu artefaktů a „hrobového“ kontextu. Ne vždy tak literatura obsahovala všechna mnou

sledovaná fakta v databázi. Z toho důvodu nemohly být všechny lokality kompletně zahrnuty do konečného zhodnocení.

5.1.2 TABULKY

Databázi tvoří 4 tabulky, které jsou navzájem propojené prostřednictvím relací. Jedná se o tabulky „Lokalita“, „Objekt“, „Jedinec“ a „Nalezy“.

Tabulka „Lokalita“ tvoří jakýsi přehled mnou nashromážděných lokalit. Obsahuje deskriptory, které informují o poloze a kontextu lokality, počtu objektů obsahující lidské kosterní pozůstatky, poznámky a odkazy na literaturu, ze které byly informace čerpány.

V tabulce „Objekt“ jsou obsaženy deskriptory informující o označení a typu objektu, příslušnosti k dané kultuře doby bronzové, počet jedinců, který byl v objektu nalezen, pokud bylo možné na základě literatury určit. Dále jsou uvedeny deskriptory vypovídající o tvaru, rozměrech objektů, orientaci vůči světovým stranám, a zda se v objektu nacházely další nálezy. Absence některých údajů vyplývá opět z nepřítomnosti informací v literatuře.

Třetí tabulka „Jedinec“ je tvořena následujícími deskriptory: Ritus, Stav_skelet, Pohlavi, Vek, Poloha, Orientace_skeletu, Orientace_hlavy, Orientace_obliceje, Nasilne_zasahy, Poznamky. I zde v některých případech nebylo možné doplnit všechny údaje do tabulky. Bylo to opět vyvoláno nedostatečnými informacemi, kdy buď dané údaje nebyly v literatuře uvedeny vůbec, nebo je nebylo možné na základě nálezových situací nebo antropologického posudku určit.

Poslední tabulka „Nalezy“ představuje další předměty, které byly společně s kosterními pozůstatky v objektech nalezeny. Obsahuje deskriptory, které uvádí druh nálezů, stav zachování, počet artefaktů a

poznámky. Co se týká popisu a počtu jednotlivých artefaktů, často byly v literatuře uvedeny jen strohé zprávy o přítomnosti např. několika nádob nebo střepů bez bližší identifikace.

5.1.3 RELACE

Prostřednictvím relací je možné propojit vybrané databázové tabulky v souboru. Tato funkce umožňuje zobrazení souvisejících záznamů zaznamenaných v jiných vybraných tabulkách. Pro potřeby této databáze byla zvolena relace 1:N. To je takový vztah, kdy s jedním záznamem v hlavní tabulce může souviset více záznamů v tabulkách dalších a naopak jedinému záznamu ze všech tabulek může odpovídat jen jeden záznam v tabulce hlavní. V mém případě je hlavní tabulka „Lokalita“ propojena přes pole ID_lokalita s tabulkou „Objekt“. Propojení tabulek „Jedinec“ a „Nalezy“ s tabulkou „Objekt“ zajišťuje pole ID_Objekt, vyskytující se v obou uvedených tabulkách.

5.2 VYMEZENÍ PODLE OBDOBÍ

Následující pasáž je věnovaná problematice lidských kosterních pozůstatků v kontextu sídlišť doby bronzové. V tomto období i nadále pokračuje tradice využívání sídlištních objektů, především sídlištních jam, k rituálním i nerituálním pohřbům celých jedinců nebo jen jejich částí. Již v době únětické kultury lze zaznamenat značné množství těchto nálezů, nicméně frekvence jejich výskytu kulminuje až v mladší a pozdní době bronzové, a to zejména v kultuře knovízské. To se projevilo i v souboru získaných dat pro databázi, která obsahuje celkem 414 objektů, z toho starší době bronzové náleží 194 záznamů, střední době bronzové pouze 12 záznamů a kulturám mladší a pozdní doby bronzové odpovídá 207 záznamů. Podrobný rozbor je uveden u jednotlivých období doby bronzové. Zjištěná charakteristika informuje spíše o složení zkoumaného

souboru a dává přehled o použitém materiálu, ale neumožňuje přesnější demografické závěry.

5.2.1 STARŠÍ DOBA BRONZOVÁ

Starší doba bronzové je v Čechách i na Moravě spojovaná hlavně s kulturou únětickou, která se vyznačuje poměrně přísným pohřebním ritem, přesto se kromě pohřbívání na nekropolích uplatňovalo ukládání lidských kosterních pozůstatků i v areálech sídlišť, a to dokonce velmi často. Poměrně dlouhou dobu byly považovány nálezy lidských pozůstatků v sídlištním kontextu za výjimečné (Plesl 1990, 235). Tuto teorii na začátku 90. let vyvrátil M. Salaš (1990), kterému se podařilo shromáždit celkem 55 lokalit, 20 z území Čech a 35 z území Moravy, čímž prokázal, že pohřbívání na sídlišťích je poměrně běžným jevem.

Na základě publikovaných materiálů byl shromážděn soubor 194 objektů z 80 lokalit ze starší doby bronzové, ve kterých bylo identifikováno nejméně 318 jedinců. Tento počet je ale minimální, protože v případě nálezů jednotlivých kostí není přesně známo, kolika lidem zjištěný antropologický materiál náleží. Navíc zjištěné výsledky jsou zkreslené z důvodu absence některých dat, v literatuře blíže nedohledatelných.

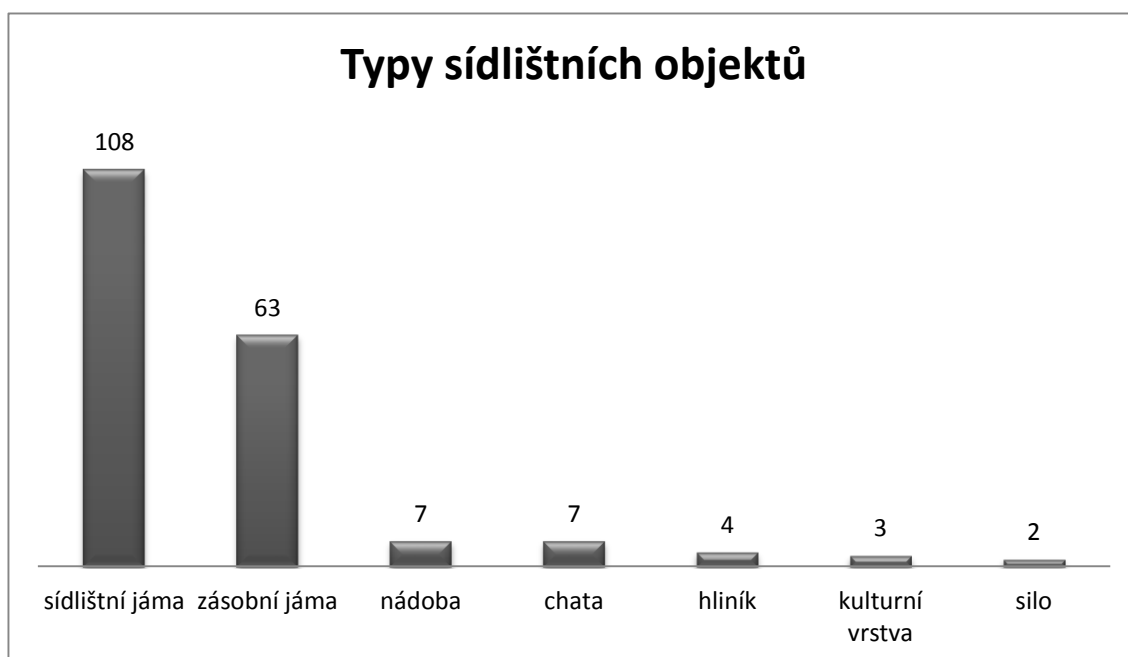
Nejvyužívanějším typem objektů, které sloužily k uložení osteologického materiálu, byly běžné sídlištní jámy. V tomto sledovaném souboru byly zastoupeny celkem v 106 případech. Druhou nejpočetnější kategorií objektů, konkrétně 63, tvořily zásobní jámy s primární skladovací funkcí. Ve třech případech byly pozůstatky zjištěny v kulturní vrstvě, vždy náležející věteřovské kultuře. Čtyřikrát byl ve sledovaném souboru využit hliník, sedmkrát byl pohřeb uložený v nádobě

Uložení v prostoru obytných staveb je poměrně vzácné. Ve sledovaném souboru se vyskytly pouze v sedmi případech, z toho jen jeden pochází z věteřovské kultury.

Pohřeb v obytném objektu byl zachycen na lokalitě Hlízov, kde bylo v prostoru chaty uloženo celkem 7 jedinců. Kompletní skelety patřily čtyřem dětem ve věku 10 až 14 let, 6 let a 5 let. Dále byly zastoupeny 2 ženy a jeden muž. Součástí nálezů byl i poměrně bohatý inventář skládající se z hliněných závaží, jeleního parohu a velkého množství keramických nádob (Dvořák 1927).

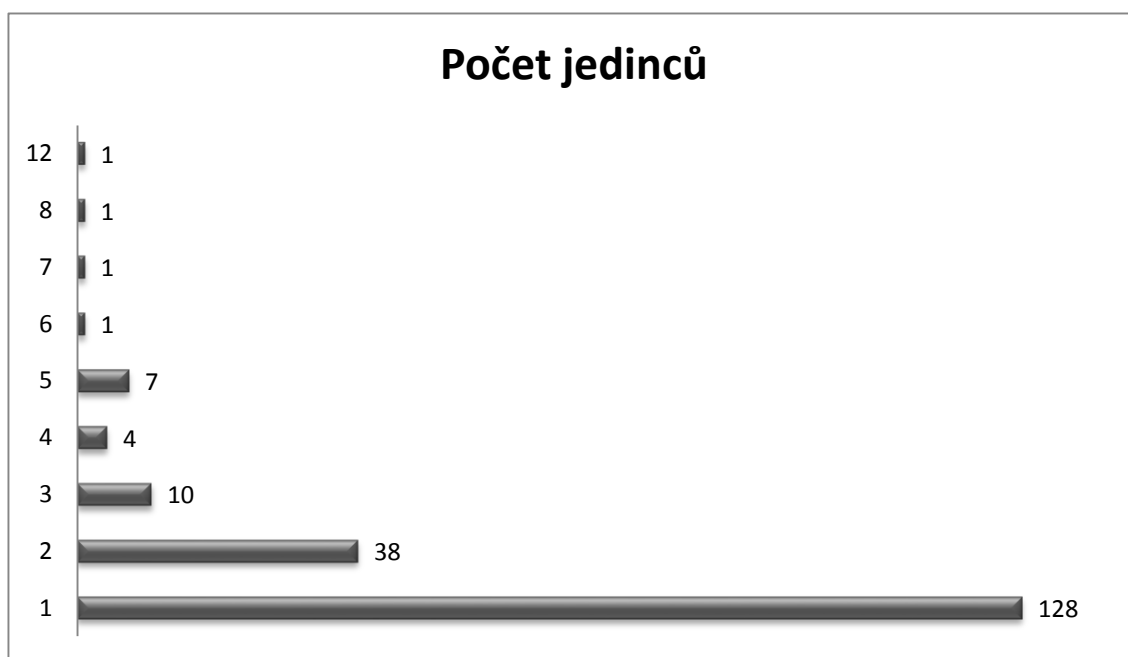
Na sídlišti v Březně u Loun se s lidskými kosterními pozůstatky setkáváme ve čtyřech kúlových stavbách. V chatě LXII byly uloženy pozůstatky dvou jedinců ve skrčené poloze na pravém a levém boku, v chatě LIV žárový pohřeb v kamenné skříňce, v chatě LXIV kostrový pohřeb novorozence a v chatě LXXXVI byl nalezený jedinec ve skrčené poloze (Pleinerová 1967a, 1972; Salaš 1990; Pleinerová – Hrala 1988).

Jiným případem s pohřbem uvnitř chaty z únětické kultury byl jeden jedinec uložený ve skrčené poloze z Vraného (Knor 1957). Jedinou lokalitou s pohřbem v interiéru obytného objektu byla zastoupena věteřovská kultura. V interiéru chaty v Hradisku u Kroměříže byly objeveny kostrové pozůstatky čtyř jedinců a jeden pohřeb žárový (Stuchlík 1990; Čujanová-Jílková 1971).

Graf 1 Zastoupení sídlištních objektů s lidskými kosterními pozůstatky, starší doba bronzová

Převážnou většinu tvoří pohřby jednoho jedince (zastoupeny 128 případy). Zastoupení dvou osob bylo také poměrně časté, objevilo se alespoň v 38 objektech, pohřby tří jedinců se vyskytly nejméně v deseti objektech. Početní přehled vícečetných pohřbů ve starší době bronzové je zobrazen v následujícím grafu.

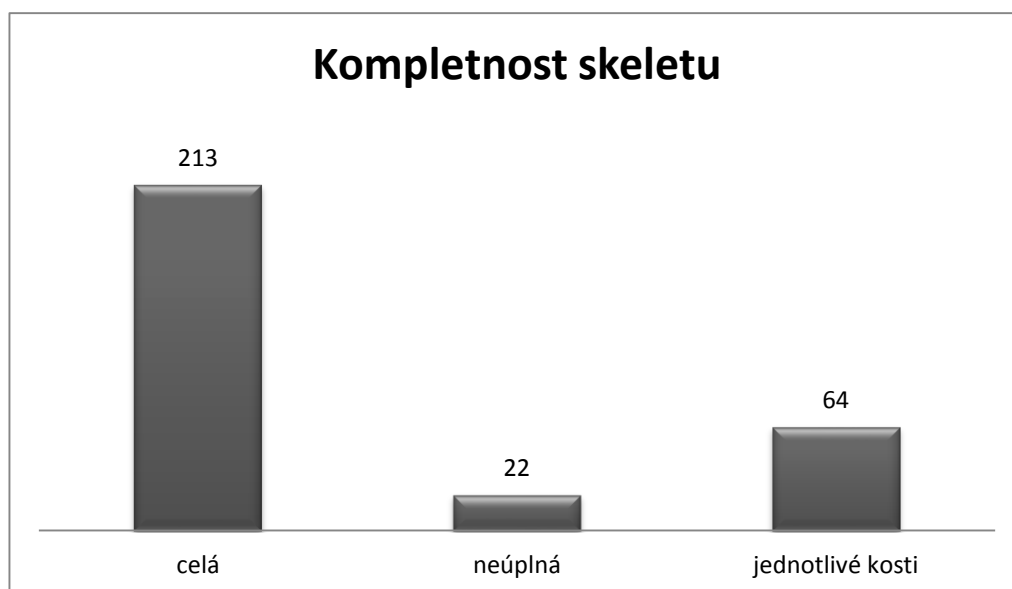
Graf 2 Počet jedinců v sídlištních objektech, starší doba bronzová

Co se týká pohřebního ritu, je striktně kostrový. Zcela výjimečně se setkáváme i s pozůstatky žárového pohřbu. Taková situace byla zachycena v Čechách na sídlišti Meclov-Březí. Uvnitř obytného objektu ve shluku střepů a hrudek hlíny byly zjištěny zlomky spálených kostiček identifikované jako žárový hrob uložený v jamce, ohraničené kameny. Součástí hrobu byly zlomky keramických nádob společně s jednou, původně stojící nádobou. Z jiných částí Čech pochází podobný nález z opevněného hradiště u Vrcovic (Čujanová-Jílková 1971, 683-687, 694).

Za žárový pohřeb lze snad považovat i částečně ohořelou lidskou kostru ve středu sídlištní jámy ze Mcel. Neúplný skelet spočíval ve skrčené poloze na pravém boku a náležel asi muži staršímu čtyřiceti let. Chybějící části kostry byly rozlámané a spálené a uloženy společně s tělem na dně jámy. Smrt byla zřejmě způsobena zraněním, které bylo zjištěné na lebce. Dalšími násilnými zásahy byly nejspíše odděleny chybějící části skeletu. Z rozmístění keramických střepů se dá soudit, že jimi byla kostra původně překryta (Lička 1971, 669-670, 676).

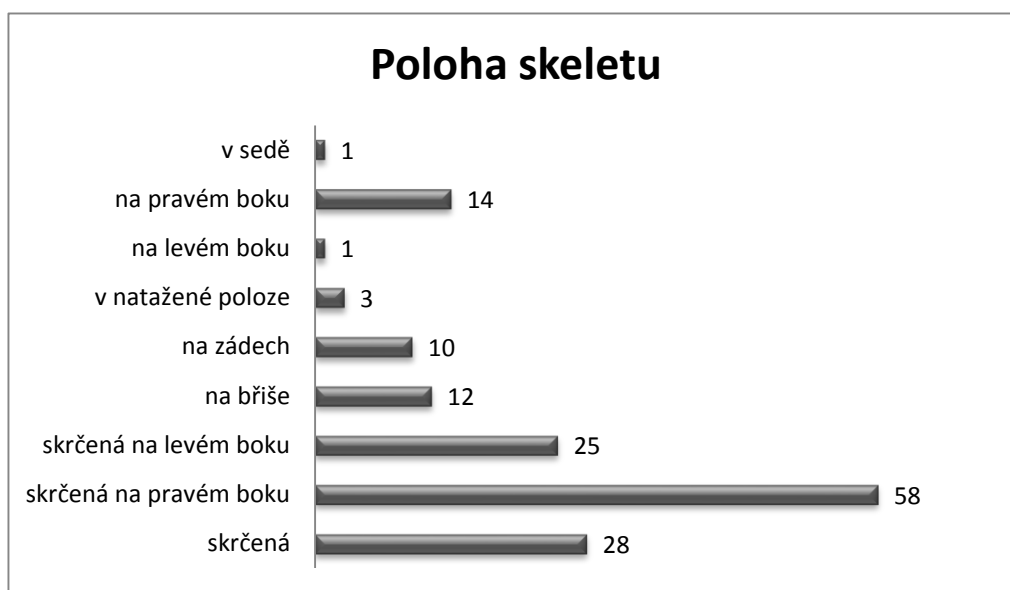
Jeden žárový pohřeb na sídlišti z moravské věteřovské kultury byl objeven na Hradisku u Kroměříže. Nedokonale spálené lidské kosti byly uloženy v kruhové jamce v amforce. Poblíž se nacházely další čtyři kostrové hroby, u nichž se rýsovaly stopy po kúlových jamkách, dokládající existenci obytného objektu (Čujanová-Jílková 1971, 695).

V nálezovém fondu jsou ve většině případů zastoupeny celé skelety (213), neúplné kostry byly zjištěny jen v 22 objektech a jednotlivé kosti se vyskytly v 64 objektech.

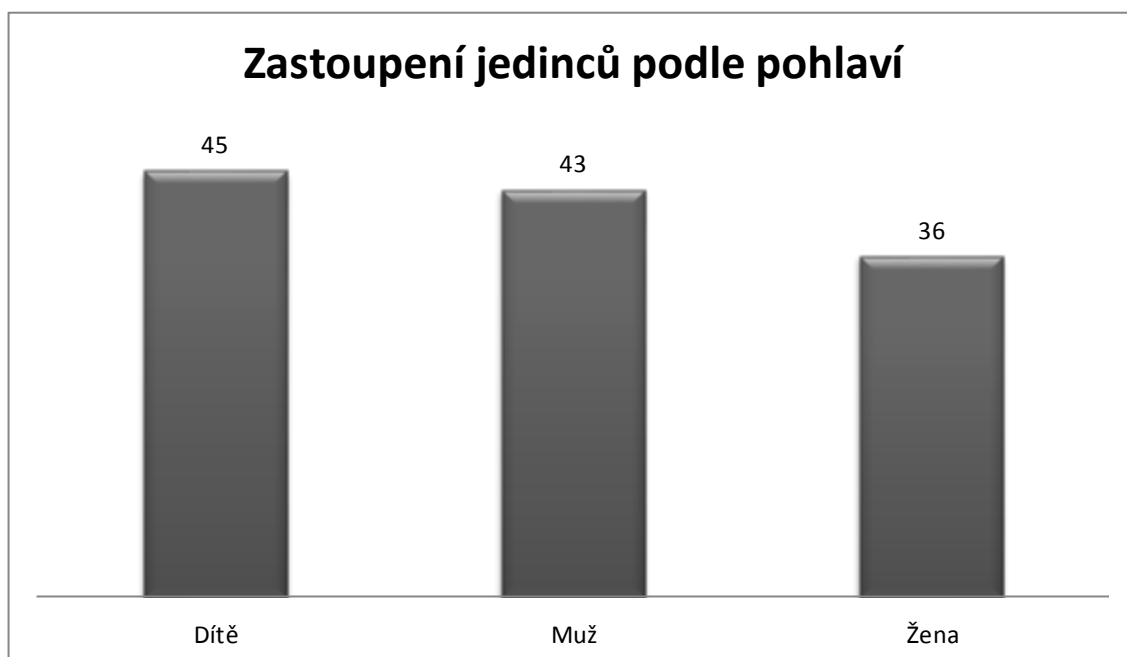
Graf 3 Zastoupení kompletnosti skeletu, starší doba bronzová

Pokud byla u kompletních nebo neúplných skeletů uvedena poloha, dá se říct, že naprostá většina byla uložena v rituální skrčené poloze s různým stupněm skrčení dolních končetin. Tato forma koresponduje se standardním pohřebním ritem únětické kultury. Ojedinele se vyskytly polohy na zádech, nebo na břiše. V jednom případě z Prahy-Strašnic byl zemřelý dokonce uložený v poloze v sedě (Smejtek 2005). Údaje o poloze byly zjištěny u 152 jedinců

Graf 4 Poloha skeletu, starší doba bronzová

Ve zkoumaném souboru jednoznačně převažují dospělí nad dětmi. Množství dospělých jedinců však bude pravděpodobně daleko vyšší, protože do této kategorie dospělých osob budou zřejmě spadat i nálezy jednotlivých kostí, které nebylo možné antropologicky určit. U dospělých jedinců jsou zastoupeny věkové kategorie zhruba od 15 let do 60. I v případě dětských skeletů se vyskytuje věk od několika měsíců do 16 let, aniž by byla některá kategorie výrazněji zastoupena. Co se týče poměru pohlaví, mají převahu muži nad ženami v poměru 43 ku 36 jedincům.

Graf 5 Zastoupení jedinců v sídlištních objektech podle pohlaví, starší doba bronzová

V případě, pokud bylo uvedeno, mírně převládá orientace jedince hlavou k jihu. Vyskytuje se řada odchylek směrem na východ i západ. Druhou nejpočetnější kategorií je orientace k severu, opět s řadou odchylek. Nejméně případů se objevuje v orientaci směrem k východu.

JJV-SSZ	4	S-J	16	VJV-ZSZ	1	ZSZ-VJV	1
JJZ-SSV	1	SSZ-JJV	2	V-Z	14	Z-V	10
J-S	20	SV-JZ	11				
JV-SZ	5	SZ-JV	8				
JVV-SZZ	1	SZZ-JVV	2				
JZ-SV	12						
JZZ-SVV	2						

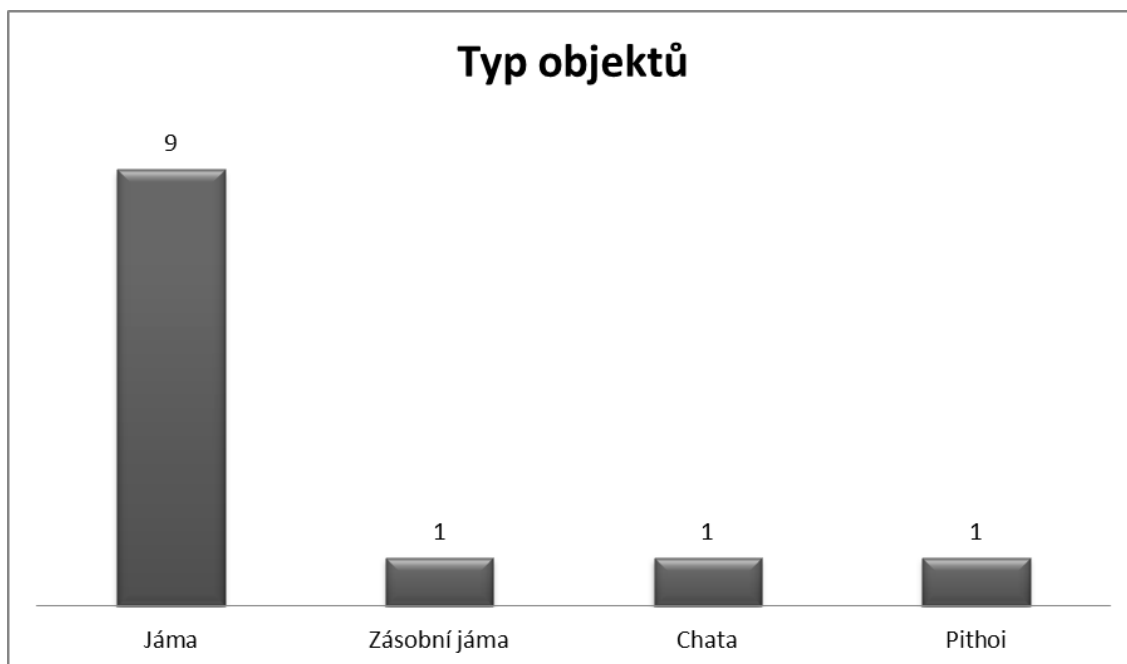
Tabulka 2 Orientace skeletu, starší doba bronzová

5.2.2 STŘEDNÍ DOBA BRONZOVÁ

Střední doba bronzová je reprezentována mohylovými kulturami. Převládajícím pohřebním ritem těchto kultur bylo žárové pohřbívání pod mohylami. Objevují se však i pohřby nespálených těl. Přesto se nedá s takovou jistotou, jako v předcházejícím období doby bronzové, zastoupené únětickou kulturou, říci, kdy byly kosterní ostatky lidských jedinců v sídlištních objektech uloženy v rituální poloze.

V rámci vytvořeného soupisu bylo do střední doby bronzové zahrnuto 8 lokalit s 12 objekty, v nichž se nacházelo minimálně 25 jedinců. Všechny lokality, až na jednu, se nalézají na Moravě. V naprosté většině převládají nálezy nespálených pozůstatků, pouze v jenom případě byl zjištěn žárový pohřeb uvnitř chaty z lokality Meclov-Březí (Čujanová-Jílková 1971).

Nejvíce objektů pochází z lokality Konobrže, kde bylo identifikováno mezi knovízskými objekty 5 jam spadajících do tohoto období. Převládajícím typem objektů využitých jako pohřební jsou opět sídlištní jámy, jedním případem bylo zastoupeno uložení v zásobní jámě a jeden pohřeb byl uložený ve vnitřním prostoru chaty (Meclov-Březí). Neobvyklý nález se naskytl na lokalitě v Olšanech. Odtud pochází pohřeb lidského plodu, nebo novorozence, uložený uvnitř keramické nádoby (Čižmář – Geislerová 2006, 41).

Graf 6 Zastoupení sídlištních objektů s lidskými kosterními pozůstatky, střední doba bronzová

Nejčastěji byl v jednom objektu uložen jen jeden jedinec. Druhou nejběžnější variantou zastoupenou v soubodu byly pohřby dvou, nebo čtyř jedinců současně v jedné jámě. V případě jednoho objektu z Konobříž byly zjištěny pozůstatky celkem šesti osob. Příkladem lokality se čtyřmi jedinci jsou Ivanovice na Hané. Zde v poloze Ivanovice 3 byly v jámě nalezeny ostatky celkem 4 jedinců, uložených nad sebou. Nejvýš se nacházel jedince v natažené poloze na zádech s dolními končetinami mírně skrčenými v kolenou. Níže byl uložený druhý pohřeb dítěte v silně skrčené poloze na pravém boku. Pod těmito skelety byly v hloubce 80 cm společně umístěny ostatky dvou jedinců. Žena zaujímalá polohu na zádech se zkříženými horními končetinami za zády v prostoru pánve. S velkou pravděpodobností měla ruce svázané. Druhé pozůstatky patřily malému dítěte, které bylo uloženo ve skrčené poloze na pravém boku. Za osobní výbavu dítěte by bylo možné považovat dva kostěné závěsky v blízkosti krku. Nejprve byly deponovány pozůstatky starší ženy společně s dítětem, po částečném zasypání velmi malého dítěte a po

dalším zasypání posledního dítěte. Intervaly mezi jednotlivými pohřby pravděpodobně nebyly velké (Parma 2004, 429-431, 438).

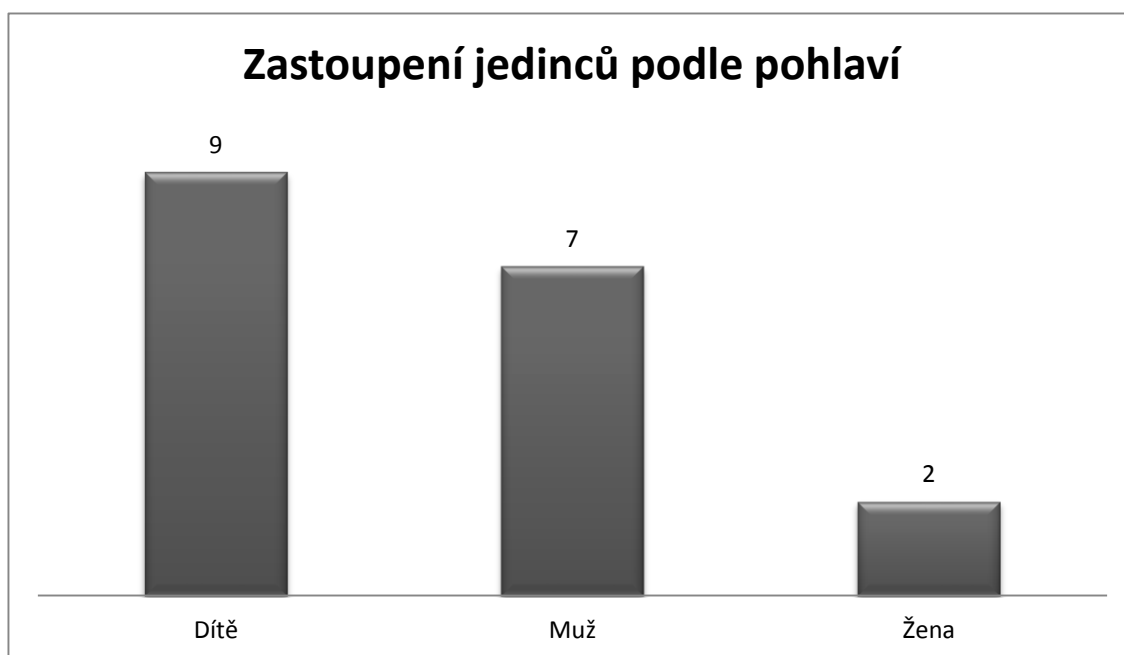

Graf 7 Počet jedinců v sídlištním objektu, střední doba bronzová

Co se týká kompletnosti skeletu, nejčastěji byly zastoupeny nálezy jednotlivých kostí nebo jejich částí. Neúplná kostra nebo celý skelet byly zastoupeny téměř shodným počtem. V rozdělení věkových kategorií převládají nálezy dětí oproti dospělým jedincům. Objevy mužských jedinců pak byly odkryty v sedmi případech, jako ženské byly určeny pouze dvoje ostatky.

	Celá kostra	Neúplná kostra	Jednotlivé kosti
Počet případů	5	6	13

Tabulka 3 Zastoupení kompletnosti skeletu, střední doba bronzová

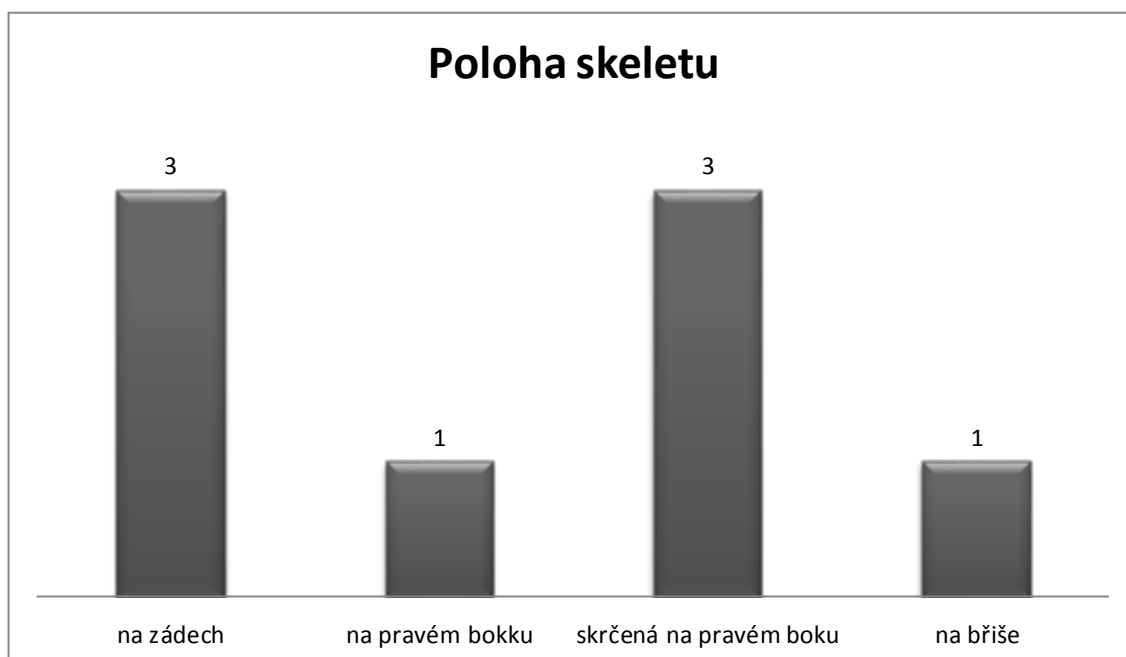

Graf 8 Zastoupení jedinců podle pohlaví v sídlištních objektech, střední doba bronzová

Polohu skeletu bylo možné určit pouze u osmi jedinců. Shodně byly zastoupeny polohy na zádech a uložení ve skrčené poloze na pravém boku. Jeden jedince byl pohřbený v poloze na břicho. Co se týká orientace skeletů vůči světovým stranám, převládá směr na jih s odchylkou k západu. Z hlediska přítomnosti stop násilných zásahů na lidských kostech, byly antropologickou analýzou zjištěny na několika jedincích z lokality Konobrže. Vzhledem k výskytu tříštivých fraktur na lebkách, stop lámání a řezání bylo usuzováno, že jedinci byli usmrceni ubitím nebo ukamenováním (Bouzek – Koutecký 1980, 396).

S-J	1	JZ-SV	1
SZ-JV	2		

Tabulka 4 Orientace skeletu, střední doba bronzová

Graf 9 Poloha skeletu, střední doba bronzová

5.2.3 MLADŠÍ A POZDNÍ DOBA BRONZOVÁ

Podstatně početnější soubor dat pochází z mladší a pozdní doby bronzové, především z období knovízské kultury. I v závěru doby bronzové je dominantní žárový pohřební ritus. Proto i v tomto období není vždy možné přesně určit, zda se jednalo o rituální či nerituální uložení. V případě jednotlivých kostí se však dá přiklánět k možnosti nerituálního uložení. Ve sledovaném souboru tvoří naprostou většinu objekty kultury knovízské, jiné kultury jsou zastoupeny jen několika málo objekty. Nepodařilo se však zaznamenat žádný objekt z kultury milavečské ani nynické.

Kostrové hroby se vyskytují v sídlištních objektech buď bez milodarů, nebo s několika předměty. Zda se jedná o záměrně přidané artefakty, nelze vždy jednoznačně rozhodnout, různé předměty, především keramické fragmenty, se mohly do objektů dostat během jeho zaplňování. Kromě celých těl nacházíme v jednotlivých jamách také

pozůstatky neúplných těl nebo jen jednotlivých kostí, v různých polohách od zřejmě záměrného uložení až po prosté pohození, někdy se stopami násilných zásahů. Na kostech jsou mnohdy patrné stopy násilí, řezání, sekání či tříštění (Pleinerová – Hrala 1988, 12).

Největší množství objektů pochází opět z lokality Konobřez. Naleziště mohylové a knovízské kultury bylo objeveno v roce 1963 a vlastní výzkum proběhl o sedm let později. Prozkoumáno zde bylo na 90 objektů, z nichž množství obsahovalo lidské kosterní pozůstatky. Ve třech objektech se podařilo identifikovat 2 jedince, v jednom dokonce tři uložené osoby najednou. Ve většině případů se podařilo zajistit pouze jednotlivé kosti, v jednom objektu (18E/70) byl však vyzvednut téměř úplný skelet dospělé ženy pohřbené v poloze na levém boku. Za pozornost stály stopy násilných zásahů, zjištěných při antropologickém průzkumu. Podle stop zářezů na krčních obratlích došlo k oddělení lebky, kterou se nepodařilo v objektu zjistit. Místo ní byl v prostoru jejího předpokládaného umístění nalezen velký kámen. Jiná, téměř úplná kostra, byla nalezena v objektu 29 na téže lokalitě. Tentokrát patřila dospělému muži s roztříštěnou mozkovnou a dalšími stopami násilí. Beze stop násilí byla zjištěna další neúplná kostra dospělého muže (Bouzek – Koutecký 1980).

Jinou lokalitou, kde byl zachycen větší počet sídlištních objektů s pozůstatky lidských jedinců, je Březno u Loun. Kosterní pozůstatky byly nalezeny ve třinácti objektech. V deseti případech se jednalo o fragmenty kostí nebo lebek, v jednom případě byla objevena téměř celá lebka. Ve dvou případech se podařilo zachytit celou kostru a jeden neúplný skelet. Antropologickému zhodnocení byly však poskytnuty pouze ostatky z osmi objektů. Prozkoumané kosti patřili nejméně 9 jedincům, pěti mužům, jedné ženě, dvěma dětem a jednomu přesněji neurčenému dospělému jedinci. Tyto osoby zemřely pravděpodobně násilnou smrtí, nejspíše ukamenováním nebo ubitím, bez ohledu na věk a na pohlaví. Nelze

vyložit, že mrtvá těla byla následně ponechána jistý čas bez povšimnutí a až po uplynutí nějaké doby byla uložena do sídlištních jam (Pleinerová – Hrala 1988).

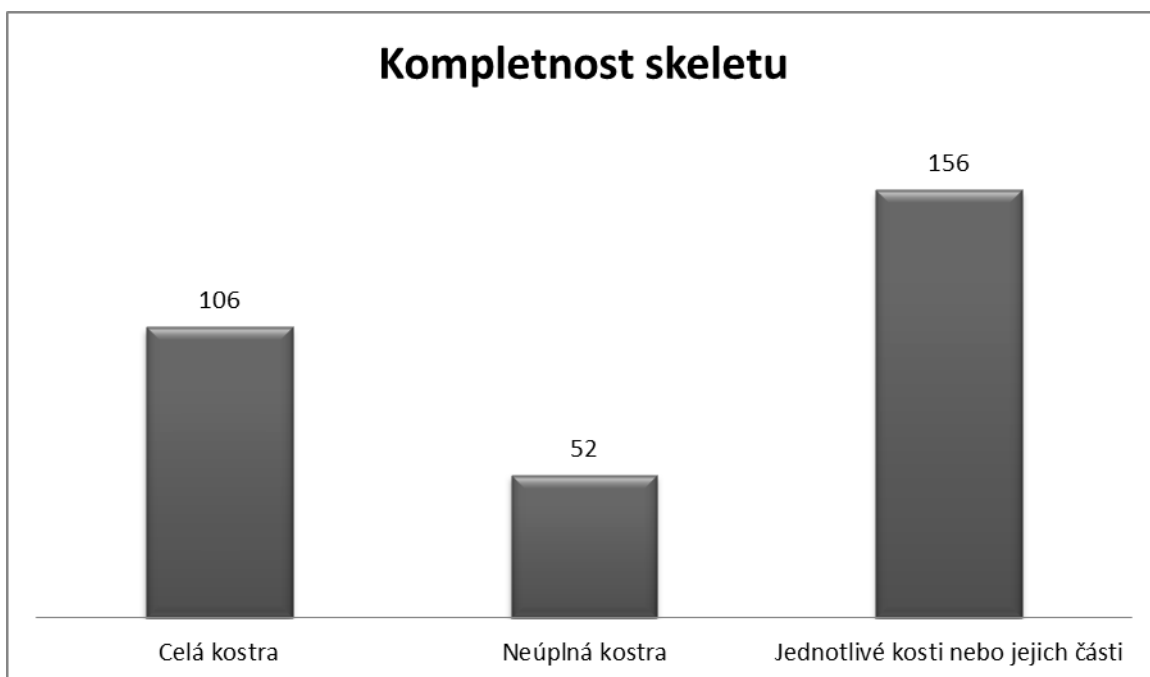
Ve sledovaném souboru byla mladší a pozdní doba bronzová zastoupena na 79 lokalitách a reprezentovaná 207 objekty s minimálním počtem jedinců 303. Majoritní podíl náleží kultuře knovízské, která je zastoupena 180 objekty z 62 lokalit. Ve 174 případech bylo využito k uložení běžných sídlištních jam, ve čtrnácti případech bylo druhotně využito obilnic, a stejným počtem bylo využito i zásobních jam. Pouze v jedenkrát, ve Staré Kouřimi, byla objevena část lidského skeletu, konkrétně lebky dospělého jedince, v prostoru obytné stavby (Šolle 1980).

Typ objektu	Počet
Sídlištní jáma	174
Obilnice	14
Hliník a obilnice	1
Ohništní jáma	1
Polozemnice	1
Zásobní jáma	14
Prohlubeň	1
Soujámí	1

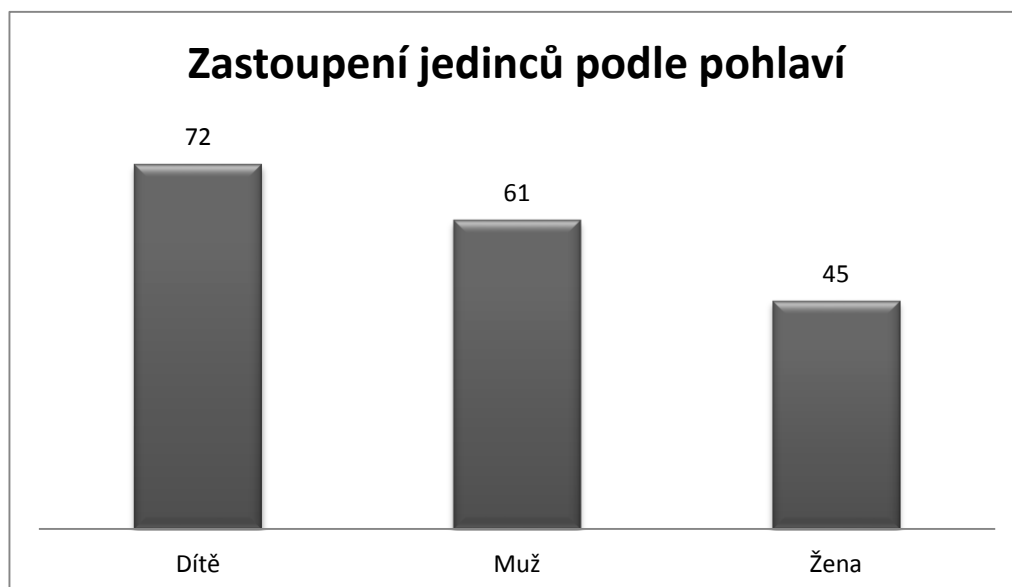
Tabulka 5 Typy sídlištních objektů s lidskými kosterními pozůstatky, mladší a pozdní doba bronzová

Pohřební ritus byl striktně kostrový bez jediné výjimky. Nejčastěji, zhruba v 50%, byly ve sledovaném souboru zastoupeny jednotlivé kosti nebo jejich části. Třiceti čtyřmi procenty byly zastoupeny celé skelety a jen 16% představovaly neúplné kostry. Z celkového počtu nejméně 303 jedinců, pokud bylo uvedeno, počet dětí a dospělých byl zhruba vyrovnaný. Je ovšem možné předpokládat, že nálezy jednotlivých kostí

patřily dalším dospělým jedincům. Děti bylo zjištěno celkem 72, mužů 61 a nejméně se v souboru vyskytovaly ženy, jen v 45 případech.

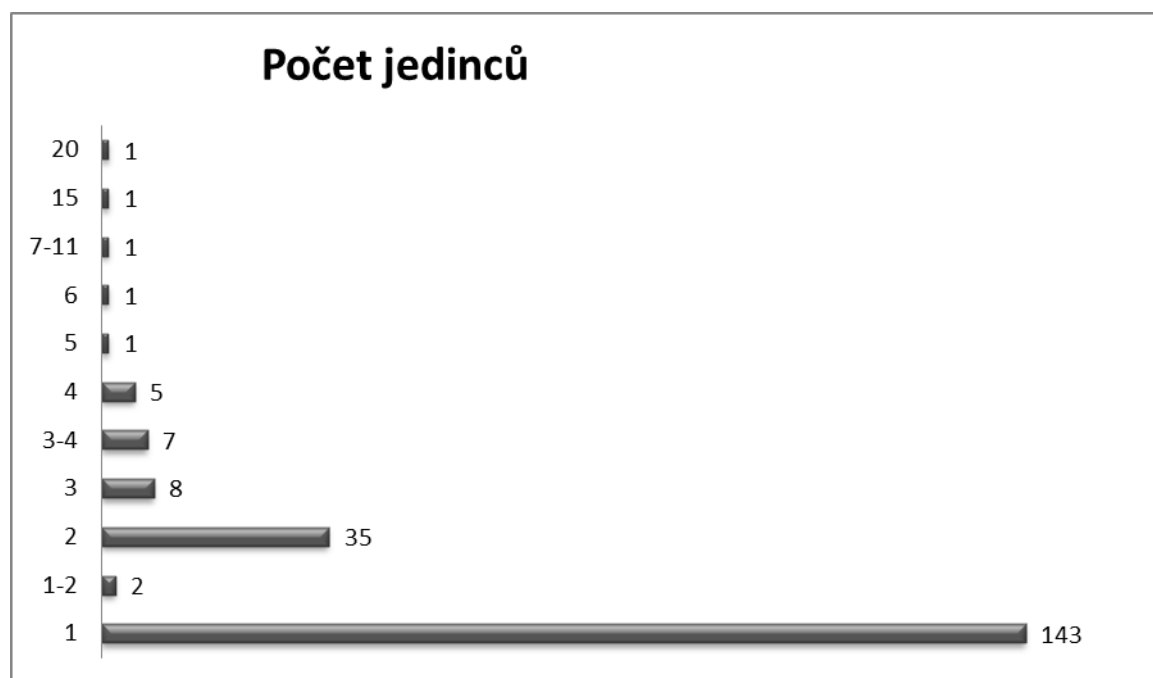
Graf 10 Zastoupení kompletnosti skeletů, mladší a pozdní doba bronzová

Graf 11 Zastoupení jedinců podle pohlaví, mladší a pozdní doba bronzová

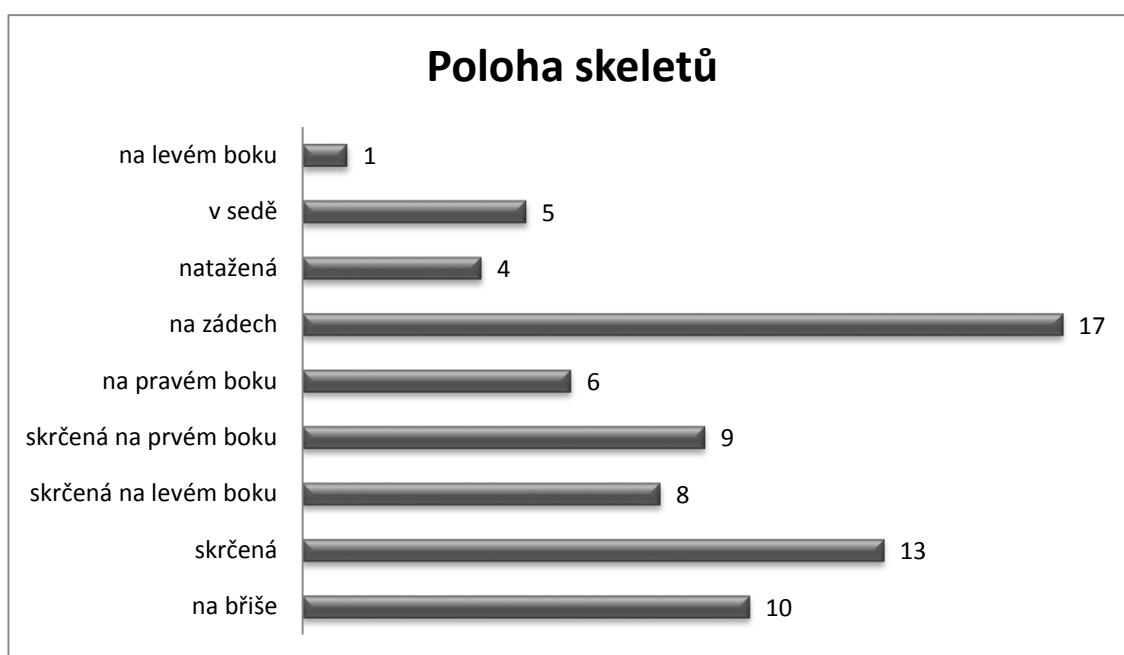
V objektu mohlo být uloženo i několik jedinců či jejich částí, přesto se nejčastěji setkáváme pouze s jedním jedincem. Za zmínku stojí dva objekty, ve kterých byly zjištěny pozůstatky 15 a zřejmě i 20 jedinců. Na lokalitě Nové Sedlo byla odkryta kotlovitá jáma, z jejíž výplně bylo vyzdviženo množství lidských kostí včetně šesti lebek. Podle antropologického posouzení ostatky patří jednomu dospělému, šesti dětem a osmi dospívajícím jedincům (Bouzek – Koutecký 1980, 393).

Druhý, takto početný soubor, pochází z obilnice z Čakovic. Ve výplni se nacházely kosti z 15 osob, včetně pěti zvlášť uložených lebek v jiné úrovni. Jednotlivé kosti náležely dospělému muži, mladému jedinci, dvěma dospívajícím a jedenácti dětem. Na kostech nebyly zjištěny žádné stopy násilí, takže se může jednat o jakousi „skládku“ kostí jedinců, kteří nebyli řádně pohřbeni. Smrt mohla nastat v důsledku epidemie, otravy nebo nepříznivých klimatických podmínek, nikoliv násilnými usmrcením (Smrž 1981).

Graf 12 Počet jedinců v sídlištních objektech, mladší a pozdní doba bronzová

Značná variabilita panuje i v poloze, ve které byli někteří jedinci uloženi. Polohu se podařilo zjistit u 73 lidských pozůstatků, u kterých převládá uložení ve skrčené poloze a na zádech. Ve skrčené poloze bez určení boku, na kterém zemřelý ležel, bylo zjištěno u 13 jedinců, ve skrčené poloze na pravém boku bylo uloženo 9 jedinců, skrčenou polohu na levém boku zaujímalo 8 jedinců a v poloze na zádech bylo uloženo 17 jedinců. V pěti případech se podařilo zjistit uložení jedince v sedě nebo polosedě.

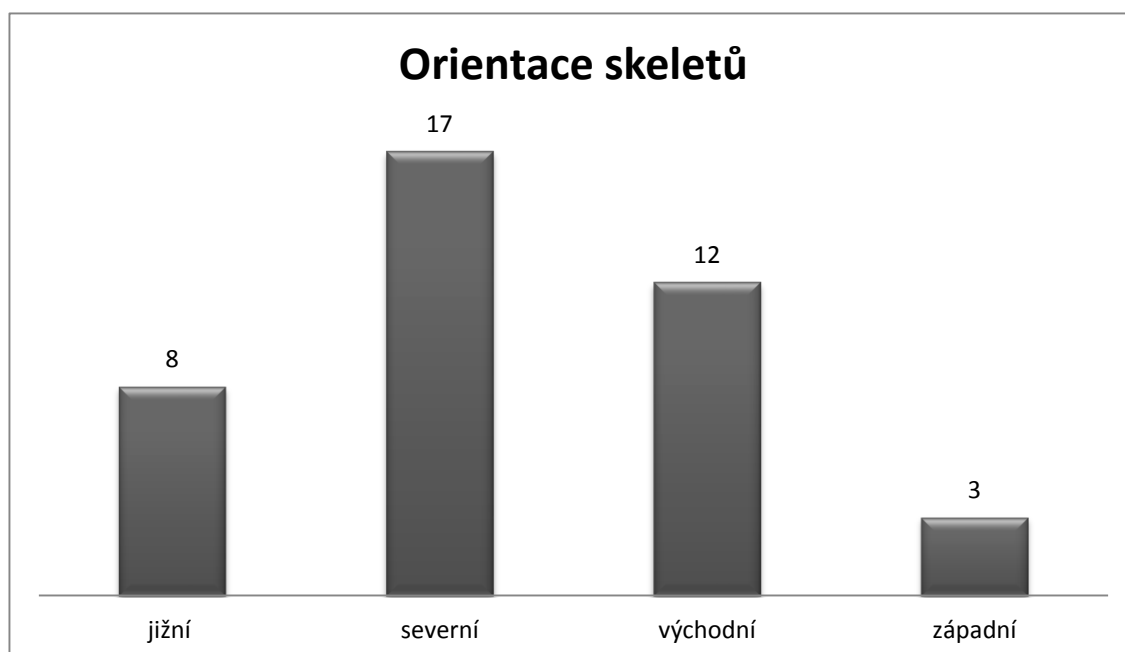

Graf 13 Poloha skeletů, mladší a pozdní doba bronzová

I orientace těl ve zjištěných případech byla značně variabilní. Přebývá směr hlavou k severu, s různými odchylkami západním i východním směrem. Velmi často se také vyskytl jedinec uloženy ve směru V-Z. Jižní orientace s různými odchylkami byla zjištěna u 8 jedinců. Pouze u třech jedinců se vyskytla orientace hlavou k západu a nohama k východu.

JJZ-SSV	1	S-J	11	V-Z	12	Z-V	3
J-S	5	SSZ-JJV	2				
JV-SZ	1	SV-JZ	3				
JZ-SV	1	SZZ-JVV	1				

Tabulka 6 Orientace skeletu, mladší a pozdní doba bronzová

Graf 14 Orientace skeletů, mladší a pozdní doba bronzová

5.3 CELKOVÉ ZHODNOCENÍ

V následující části bych chtěla uvést porovnání jednotlivých období doby bronzové, co se týče některých složek. Zjištěné údaje jsou do jisté míry zkreslené tím, že sledovaný soubor je subjektivním výběrem jednotlivých lokalit, na kterých byly identifikované kosterní pozůstatky lidských jedinců v sídlištních objektech, a rozhodně se nejedná o uzavřený soupis lokalit. Mimo to, nebylo možné na základě publikované literatury u veškerých objektů nebo jedinců doplnit všechny potřebné

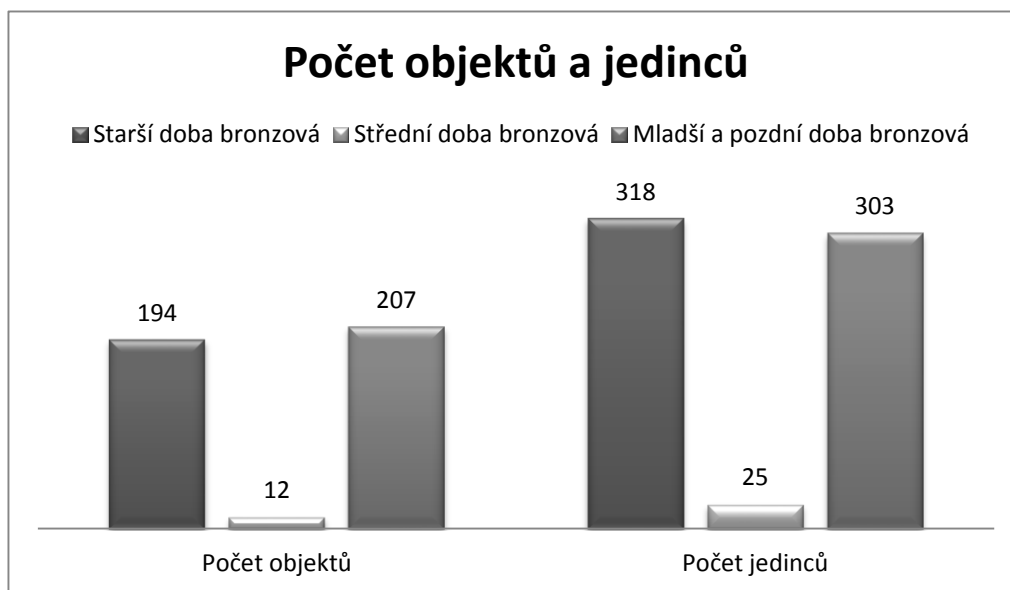
údaje. Mnohdy se jedná o starší práce, které se tématu dotkly jen okrajově, nebo sledovaly jinou problematiku.

Na základě dostupné literatury se mi podařilo nashromáždit 157 lokalit, 414 objektů celkem s 670 lidskými pozůstatky skeletů nebo jednotlivých kostí. Starší době bronzové připadá 194 objektů s minimálním počtem jedinců 318, střední době bronzové 12 objektů s nejméně 25 jedinci, a mladší a pozdní doba bronzová je reprezentovaná 207 objekty s minimálním počtem 303 jedinců. Jeden sídlištní objekt byl datovaný pouze do doby bronzové, aniž by byl kulturně blíže určený.

Počty objektů ve starší, mladší a pozdní době bronzové jsou zastoupeny podobným počtem, nejvíce jich je z pozdní a mladší doby bronzové. Naopak počet jedinců je nejvyšší na počátku doby boby bronzové, i když je možné říci, že oba počty jsou téměř vyrovnané. V průměru byly ve střední době bronzové v jednom objektu uloženy pozůstatky 1,6 jedince, ve střední době bronzové 2 jedinci a v závěru doby bronzové připadalo na jeden objekt 1,4 jedince.

	Počet objektů	Počet jedinců
Starší doba bronzová	194	318
Střední doba bronzová	12	25
Mladší a pozdní doba bronzová	207	303

Tabulka 7 Počet objektů a jedinců v době bronzové

Graf 15 Počet objektů a jedinců v době bronzové

Jednoznačně ve všech obdobích dominuje inhumace, přesto se v šesti případech vyskytly pohřby žárové. Ohledně objektů, které byly využívány k uložení pozůstatků, jednoznačně převládají sídlištní jámy bez určité funkce, konkrétně ve 290 případech. Druhý nejpočetněji zastoupený objekt představují zásobní jámy s primární skladovací funkcí, v jejichž výplních se podařilo zjistit lidské pozůstatky v 79 případech. Ostatní objekty jsou zastoupeny v daleko menší míře a jsou uvedeny v následující tabulce. V řadě případů byl v literatuře uveden pouze termín objekt bez bližšího určení. V rámci souboru jsem ho přiřadila do kategorie sídlištní jáma.

Typ objektu	Počet	Typ objektu	Počet
Hliník	4	Obilnice	14
Hliník a obilnice	1	Ohništní jáma	1
Chata	9	Pithoi	5
Sídlištní jáma	290	Prohlubeň	1
Jáma/pithoi	3	Silo	2
Jamka	1	Soujámí	1
Kulturní vrstva	3	Zásobní jáma	79

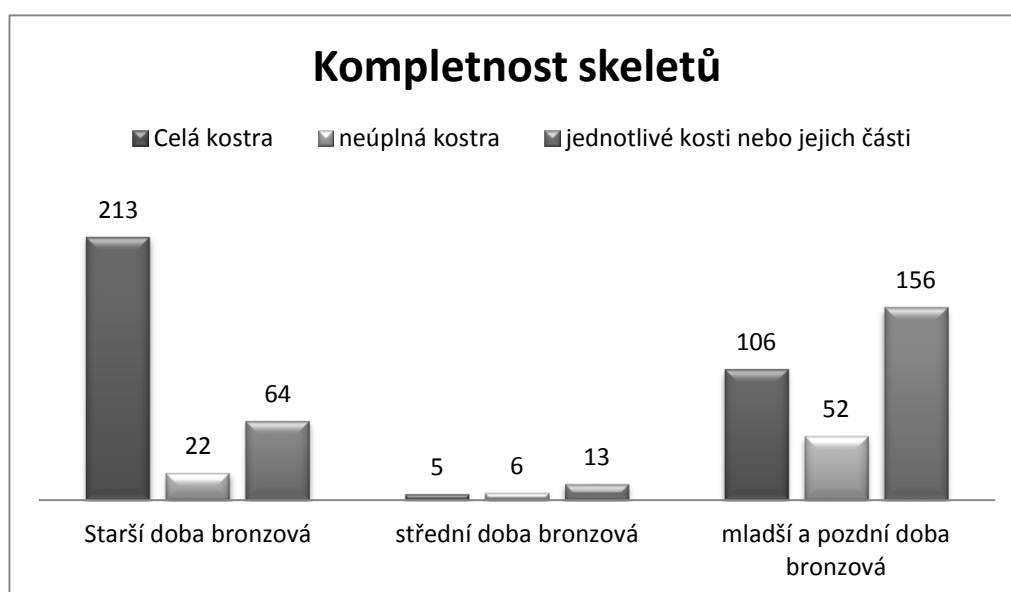
Tabulka 8 Typy sídlištních objektů, doba bronzová

Ve sledovaném souboru byl minimální počet jedinců stanoven na 670. Nejčastěji, stejně jako v jednotlivých obdobích doby bronzové převažuje v jednom sídlištním objektu uložení pouze jednoho jedince. Druhou nejpočetnější kategorií jsou společně pohřbení dva jedinci. V následující tabulce je zobrazeno zastoupení počtu jedinců v jednom sídlištním objektu. Pozornost podrobnějšímu rozboru dvou a vícečetných pohřbů z pohledu zastoupení jednotlivých pohlaví je věnována v jiné kapitole.

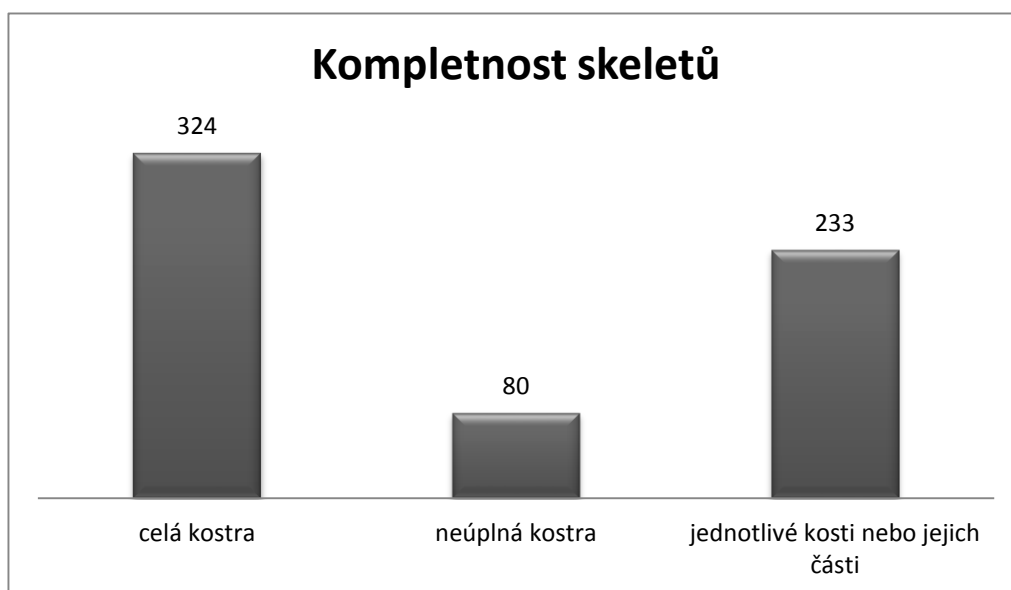
Počet jedinců	Počet objektů
1	269
1-2	2
2	75
3	18
3-4	2
4	11
5	8
6	3
7	1
8	1
7-11	1
12	1
15	1
20	1

Tabulka 9 Počet jedinců v sídlištních objektech, doba bronzová

Z pohledu kompletnosti skeletů dominují úplně zachovalé kostry. Z celkového počtu se do této kategorie dá zařadit zhruba polovina všech jedinců, u kterých byl stav, ve kterém byl jedinec uložený, uvedena. Velice často se vyskytují i jednotlivé kosti nebo jejich části. Nejméně zastoupeny jsou neúplné skelety. Tato situace ale může být zapříčiněna také informacemi uvedenými v literatuře. Přehled úplnosti skeletů celkem a porovnaný v jednotlivých obdobích je vyjádřen následujícími grafy.

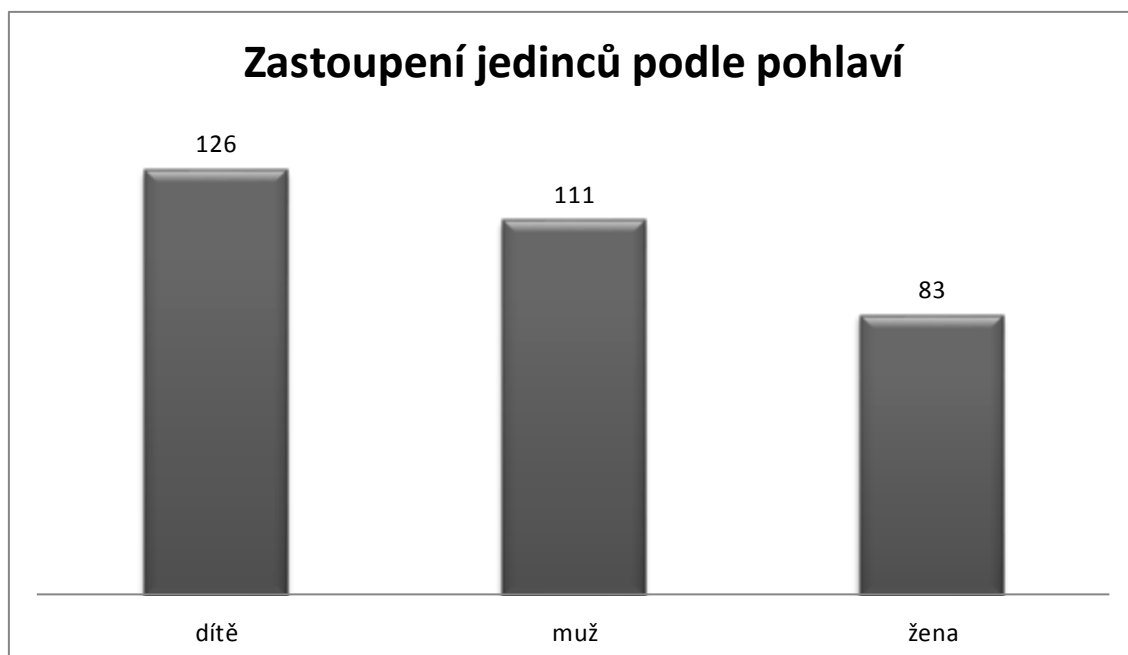

Graf 16 Kompletnost skeletů v době bronzové

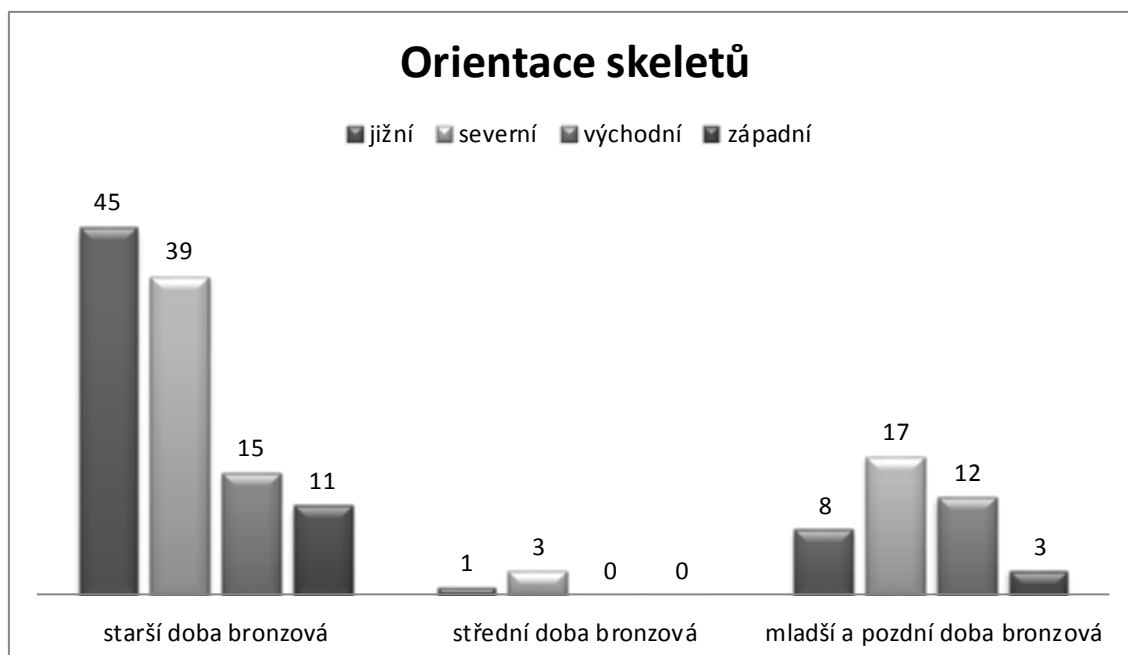
Graf 17 Kompletnost skeletů v době bronzové

Sociální zastoupení jednotlivců vyjadřuje následující graf. Je patrné, že nejčastěji jsou do objektů ukládány malé děti a to jak v jednotlivých obdobích, tak i celkem. V menší míře jsou zastoupeny pohřby mužů a nejméně se v souboru vyskytují ženy. Počet dětí téměř dvakrát převyšuje počet pohřbených žen. Tato situace může mít zřejmě souvislost s velkou dětskou mortalitou, kterou uvádí E. Neustupný (1983). U 257 jedinců se nepodařilo určit, do které kategorie náležejí.

Graf 18 Zastoupení jedinců v sídlištních objektech podle pohlaví

Na základě výše uvedených informací je patrné, že ukládání zemřelých v prostoru sídliště nás provází v různé intenzitě po celou dobu bronzovou. Ve všech obdobích doby bronzové byly k ukládání lidských kosterních pozůstatků nejhojněji využívány běžné sídlištní jámy, nebo jámy zásobní. Shodným rysem po celou dobu je také převaha v pohřbívání malých dětí. Rozdíly lze spatřovat především v kompletnosti skeletů. Ve starší době bronzové naprosto dominuje ukládání celých koster. V mladší a pozdní době bronzové se pak nejčastěji setkáváme s jednotlivými kostmi nebo jejich částmi. Rozdíly lze spatřovat i v orientaci skeletů. Pro starší dobu bronzovou je převažující orientace hlavy k jihu, pro mladší a pozdní dobu bronzovou naopak ukládání k severu. Celkovou situaci však ovlivňuje fakt, že výběr lokalit je do jisté míry subjektivní a rozhodně nekompletní, a absence některých dat v literatuře k vybraným lokalitám

Graf 19 Orientace skeletů v době bronzové

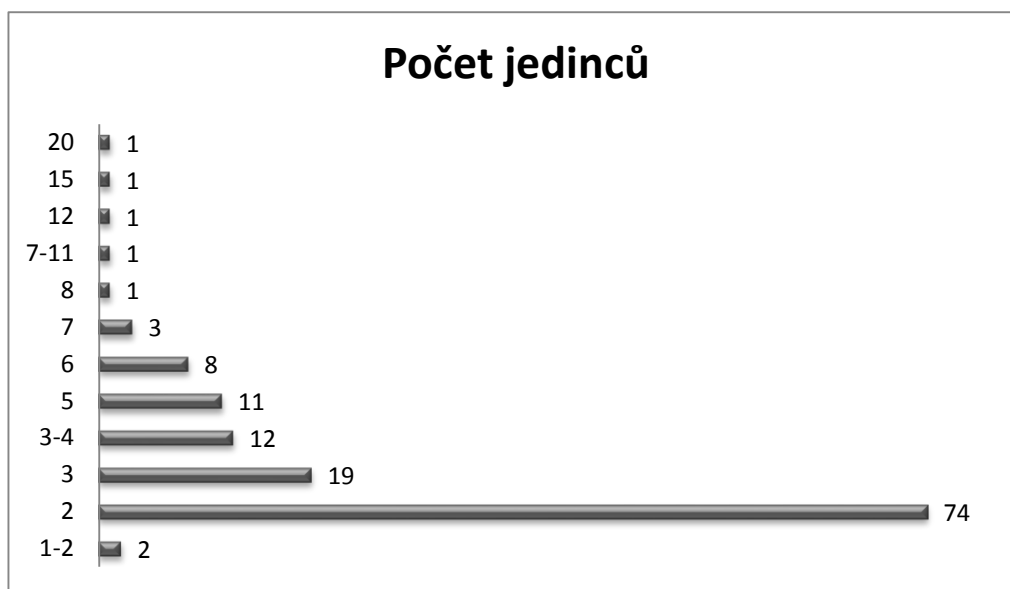
5.4 HROMADNÉ POHŘBY

V této kapitole jsou na základě dat zahrnutých v databázi zhodnocené vícečetné pohřby v sídlištních objektech. Většinou se jedná o pohřeb pouze jednoho jedince, ale vyskytují se i objekty s více pohřby. Hromadné pohřby a dvojhroby bývají považovány za důležitý pramen, sloužící pro poznání náboženských a společenských poměrů daného období. Otázkou ale zůstává skutečná současnost uložení jednotlivých pozůstatků. Prokázány jsou případy současného uložení, doložené jsou ovšem i takové, kdy došlo k postupnému ukládání. V takových případech bývá mezi jednotlivými pozůstatky zachycena vrstva půdy oddělující jednotlivé kosti (Jelínková – Sláma 1959, 323). S. Stuchlík (2010) dělí hromadné pohřby do pěti kategorií:

- nálezy jednotlivých kostí nebo jejich částí v sídlištních objektech, u kterých nelze s jistotou určit, zda se do objektů nedostaly náhodně, komplikované je také určit počet jedinců

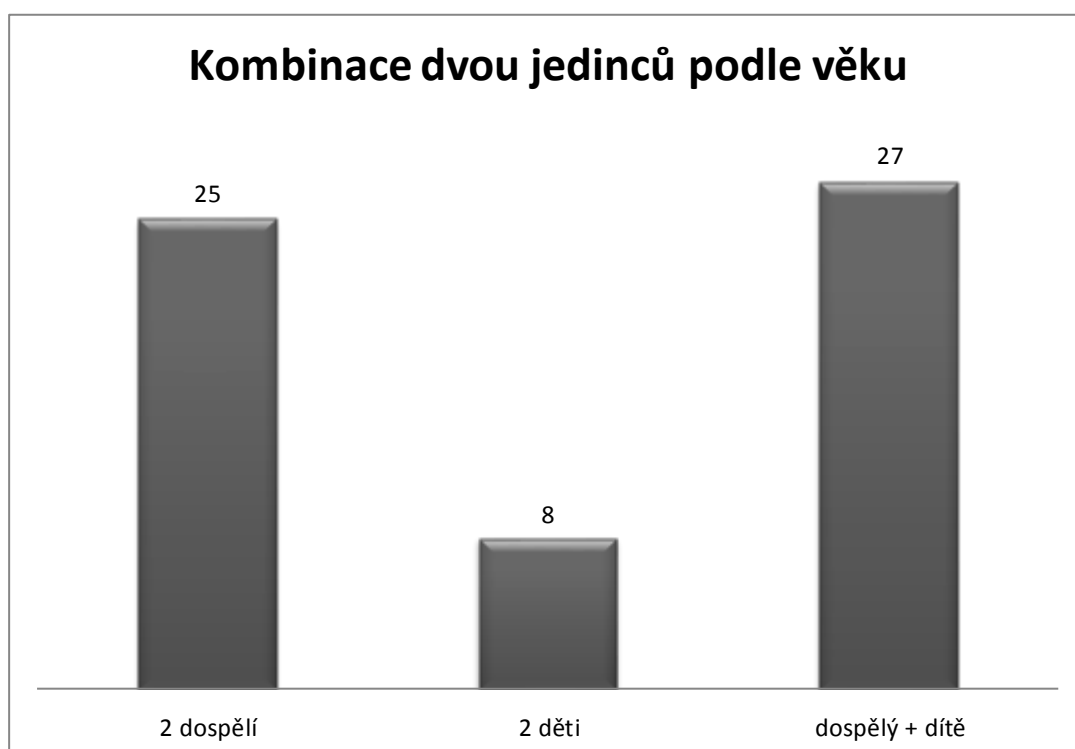
- nálezy částí koster nebo lebek, u nichž lze předpokládat úmyslné uložení do sídlištního objektu
- jámy s kompletními nebo téměř kompletními kostrami v různých polohách
- jámy s kostrami v rituální poloze
- jámy se zemřelými uloženými v rituální poloze společně s milodary

Toto rozdělení nelze vždy striktně dodržovat, proto jsem se rozhodla pro třídění podle počtu jedinců bez ohledu na kompletnost nebo zachování pozůstatků. Sledovala jsem spíše, v jaké kombinaci se vyskytovaly pozůstatky dětí, mužů a žen. Nejlépe pozorovatelné je to u dvou nebo tří jedinců uložených v jednom objektu. Takových situací bylo ostatně ve studovaném souboru nejvíce. Domnívám se, že v takových případech se dá ještě uvažovat o záměrném uložení.

Graf 18 Počet jedinců v jednom sídlištním objektu

Nejvíce jedinců bylo ve sledovaném souboru uloženo společně další jednou osobou. Podle věkových kategorií se nejvíce ukládaly společně dítě a dospělý, poté 2 dospělé osoby a nejmenší počet záznamů odpovídá dvou dětem. V případě podrobnějšího dělení, se nejčastěji v souboru setkáme se společným uložením ženy a dítěte do jednoho objektu. Další početnější kategorií je společný hrob muže a ženy, dvou mužů nebo dvou dětí. Zda toto uložení nějakým způsobem odráží vztahy tehdejších lidí, však není jednoduché určit.

Graf 19 Kombinace dvou jedinců v sídlištním objektu podle věku

2 dospělí	25
2 děti	8
Dítě + dospělý	27

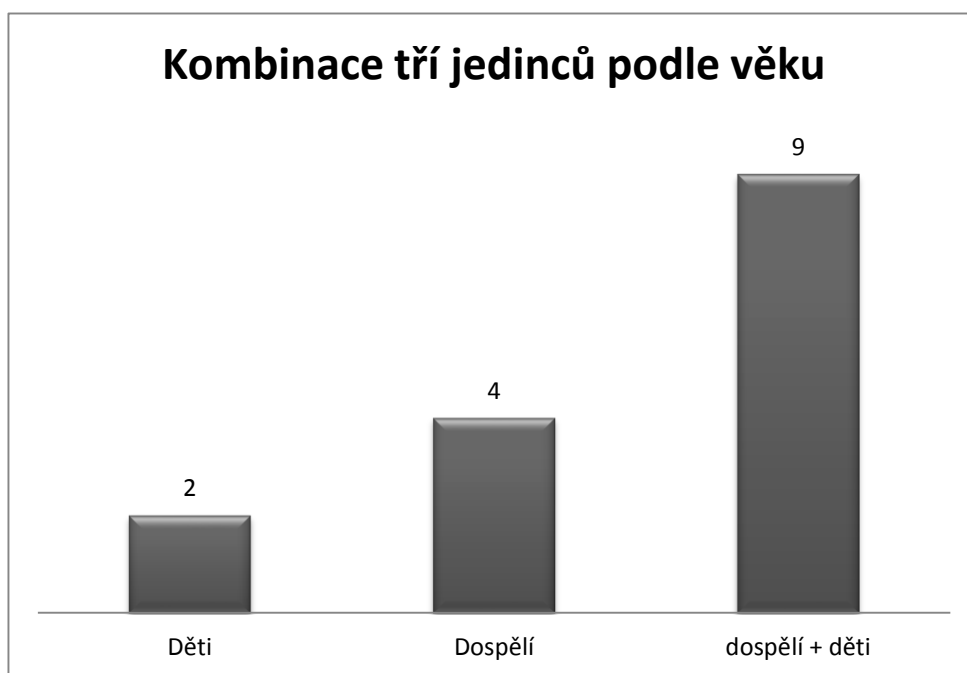
2 muži	8
Dítě + žena	14
Dítě + muž	7

Muž + žena	10
Dítě + dospělý	6
2 děti	8
Žena + dospělý	3
2 ženy	3
2 dospělí	1

Tabulka 10 Kombinace dvou jedinců v sídlištním objektu podle pohlaví a věku

S případem uložení dvou jedinců jsme se setkali např. na sídlišti v Brně-Černých polích, dokonce hned ve třech případech. V jedné jámě byli společně nad sebou uloženi muž a žena ve skrčených polohách, zemřeli ve věku 40-45 let. Stejná situace byla objevena i ve druhé jámě. Třetí jáma pak obsahovala pozůstatky dvou dětí opět ve skrčené poloze. Všechny kostry byly uloženy nad sebou ve skrčené poloze a hlavami nestejně orientovanými. Nápadný je také přibližně stejný věk u každé dvojice (Pavelčík 1949; Tihelka – Hank 1949).

V případě společného uložení tří jedinců se vyskytovala řada různých kombinací dospělých jedinců pohřebných společně, nebo s dětmi. I zde je nejčastěji uloženy jeden nebo dva dospělí společně s dětmi. Ve dvou případech byly zachyceny pohřby 3 dětí společně. V případě uložení dvou nebo tří jedinců by se také dalo uvažovat o nějakých společenských vazbách mezi jednotlivci, buď o rodičích a dětech, nebo příbuzných dospělých. Prokázat to ovšem není možné, usuzovat lze na základě některých antropologických znaků na skeletech. Pro jednoznačné zhodnocení by bylo potřeba provést genetické testy, což v řadě případů už ani není uskutečnitelné.

Graf 20 Kombinace tří jedinců v sídlištním objektu podle věku

Děti	2
Dospělí	4
Dospělí + děti	9

Dítě + muž + žena	1
Dítě + muž + dospělý	1
Muž + 2 děti	1
Dospělý + 2 děti	4
Muž + 2 ženy	1
Žena + 2 muži	3
3 děti	2
Dítě + 2 děti	1
Dítě + 2 dospělí	1

Tabulka 11 Kombinace tří jedinců v sídlištním objektu podle pohlaví a věku

Se společným uložením tří jedinců jsme se setkali např. na lokalitě v Žarošicích. V jedné jámě zde byly společně zjištěny pozůstatky staršího muže kolem 50 let, dítěte zhruba ve věku 7 let a asi 16 letého jedince ve skrčené poloze na pravém boku (Šmerda 2008). Podobný nález byl zjištěn i na lokalitě Hulín – „Nivky“. Zde se v jedné zásobní jámě vyskytly pozůstatky dvou dětí ve věku 3 a 5 let společně s jedním mužem (Daňhel – Pankowská 2010).

Početnější zastoupení v souboru představovaly také hromadná uložení čtyř nebo pěti jedinců. Další vícečetné hroby jsou povětšinou prezentovány jen jedním objektem. Četnější soubory mohou představovat uložení více jedinců např. z jedné osady, kteří zemřeli v důsledku nějaké jednorázové události, epidemie, hladovění, a bylo potřeba zemřelé urychleně pohřbít. Do objektů se však ostatky mohly dostat jako součást sekundárního pohřebního ritu, kterému byla věnována pozornost v jiné části práce.

5.5 VÝBAVA

Otázka milodarů je v případě sídlištních „pohřbů“ poněkud komplikovaná. Je obtížné rozpoznat, zda některé předměty, především keramické tvary byly mrtvému přidány jako milodar, nebo se do objektu dostaly společně s půdou při zaplňování objektu. O záměrných přídavcích by se dalo uvažovat v okamžiku, kdy se v objektech vyskytla celá keramická nádoba, nebo ji bylo možné z nalezených střepů rekonstruovat. V případě objevů ojedinělých fragmentů, především v souvislosti s nálezy jednotlivých kostí, je pravděpodobnější, že se jedná o nezáměrně uložené předměty. Ostatně řada prací, ze kterých byly čerpány informace pro databázi, se mnohdy omezuje pouze na zmínku, že v objektu byly nalezeny keramické nádoby, ale nezmiňuje se již, v jakém stavu se keramika nacházela, či neudává její počet. Současně

nelze považovat za milodary zlomky mazanice nebo uhlíky. Stejná situace nastává v případě zvířecích kostí, které se do objektů dostaly jako odpad, ve většině případů v podobě jednotlivých kostí nebo zlomků. V okamžiku, kdy je ale v objektu společně s lidským skeletem, často s dětským, uložena kompletní kostra zvířete, dá se předpokládat o její záměrnosti. Pokud se navíc skelety objeví v obytných stavbách, je možno je spojit se stavebními obětinami. Ostatní předměty, především kovové ozdoby nebo součásti oděvu, různé závěsky a nástroje lze považovat za záměrně přidané. Z uvedených důvodů bude následující zhodnocení věnováno jakémusi přehledu materiálu a předmětům, které byly společně s lidskými kosterními pozůstatky objeveny.

Početnější nálezový inventář, který lze považovat za záměrně přidaný, pochází z Važan nad Litavou. Únětické objekty 3-4, mimo kosterních pozůstatků z několika lidských jedinců, obsahovaly větší množství keramických nádob, bronzovou jehlici, záušnice z bronzového drátu a 4 korálky (Čižmář 2005, 234). Větší soubor nálezů byl vyzvednut také z jedné sídlištní jámy v Dambořicích. Pohřbenému malému dítěti ve velké sídlištní jámě byly v tomto případě přidány dvě celé hrncovité nádoby, několik fragmentů štípané industrie, kostěné šídlo, zlomek závaží vyrobeného z hlíny a množství fragmentů z keramických nádob (Šmerda 2008, 207-208). Z věteřovské skupiny pak početnější inventář pochází z Hulína-Pravčic z objektu 85, kde byla společně s rituálně uloženou kostrou mladé ženy nalezena bronzová jehlice s kulovitou šikmo provrtanou hlavicí, bronzová spirálka, 3 jantarové korálky, zlomek mořské mušle a koflík s amforou (Daňhel – Pankowská 2010, 126).

Knovízské pohřby v jámách bývaly vybaveny milodary velmi chudě. Zřídka se v objektu společně se skeletem objevovala jedna až dvě nádoby (nejčastěji koflík, miska, zásobnice nebo jiné tvary). Z bronzových předmětů jsou zastoupeny jednoduché náramky, jehlice či bronzové

kroužky. V některých případech jsou doloženy i kostěné artefakty v podobě jehlice (Spurný 1947-48, 16).

Na lokalitě Mužský u Mnichova Hradiště byl objeven zřejmě záměrný knovízský pohřeb mladého muže. Mrtvý byl uložený na dně obilnice na vrstvě přepálené vrstvy promíšené s uhlíky v poloze na zádech s hlavou stočenou k jihu. I v tomto případě je možné podle patologických změn na skeletu říct, že muž měl omezenou pohyblivost pravé nohy a do jisté míry se tak mohl vybočovat z komunity. Naopak silně vyvinuté svalstvo horních končetin svědčilo o namáhavé činnosti. Tomu by nasvědčovala i poměrně bohatá výbava, který byla v obilnici zjištěna. Ta se skládala z neopracovaných pískovcových kamenů, čedičového drtidla a kladívka z jeleního parohu, množství zvířecích kostí a fragmentů z keramických nádob. Kovový inventář představovaly dvě bronzové spirálky nalezené po obou stranách mužovy lebky, zlomek bronzové jehlice a bronzový koflík (Pleslová-Štiková 1981, 110-116).

Co se týká pohřební výbavy, pochází zcela unikátní nález pohřbu z Ivanovic na Hané z polohy Ivanovice 3/2. Zde se jedná o pohřeb ženy středního věku z období popelnicových polí. Skelet byl uložený v poloze na břiše obličejem natočeným směrem k zemi. Pozoruhodný je ale inventář bronzových garnitur ve funkčním uložení, sestávající z bronzových spirálek, nákrčníků, jehlice, spony, kroužků a nápažníků. Vzhledem k tomu, že nálezový inventář koresponduje s nejbohatšími soudobými hrobovými celky, je třeba předpokládat, že žena patřila ke společenské elitě. Nález je důležitý i pro svou vypovídací hodnotu o podobě ženského kroje ve středodunajském prostoru (Parma 2004, 431, 438-439).

Z celkového počtu 414 objektů byly objeveny další předměty v 186 případech. V databázi je pak obsaženo 964 záznamů. Beze všech pochybností nejpočetnější soubor předmětů představují keramické fragmenty nebo předměty, které byly zjištěny v 177 objektech. Z toho

vyplývá, že téměř všechny objekty, v nichž byl zjištěný nějaký jiný materiál než jen lidské osteologické pozůstatky, obsahovaly i keramické nálezy. Ve sledovaném souboru převažují různé mísovité tvary, nádoby, koflíky, nebo neurčené fragmenty. Mimo různých keramických nádob, byly objeveny i čtyři hrací střípky vyrobené z keramického střepu, 2 jehlancová závaží a jeden přeslen. Zastoupení jednotlivých keramických tvarů je uvedeno v následující tabulce. Záměrně není uváděn počet jednotlivých tvarů, z důvodu absence těchto údajů v některé literatuře. Uvedený je pouze počet objektů, v nichž byly tyto předměty zjištěny.

Keramické tvary	Počet objektů
Amforovité tvary	49
Cedník	2
Džbán	9
Etážovitá nádoba	14
Fragment	58
Hrací střep	4
Hrncovité tvary	43
Jehlancové závaží	1
Koflík	61
Květináč	49
Mísovité tvary	81
Nádoba	68
Okříňové tvary	32
Osudí	10
Pohárek	2
Přeslen	1
Šálek	6
Zásobnice	68

Tabulka 12 Keramické artefakty

Poměrně početný soubor představovaly také nálezy bronzových předmětů z 96 objektů. Nejvíce artefaktů představují různé bronzové trubičky, spirálky nebo kroužky, které zřejmě původně tvořily náhrdelník. V 16 objektech byly nalezené bronzové jehlice. Ve dvou případech se podařilo objevit bronzové sekerky a v jednom objektu bronzovou dýčku. Mimo předměty vyrobené z bronzu, se ve dvou objektech podařilo zjistit ozdoby vyrobené z mědi. Jedním fragmentem je reprezentováno železo.

Druh artefaktu - bronz	Počet objektů	Počet kusů	Druh artefaktu - měď	Počet objektů	Počet kusů
Drátěné předměty	5	5	Drát	1	1
Dýčka	1	1	Ozdoba	2	5
Jehlice	16	17	Spirálka	1	2
Koflík	1	1			
Korálek	1	1			
Kroužek	13	23			
Nádobka	1	1			
Náhrdelník z trubiček	1	1			
Nákrčník	1	2			
Nápažník	1	5			
Náramek	7	8			
Náušnice	4	4			
Noppenring	1	2			
Ozdoba	9	13			
Prsten	2	4			
Sekera	2	2			
Spirála	7	10			
Trubička	11	22			
Záušnice	7	13			
Zlomek	1	1			

Tabulka 13 Kovové artefakty

Kostěná industrie byla zjištěna celkem ve 31 objektech, představovaná nejméně 34 artefakty. Nejpočetněji byla zjištěna kostěná šídla a jehlice. Více exemplářů byly dále zastoupeny hrnčířské nástroje nebo korálky.

Druh artefaktu	Počet objektů	Počet kusů
Brusle	1	1
Dlátko	1	1
Hrnčířské nástroje	1	3
Hrot	3	
Jehlice	5	5
Knoflík	1	1
Korálek	2	2
Kost se zářezy	1	1

Druh artefaktu	Počet objektů	Počet kusů
Ozdoba	1	1
Palice	1	1
Přívěsek	1	1
Šídlo	8	12
Spínadlo	1	1
Štěpina	1	1
Terčík	1	1
Závěsek	2	2

Tabulka 14 Kostěné artefakty

Několika kusy jsou zastoupeny i předměty vyrobené z hlíny, reprezentované hliněnými závažími, jedním přeslenem a kotoučky.

Druh předmětu	Počet objektů	Počet kusů
Kroužek	2	2
Závaží	5	Min 11
Přeslen	1	1
Kotouček	1	1

Tabulka 15 Hliněné artefakty

V několika objektech se podařilo zachytit výskyt kamenných předmětů, především drtidel nebo zrnotěrek, včetně několika exemplářů štípané industrie. Za milodar je možné považovat také jeden fajánsový a skleněný korálek, několik jantarových koráleků nebo schránky různých měkkýšů. Kompletní seznam všech předmětů je uvedený v databázi, která je součástí práce.

5.6 NÁSILNÉ ZÁSAHY

Stopy násilných zásahů na kostech, byly zjištěny na 49 příkladech. Není ovšem vyloučeno, že se vyskytovaly v daleko větší míře, pouze se o nich nezmiňuje literatura, nebo nebyly určeny. Setkáváme se poměrně hojně s případy, kdy došlo k oddělení lebky nebo končetin, tříštivými

frakturami na lebce, stopami sekání. Na některých kostech byly dokonce zachyceny stopy opékání.

Nejpočetnější soubor pochází z lokality Blučina-Cezavy. Při výzkumu, prováděném v roce 1983, se podařilo objevit zahloubený objekt únětické kultury, který obsahoval značné množství fragmentů lidských i zvířecích kostí, navzájem promísených. Pozoruhodné množství fragmentů osteologického materiálu vyvolalo zvýšenou pozornost. Téměř sedm set zlomků lidských kostí bylo do jámy uloženo společně s částmi keramických nádob, kameny a zvířecími kostmi současně během krátké doby. Převážnou část lidských pozůstatků tvořily kosti dětí, takže ve všech případech na sobě nesly stopy sekání, tříštění, nebo řezání, které musely vzniknout v okamžiku, kdy kosti ještě obsahovaly organický materiál. Asi 10% kostí z celého souboru navíc na sobě mělo stopy opálení. (Jelínek 1988, 43-49). Jiný obsáhlý materiál poskytl výzkum na lokalitě Velim-Skalka, kde se podařilo zachytit různé druhy zlomenin nebo řezání a tlučení na kosterních pozůstatcích několika desítek jedinců (Dočkalová 2000).

5.7 POHŘBY V NÁDOBÁCH

Ve starší době bronzové se v Evropě začíná objevovat nový druh nakládání s nespálenými těly malých dětí. Jedná se o ukládání jejich ostatků do keramických nádob, tzv. pithos. V jisté míře tento zvyk přetrvává až do mladší doby bronzové (Rožnovský 2010, 120). S tímto způsobem ukládání se setkáváme nejen na pohřebištích, ale jsou zjištěné i doklady, kdy byly pithosové pohřby uloženy v sídlištních objektech (Zyková 2010, 101).

Vesměs se jedná o nespálená těla malých dětí od novorozeneckého věku zhruba do 7 let, uložená do velkých nádob, a v některých případech překryté jinou nádobou nebo plochým kamenem. Většinou jsou to pohřby velice chudé bez milodarů, v některých případech

jsou zjištěny lasturky, pazourky nebo části bronzových předmětů (Zyková 2010, 101).

Touto problematikou se poprvé podrobněji zabýval J. Neustupný, kdy její počátky vysvětluje jako důsledky cizích kulturních vlivů z východu. V egejské oblasti byly takové pohřby využívány k úspoře místa a byly ukládány i do prostoru domů, snad aby zemřelý zůstal v kontaktu se svou rodinou. Vzhledem k tomu, že na únětických pohřebištích nebylo potřeba šetřit prostor, domnívá se J. Neustupný, že se jedná o cizí vliv, zejména z egejské oblasti a Asie, se kterými byla na počátku doby bronzové střední Evropa v kontaktu. Této teorii podle autora napovídá i chudost až absence milodarů v nádobách, běžná v Malé Asii (Neustupný 1933, 13-18).

Z období únětické kultury pochází nález jedince uloženého v keramické nádobě z lokality Vedrovice. V nádobě/pithoi byly uloženy ostatky asi 8 letého dítěte. Takřka v neporušeném stavu se dochovala část lebky, dále pak některé kosti horních a dolních končetin, fragmenty obratlů a žeber (Jarošová 2007, 163-165).

Dalším příkladem pithosového pohřbu z prostoru sídliště je nález na únětické lokalitě Cezavy u Blučiny. Zde byl při výzkumu objeven jeden objekt s neúplnou keramickou zásobnicí, v níž byly uloženy pozůstatky kojence. Hrdlo zásobnice zasahovalo až do ornice, není proto vyloučeno, že nádoba byla překryta plochým kamenem nebo jinou keramickou nádobou a došlo k jeho zničení orbou. Tomu by napovídalo i hrdlo, které bylo při objevení poškozené (Tihelka 1963, 6-7).

K dalšímu objevu došlo na únětickém sídlišti ve Vedrovicích. I v tomto případě byly do keramické zásobnice uloženy ostatky malého dítěte. Lze se domnívat, že nádoba i skelet byly kompletní, ale při skrývce došlo k porušení horní části zásobnice. Podle uspořádání dochovaných kostí je patrné, že asi osmileté dítě bylo uloženo v silně skrčené poloze

hlavou vzhůru. Mezi kostmi na dně zásobnice byly objeveny jediné dva předměty, které je snad možné považovat za hrobové přídavky. Jednalo se o kostěný válcový korálek a kostěný kolečkovitý závěsek. Mezi střepe zásobnice byla zjištěna téměř celá kónická miska, kterou bylo ústí zásobnice zřejmě překryto (Salaš 2007, 130-139).

Ze starší doby bronzové pochází i nález dvou dětských pohřbů v zásobnici z Prahy-Michle 1 a zřejmě i dva pohřby v pithoi z Prahy-Michle 2 (Lutovský – Smejtek 2005, 445, 564).

Z období mohylové kultury je znám jeden pohřeb novorozence v nádobě z lokality Olšany u Prostějova (Čižmář – Geislerová 2006, 41).

Problematikou pithosových pohřbů se zabývala také M. Zyková (2010, 102), která ve svém článku uvádí následujících seznam sídlišť, na kterých byly zjištěny pohřby v nádobách

Lokalita	Trat'	Kultura	Zemřelí	Keramika	Milodar
Blučina	Cezavy	únětická	kojenec	zásobnice	
Brno - Slatina	Švédská šance	únětická	dítě	hrnec	
Blučina	Cezavy	únětická	2 děti	torza 3 zásobnice	džbán
Blučina	Cezavy	věteřovská	lebka 25-30	zásobnice, mísa	štípaná industrie
Hodonice	Loydova cihelna	věteřovská	lebka 6-7	torzo	
Mikulov	Kow. cihelna	únětická - věteřovská	2 děti	torzo	
Vedrovice	obec	doba bronzová	dítě	torzo	
Pasohlávky	U vodárny	věteřovská	dítě	zásobnice	

6 ZÁVĚR

Nálezy lidských kosterních pozůstatků na sídlištích se objevují takřka po celé období našeho pravěku. Jejich výskyt kulminuje především v době bronzové, hlavním cílem předkládané práce tak bylo podat ucelené shrnutí dosavadního poznání problematiky sídlištních pohřbů v tomto období. Podle značného množství nálezů takový způsob nakládání s mrtvými již nelze považovat za ojedinělý a je potřeba ho brát jako součást nestandardního pohřebního ritu.

Lze konstatovat značnou variabilitu jak v typech objektů, do nichž byly ostatky uloženy, tak v kompletnosti skeletů, formě uložení, otázce násilných zásahů, nebo přítomnosti či absence milodarů. V této práci jsem se proto pokusila sestavit soupis nálezů s lidskými kosterními pozůstatky z doby bronzové na území Čech a Moravy. Na základě vytvořeného katalogu bylo zjištěno, že nejvíce objektů s lidskými kosterními pozůstatky se objevuje ve starší, mladší a pozdní době bronzové. Ve všech obdobích je naprostá většina jedinců ukládána do běžných sídlištních jam, druhým nejčastěji využívaným objektem jsou pak zásobní jámy s primární skladovací funkcí.

Co se týká počtu jedinců uložených v jednom objektu, převažuje pohřeb jen jedné osoby, poměrně často jsou zastoupeni také dva, dále pak tři nebo čtyři jedinci. V případě dvojitého pohřbu je nejhojnější kombinace dospělého společně s dítětem, stejná situace platí i v případě trojčetného pohřbu. Takové uspořádání mohlo být odrazem příbuznosti několika jedinců, definitivně by to však mohla potvrdit, nebo vyvrátit, až genetická analýza. Nejpočetnější zastoupení podle pohlaví a věku představují děti, dále pak muži a nejméně se na sídlištích setkáváme se ženskými pozůstatky.

Z pohledu kompletnosti skeletů jsou zjištění rozdílná pro jednotlivá období doby bronzové. Pro starší dobu bronzovou jednoznačně převládají

depozita kompletních skeletů, které představují přes 71% z celkového počtu, nálezy jednotlivých kostí tvoří 22%. Ve střední, mladší a pozdní době bronzové naopak převažují nálezy jednotlivých kostí. V kontextu celé doby bronzové převládají kompletní skelety.

V poloze a orientaci skeletu dominuje ve starší době bronzové uložení ve skrčené poloze na pravém boku, hlavou orientovanou k jihu. Toto uložení v podstatě odpovídá standartnímu pohřebnímu ritu únětické kultury. Ve střední době bronzové byli jedinci nejčastěji uloženi na pravém boku směrem k severu. V mladší a pozdní době bronzové převládá orientace k severu a uložení ve skrčené poloze.

V řadě objektů se podařilo vedle lidského osteologického materiálu zachytit i jiné nálezy. Nejpočetnější skupinu představovaly fragmenty keramiky, nebo celé nádoby. V případě kompletních tvarů se snad dá uvažovat o záměrném přidání. Fragmenty se mohly do výplně objektu dostat sekundárně při jeho zaplňování. Za milodary lze považovat také kovové, hliněné, kamenné nebo jiné artefakty. Zvířecí kosti se do objektů opět mohly dostat během zaplňování, neplatí to však v několika případech, kdy byly zjištěny kompletní zvířecí skelety uložené společně s lidským jedincem.

Při pokusu alespoň o hypotetické vysvětlení nálezů lidských kosterních pozůstatků v sídlištních objektech je třeba se obrátit i na etnografické prameny. Jisté podobnosti lze shledávat u řady domorodých kmenů v různých částech světa. Tyto prameny však nelze brát jako platný argument pro vysvětlení daného jevu, ale jako jeden z možných pohledů, kterými je možné na danou problematiku nahlížet.

Proč docházelo k využívání sídlištních objektů k ukládání pozůstatků lidských jedinců, zůstává otázkou. Vlastně ani není v našich silách tento jev definitivně vysvětlit. Můžeme se pouze dohadovat, jaké podněty k tomu tehdejší populaci vedly. Domnívám se však, že na

základě poměrně vysokého počtu jedinců uložených ve standardní poloze, odpovídající situaci na pohřebištích, je možné některé sídlištní objekty považovat za náhradu hrobové jámy. V případě nerituálního uložení, nebo pohození, se však nabízí množství různých interpretací, od stavební obětiny, obětí epidemie, nebo sekundárního pohřebního ritu.

Předkládaná práce zcela jistě neřeší všechny otázky související s touto problematikou. Sídlištní pohřby by bylo možné sledovat i v jiných kontextech, např. v souvislosti s ukládáním depotů, nebo jinými fenomény provázejícími dobu bronzovou.

7 SEZNAM ZKRATEK POUŽITÉ LITERATURY

AAOp - Acta Archaeologica Opaviensia, Opava

AR – Archeologické rozhledy, Praha

BZO – Výzkumy v Čechách, Praha

ČMM – Časopis Moravského muzea, Brno

ČNM – Časopis Národního muzea, Praha

ČVMSO – Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci

PA – Památky archeologické, Praha

Pravěk NŘ – Pravěk Nová řada

PV – Přehled výzkumů Archeologického ústavu ČSAV v Brně, Brno

ŠZ – Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, Nitra

Zpravodaj KMVČ – Zpravodaj Krajského muzea východních Čech,
Hradec Králové

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Brzobohatá, H. 2011: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z objektu z doby laténské z Nových Dvorů, okr. Kutná Hora, AR LXIII, 252-252.
- Bouzek, J. 1962: K milavečské keramice na Plzeňsku, AR 14, 175–216.
- Bouzek, J. 1982: K otázce využití etnografických paralel při studiu pohřebního ritu v archeologii, AR 34, 200-203.
- Bouzek, J. – Koutecký D. 1964: Knovízské zásobní jámy, AR XVI, 28-43.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1980: Mohylové a knovízské kostrové „pohřby“ v jamách ze severozápadních Čech, PA LXXI, 360-432.
- Čech, P. - Černý, V. 1996: Nové možnosti studia pohřebního ritu na příkladu únětických hrobů z Konobrzí, okr. Most, AR XLVIII, 35-59.
- Černá, E. – Velímský, T. 1991: Lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech kultury nálevkovitých pohárů v Malém Březně, AR XLIII, 47-61.
- Černý, V. 1995: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu, AR XLVII, 301-313.
- Černý, V. – Brůžek, J. 2000: Primární a sekundární pohřební obřady u Fali v severním Kamerunu, Svět živých a svět mrtvých, Praha.
- Čižmář, M. 2005: Sídlištní objekty s lidskými pohřby únětické kultury z Vážan nad Litavou, Pravěk NŘ 15, 233-247.
- Čižmář, Z. – Geislerová, K. 1997: Pohřby v jamách na sídlišti kultury s lineární keramikou v Žádovicích, okr. Hodonín, Pravěk NŘ 7, 39-64.

- Čižmář, M. – Geislerová, K. (eds.) 2006: Výzkumy - Ausgrabungen 1999-2004. Brno.
- Čižmář, M. – Geislerová, K – Unger, J. (eds.) 2000: Výzkumy - Ausgrabungen 1993-1998. Brno.
- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Čtverák, V. – Rulf, J. 1989: Nálezy horizontu jordanovské kultury z Třebestovic, ok. Nymburk, PA LXXX, 5-29.
- Čujanová-Jílková, E. 1971: Žárové hroby na sídlištích z rozhraní starší a střední doby bronzové v česko-bavorské oblasti, AR XXIII, 683-697.
- Čujanová-Jílková, E. 1977: Mohylové pohřebiště ve Vrhavči a horizont nálezů středodunajské mohylové keramiky v západních Čechách, PA 68, 74–116.
- Daňhel, M. - Pankowská, A. 2010: Pohřby na sídlištích ze starší doby bronzové z Hulínska. In: Tichý, R. (red.), Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3. Hradec Králové, 125-136.
- Dobisíková, M. - Hložek, J. - Likovský, J. 2007: Sídliště z mladší doby bronzové na katastru obce Tuchoměřice, ok, Praha - západ. In: Doba popelnicových polí a doba halštatská, Příspěvky z IX. Konference, Bučovice 3.-6. 10. 2006, Brno, 281-303.
- Dočkalová, M. (ed.) 1988: Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové: Materiály z pracovního setkání, pavilon Anthropos 24.-25. 10. 1988. Brno.

- Dočkalová, M. 2000: Lidské oběti a rituály v době bronzové ve Velimi, *Pravěk NŘ* 10, 301-316.
- Droberjar, E. 20010: Pohřby Germánů (Markomanů a Kvádů) na sídlištích doby římské a doby stěhování národů. In: Tichá, R.: Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, *Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii*, Supplementum 3. Hradec Králové, 159-164.
- Fridrichová, M. 1973: Praha 6 - Bubeneč, *BZO* 1970, 118-119.
- Holodňák, P. 1991: Záchranný archeologický výzkum v Soběsukách (okr. Chomutov) v letech 1985-1988: předběžná zpráva, *AR XLIII*, 423-435.
- Holý, J. 1956: Pohřby na sídlištích v Africe, *AR VIII*, 236-249.
- Hrala, J. 1973: Knovízská kultura ve středních Čechách, *Archeologické studijní materiály* 11.
- Hrala, J. 2000: Rituální praktiky v době bronzové, *Pravěk NŘ* 10, 289-299.
- Chochol, J. 1954b: Lidské kosti z knovízských jam v Břešťanech, *AR* 6, 751-752, 769-776.
- Chochol, J. 1971a: Antropologická problematika kostrových hrobů knovízské kultury v Čechách, *PA LXII*, 324-363
- Chochol, J. 1971b: Antropologický posudek o tělesném pozůstatku ze Mcel, *AR XXIII*, 679-682.
- Chochol, J. 1974: Kostrové materiály knovízské kultury ze severozápadních Čech, *Crania Bohemica* 2, 1 – 31.
- Chochol, J. 1979: Kosterné nálezy ze sídlištních jam knovízské kultury v severozápadních Čechách, *PA LXX*, 21-41. 132

- Chochol, J. 1997: Lidské pozůstatky z objektů kultury s lineární keramikou a kultury nálevkovitých pohárů z Třebestovic, okr. Nymburk, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 73-75.
- Chvojka, O. 2004: Současný stav poznání doby popelnicových polí v jižních Čechách, *AR LVI*, 59-87.
- Janská, E. 1961: Nález stanové chaty ve Kbelích, *AR XIII*, 161-169.
- Jarošová, I. 2007: Antropologický rozbor pithosového pohřbu dítěte ze starší doby bronzové z Vedrovic, *Pravěk NŘ* 17, 163-178.
- Jelínek, J. 1988: Pozdně únětická jámy s lidskými pozůstatky na Cézavách u Blučiny, *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*, Brno, 43-59.
- Jelínková, Z. – Sláma, J. 1959: Hromadné pohřby únětické kultury v Tursku u Prahy, *AR XI*, 323-334, 345-347.
- Jiráň, L. 2002: Knovízská kultura – další příklad kultury s chybějící komponentou v Čechách. In: Neustupný, E. (ed.): *Archeologie nenalézaného*, Plzeň, 52-62.
- Kala, J. – Konášová, K. – Smrčka, V. 2008: Pohřby ze zásobních jam na okraji únětického pohřebiště v Brně – Tuřanech, *AAoP* 3, 61-78.
- Kalábková, P. 2010: Pohřby na sídlištích lengyelské kultury na střední Moravě. In: Tichá, R.: *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii*, Supplementum 3. Hradec Králové, 58-65.
- Kandert, J. 1982: Poznámky k využití etnografických údajů v případě výkladu knovízských „hrobů“, *AR XXXVII*, 190-200.

- Knor, A. 1957: Eneolitická a únětická opevněná osada ve Vraném na Slánsku. In: Referáty o pracovních výsledcích Československých archeologů za rok 1956, část I., Libice, 51-58.
- Koutecký, D. 1990: Skeletal „burials“ in the pits of knovíz settlements in Bohemia, *Anthropologie* XXVIII/2-3, 175– 188.
- Koutecký, D. 2006: Mlado až pozdně halštatské sídliště a chata z doby římské v Dobroměřicích u Loun, Ústecký kraj, *Archeologické výzkumy v Severozápadních Čechách 1998-2003*, 27-52.
- Koutecký, D. – Bouzek, J. 1967: Štítarské pohřebiště ve Staňkovicích u Žatce, *PA* 58, 37–80.
- Kovárník, J. 2010: Proč jsou hroby také na sídlištích z neolitu a eneolitu? In: Tichá, R.: Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, *Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii*, Supplementum 3. Hradec Králové, 50-57.
- Kuna, M. et al. 2004: *Nedestruktivní archeologie*. Praha.
- Lička, M. 1971: Kostrový pohřeb v únětické sídlištní jámě se Mcel (o. Nymburk), *AR* XXIII, 669-679.
- Lutovský, M. – Smejtek, L. a kol. 2005: *Pravěká Praha*. Praha.
- Mašek, N. – Zápotocká, M. – Vencl, S. – Slabina, M. 1969: Neolitické a pozdně halštatské sídliště v Želanech (okr. Teplice), *AR* XXI, 723-767.
- Matiegka, J. 1896: Lidožroutství v předhistorické osadě u Knovíze a v předhistorické době vůbec, *PA* XVI, 285-292, 385-390, 495-500.
- Mikulková, B. - Stuchlík, S. - Vitula, P. 1996: Pohřby na únětických sídlištích v Podolí a Tvarožné, *Pravěk* NŘ 6, 139-156.

- Malyková, D. 2012: Nálezy lidských kosterních pozůstatků na sídlištích mladší a pozdní doby bronzové ve středních Čechách. Nepublikovaná disertační práce. FF UK. Praha.
- Matoušek, V. 1982: Pohřební ritus rané únětické kultury v Čechách, *Praehistorica X -Varia archaeologica* 3, Praha, 33-52.
- Moucha, V. 1954: Rozbor únětického pohřebiště v Polepech u Kolína, *AR* VI, 523-536.
- Moucha, V. 1963: Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Böhmen. *Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV* 3, 9-60.
- Neustupný, E. 1983: Demografie pravěkých pohřebišť, Praha.
- Neustupný, E. 1994: Role databází v archeologii, *AR* 46, 123 – 130.
- Neustupný, E. 1996: Poznámky k pravěké sídlištní keramice, *AR XLVIII*, 490-509.
- Neustupný, E. (ed.) – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. 2008: Eneolit. *Archeologie pravěkých Čech* 4, Praha.
- Neustupný, J. 1933: Únětické pohřby v nádobách, *PA XXXIX*, 14-20.
- Neustupný, J. 1940: Náboženství pravěkého lidstva v Čechách a na Moravě, Praha.
- Novák, M. 2010: Časně laténský dětský pohřeb v sídlištním objektu z Předměřic (okr. Hradec Králové). In: Tichá, R.: Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, *Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum* 3. Hradec Králové, 157-158.

- Ondruš, V. 1972: Dětské pohřby na neolitickém sídlišti ve Vedrovicích, ČMM LVII, 27-36.
- Parma, D. 2004: Sídlištní pohřby z Ivanovic na Hané. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22. – 24. 9. 2004, České Budějovice, 429-450.
- Pavelčík, J. 1949: Kostry z jam na únětickém sídlišti v Černých Polích v Brně z r. 1948/9, ČMM XXIV, 158-161.
- Pavlů, I. – Zápotocká M. 2007: Neolit. Archeologie pravěkých Čech 3, Praha.
- Peške, L. 2004: Osteologické nálezy z Mlékojed, okr. Mělník, ze starší doby římské, AR XLVI, 306-318.
- Pleiner, R. 1958: Úvaha o halštatsko-laténské sídlištní keramice severozápadních Čech podle nálezu chaty v Dobříčanech u Žatce, PA IL, 119-142.
- Pleiner, R. – Rybová, A. 1978: Pravěké dějiny Čech, Praha.
- Pleinerová, I. 1953: Osady a chaty únětického lidu v Čechách, AR V, 380-392.
- Pleinerová, I. 1959: Otázka skupinových pohřebišť v únětické kultuře, AR XI, 379-408.
- Pleinerová, I. 1960b: Únětické pohřby v rakvích, AR XII, 13-27.
- Pleinerová, I. 1960a: Únětické pohřebišťe a osada v Blšanech u Loun, PA 51, 488-526.
- Pleinerová, I. 1967a: Poznatky a problémy výzkumu v Březně, AR XIX, 658-665.

- Pleinerová, I. 1967b: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství I, PA 57, 339-458.
- Pleinerová, I. 1972: Pravěké naleziště v Březně (výsledky výzkumu za posledních pět let), AR XXIV, 369-372.
- Pleinerová, I. 1978: Výpověď pohřebišť a pohřebního ritu. In: R. Pleiner – A. Rybová (eds.): Pravěké dějiny Čech, Praha, 367–372.
- Pleinerová, I. 2002: Hostivice: Animal and human skeletons from an early eneolithic settlement, PA XCIII, 5-28.
- Pleinerová, I. - Hrala, J. 1988: Březno. Osada lidu knovízské kultury v severozápadních Čechách. Ústí nad Labem.
- Plesl, E. 1990: A contribution to the knowledge of the inhumations of the lusatian urnfield population, Anthropologie XXVIII/2-3, 235-240.
- Pleslová-Štiková, E. 1958: Nález laténské chaty s hromadným pohřbem na Hradech, okr. Mnichovo Hradiště, PA LIX, 143-158.
- Pleslová-Štiková, E. 1981: Mužský u Mnichova Hradiště. Pravěká skalní pevnost. Praha.
- Podborský, V. 1988: K problémům pohřebního ritu a druhotného otevírání hrobů lidu únětické kultury, Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, Brno, 71-82.
- Podborský, V. a kol. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Brno.
- Rožnovský, D. 2010: Věteřovské pohřby na sídlištích z území Znojemska. In: Tichá, R.: Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3. Hradec Králové, 117-124.

- Rožnovský, D. 2012: Nejnovější soupis lidských ostatků na věteřovském sídlišti v Hodonicích (okr. Znojmo), *Pravěk NŘ* 20, 61-85.
- Rulf, J. 1996: Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku, *ŠZ* 32, 115-124.
- Rulf, J. – Čtverák, V. 1997: Osídlení kultury s lineární keramikou a sídlištní pohřby v Třebestovicích, okr. Nymburk, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 35-63.
- Salaš, M. 1990: Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny, *PA LXXXI*, 275-307.
- Salaš, M. 2007: Starobronzový kostrový pohřeb v nádobě z Vedrovic, *Pravěk NŘ* 17, 121-161.
- Schönigerová, V. 2010: Sídlištní pohřby kultury nálevkovitých pohárů. In: Tichá, R.: *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3. Hradec Králové, 77-79.*
- Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina, M. 2002: *Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.*
- Smejtek, L. 2005: *Praha bronzová. In: Lutovský, M. – Smejtek, L. a kol.: Pravěká Praha. Praha.*
- Smrž, Z. 1981: Dva knovízské objekty z Čakovic (okr. Chomutov), *AR XXXIII*, 372-381.
- Spurný, V. 1947-48: Kostrové pohřby v knovízské kultuře, *PA XLIII*, 13-20.
- Spurný, V. 1950: Kostrové pohřby v knovízské kultuře, *PA XLIII*, 13-20.
- Steklá, M. 1961: Chata kultury s vypíchanou keramikou v Libenicích u Kolína, *PA LII*, 85-93.

- Stuchlíková, J. 1990: Otázky pohřebního ritu moravské věteřovské skupiny, *Pravěk a slovanské osídlení Moravy*, Brno, 146-157.
- Stuchlík, S. 1988: Sekundární zásahy v hrobech únětické kultury na Moravě, *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*, Brno, 61-70.
- Stuchlík, S. 2010: Hromadné pohřby na sídlištích starší doby bronzové na Moravě. In: Tichá, R.: *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3*. Hradec Králové, 80-92.
- Šaldová, V. 1988: Pohřební ritus v západočeské mohylové oblasti v době bronzové, *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*, Brno, 157-163.
- Šedo, O. 1997: Pohřeb v sídlištním objektu 21/92 z doby římské ve Vážanech nad Litavou (okr. Vyškov), *Pravěk NŘ 7*, 359-371.
- Šmerda, J. 2008: Nálezy lidských pozůstatků na sídlištích únětické kultury v Dambořicích a Žarošicích, *Pravěk NŘ 18*, 199-240.
- Šneiderová, K. 1956: Výzkum u Dobříčan na Žatecku, *AR VIII*, 491-515.
- Šulová, L – Kubálek, P. – Holub, M. 2010: Pohřeb ženy v sídlištní jámě kultury nálevkovitých pohárů ve Velkých Přílepech, okr. Praha-západ, *Archeologie ve středních Čechách 14*, 643-655.
- Šumberová, R. – Valentová, J. 2011: Dům mrtvých, nebo dům živých? Laténský objekt s lidskými kostrami z Nových Dvorů, okr. Kutná Hora, *AR LXIII*, 220-250.
- Šolle, M. 1980: Starolužická osada a štítarská usedlost na Staré Kouřimi, *AR XXXII*, 604-622.

- Tihelka, K. 1936: Dětský pohřeb v nádobě na Cezavách u Blučiny, AR V, 6-9.
- Tihelka, K. – Hank, V. 1949: Sídliště únětické a středodunajské mohylové kultury v Brně-Černých Polích, ČMM XXIV, 138-157.
- Tichý, R. (red.) 2010: Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3. Hradec Králové.
- Unger, J. 1974: Pohřby lidu s keramikou volutovou u Mikulova, okr, Břeclav, AR XXVI, 54-56, 107-108.
- Venclová, N. (ed.) – Drda, P. – Chytráček, M. – Koutecký, D. – Michálek, J. – Vokolek, V. 2008: Doba halštatská. Archeologie pravěkých Čech 6, Praha.
- Venclová, N. (ed.) – Drda, P. – Michálek, J. – Militký, J. – Salač, V. – Sankot, P. – Vokolek, V. 2008: Doba laténská. Archeologie pravěkých Čech 7, Praha.
- Vladár, J. 1962: Výskum v Branči při Nitre v roku 1961, AR XIV, 308-327.
- Waldhauser, J. 1976: Sídliště podmokelské skupiny u Neštěmic, PA LXVII, 31-84.
- Waldhauser, J. a kol. 1993: Die hallstatt und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. II. Gutachten. Auswertung. Praha.
- Zápotocká, M. 1998: Bylany – sídelní areál kultur s keramikou lineární a vypíchanou, pohřby na sídlišti a otázka existence pohřebiště, In: Bylany Varia 1, 125-146.
- Zápotocký, M. 1956: Baalberská skupina v Čechách, AR VIII, 539-563.

Zápotocký, M. 1960: Sídliště kultury zvoncovitých pohárů u Kozel na Neratovicku, PA LI, 5-25.

9 SEZNAM LITERATURY POUŽITÉ V DATABÁZI

- Bezděka, J. V. – Bouzek, J. 1962: Knovízské hroby v Drevníkách, okr. Příbram, AR XIV, 556, 568-570.
- Blajerová, M. 1971: Pražský nález lidských kosterních pozůstatků věteřovské kultury, AR XXIII, 97-98.
- Böhm, J. 1926: Drobné prehistorické nálezy I., PA XXXV, 46-63.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1980: Mohylové a knovízské „pohřby“ v jamách ze severozápadních Čech, PA LXXI, 360-432.
- Bouzek, J. 1958: Knovízský kostrový pohřeb v Praze XIX-Veleslavíně, AR X, 117-119.
- Bubeník, J. 1973: Praha 6 - Bubeneč, BZO 1970, 157.
- Buchvaldek, M. - Zeman, J. 1954: Knovízské sídliště v Břešťanech, AR VI, 510-513.
- Čižmář, M. - Geislerová, K. (eds.) 2006: Výzkumy - Ausgrabungen 1999-2004, Brno.
- Čižmář, M. 2005: Sídlištní objekty s lidskými pohřby únětické kultury z Vážan nad Litavou, Pravěk NŘ 15, 233-247.
- Čižmář, Z. 2005: Znojmo (okr. Znojmo), PV 46, 252-253.
- Čižmář, Z. 2006: Znojmo (okr. Znojmo), PV 47, 150.
- Čtverák, V. 1991: Štítarské a starší sídlištní objekty ze záchranného výzkumu v Ořechu, okr. Praha-západ, Archaeologica Pragensia 11, 65-91.
- Čujanová-Jílková, E. 1971: Žárové hroby na sídlištích z rozhraní starší a střední doby bronzové v česko-bavorské oblasti, AR XXIII, 683-697.

- Čurda, T. 1984: Záchranný výzkum v Blatě, Zpravodaj KMVČ XI/1, 19-39.
- Daňhel, M. - Pankowská, A. 2010: Pohřby na sídlištích ze starší doby bronzové z Hulínska. In: Tichý, R. (red.), Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3. Hradec Králové, 125-136.
- Daňhel, M. - Tajer, A. 2008: Křenovice (okr. Přerov), PV 49, 311-312.
- Dobisíková, M. - Hložek, J. - Likovský, J. 2007: Sídliště z mladší doby bronzové na katastru obce Tuchoměřice, ok, Praha - západ. In: Doba popelnicových polí a doba halštatská, Příspěvky z IX. Konference, Bučovice 3.-6. 10. 2006, Brno, 281-303.
- Dočkalová, M. - Kazdová, E. - Koštuřík, P. 1993: Hromadný hrob ze starší doby bronzové v Těšeticích - Kyjovicích (okr. Znojmo), PV 1991, 54.
- Dočkalová, M. - Salaš, M. - Smrčka, V. 1987: An early bronze age settlement pit with human skeletal remains, Anthropologie XXV, 229-234.
- Dočkalová, M. - Svensonová, M. 2000: Pohřebiště a sídliště únětické kultury - antropologická zpráva, Pravěk - Supplementum 6, Brno, 36-52.
- Drozdová, E. 2004: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z lokalit Ivanovice na Hané 3 a Ivanovice na Hané 3/2. In: Popelnicová pole a doba halštatská, Příspěvky z VIII. Konference, České Budějovice 22. - 24. 9. 2004, Archeologické výzkumy v jižních Čechách - Supplementum 1, 451-458.
- Drozdová, E. 2007: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků ze sídliště platěnické kultury v Prostějově - Čechůvkách, okr. Prostějov, Pravěk NŘ 17, 219-222.

- Dvořák, F. 1927: Nálezy únětické kultury na Kolínsku, PA XXXV, 353-370.
- Dvořák, F. 1932: Nálezy únětické kultury na Kolínsku III, PA XXXVIII, 8-14.
- Fišara, K. 1900: Hrob se skrčenou kostrou u Nákla, ČVMSO XVII, 30-31.
- Fojtík, P. 2010: Určice (okr. Prostějov), PV 52, 201-202.
- Fridrichová, M. 1971: Věteřovské a bylanské sídliště v Praze - Zahradním Městě, AR XXIII, 91-97.
- Fridrichová, M. 1973: Praha 6 - Bubeneč, BZO 1970, 118-119.
- Geisler, M. 1999: Újezd u Brna (okr. Brno - venkov), PV 39 (1995-1996), 331.
- Hanáková, H. 2004: Antropologické určení lidských pozůstatků ze sbírky F. C. Friedricha, Archeologie ve středních Čechách 8/1, 62-64.
- Hnízdová, I. 1953: Únětická kulturní jámy s lebkou starce v Praze-Kobylisích, AR V, 737-740.
- Horálková-Enderová, P. - Štrof, A. 2000: Pohřebiště a sídliště kultury únětické ze Slavkova u Brna, okr. Vyškov, Pravěk - Supplementum 6, Brno, 9-35, 55-91.
- Hrala, J. – Fridrich, J. 1972: Kultovní objekt v knovízské osadě u Mutějovic, AR XXIV, 601-612, 685-688.
- Hrala, J. 1970: Pohřby v knovízské jámě ze Všechlap na Teplicku, AR XXII, 194-195.
- Hrala, J. 1978: Prosmyky u Lovosic, výzkumy polykulturního naleziště před Českou branou (1. část), AR XXX, 42-66.

- Chochol, J. 1954a: Antropologický charakter lidských pozůstatků z knovízské jámy v Kutné Hoře, AR VI, 50-52.
- Chochol, J. 1954b: Lidské kostry z knovízských jam v Břešťanech, AR VI/6, 751-752, 769-776.
- Chochol, J. 1958: Výsledky antropologického zpracování kostrových pozůstatků z Hrušova, AR X, 309-312.
- Chochol, J. 1971: Antropologická problematika kostrových hrobů knovízské kultury v Čechách, PA LXII, 324-363.
- Chochol, J. 1972: Lidské kostrové pozůstatky z knovízského sídliště u Mutějovic (Antropologický rozbor), AR XXIV, 612-613.
- Chochol, J. 1973: Lidské kosti z knovízských sídlištních jam v Blažimi, AR XXV, 38-39.
- Jarošová, J. 2007: Antropologický rozbor pithosového pohřbu dítěte ze starší doby bronzové z Vedrovic, Pravěk NŘ 17, 163-178.
- Jílková, E. 1954: Knovízská jáma s lidskými pozůstatky v Kutné Hoře, AR VI, 31-32.
- Kala, J. - Konášová, K. - Smrčka, V. 2008: Pohřby ze zásobních jam na okraji únětického pohřebiště v Brně - Tuřanech, AAOp 3, 61-78.
- Knor, A. 1957: Eneolitická a únětická opevněná osada ve Vraném na Slánsku. In: Referáty o pracovních výsledcích Československých archeologů za rok 1956, část I., Libice, 51-58.
- Kos, P. 2006: Brno (k. ú. Slatina, okr. Brno-město), PV 47, 137.
- Koutecký, D. 1973: Knovízské sídliště v Blažimi, AR XXV, 12-38.
- Koutecký, D. 1990: Skeletal "burials" in the pits od knovíz settlements in Bohemia, Anthropologie XXVIII/2-3, 175-188.

- Kudrnáč, J. 1955: Lidské kostry v jámě na únětickém sídlišti v Klučově, AR VII, 588-592.
- Lečbych, M. 2005: Otnice (okr. Vyškov), PV 46, 248-249.
- Lička, M. 1971: Kostrový pohřeb v únětické sídlištní jámě se Mcel (o. Nymburk), AR IX, 322-327.
- Lutovský, M. – Slabina, M. 2004: Archeologické dílo Františka C. Fridricha, Archeologie ve středních Čechách 8/1, 9-61.
- Malyková, D. 2012: Nálezy lidských kosterních pozůstatků na sídlištech mladší a pozdní doby bronzové ve středních Čechách. Nepublikovaná disertační práce. FF UK. Praha.
- Mašek, N. 1957: Nálezové zprávy knovízských sídlištních pohřbů, AR IX, 322-327.
- Mikulková, B. - Stuchlík, S. - Vitula, P. 1996: Pohřby na únětických sídlištech v Podolí a Tvarožné, Pravěk NŘ 6, 139-156.
- Mikulková, B. 2008: Vyškov (okr. Vyškov), PV 49, 326.
- Nekvasil, J. 1977: Další prozkoumaná část horákovského sídliště v Rajhradě (okr. Brno-venkov), PV 1975, 36.
- Nekvasil, J. 1977: Pokračování záchranného výzkumu horákovského sídliště ve Šlapanicích (okr. Brno-venkov), PV 1975, 38.
- Němcová, A. 2004: Archeologické výzkumy Oblastního muzea Praha-východ v roce 2003, Středočeský vlastivědný sborník 22, 133-140.
- Ondráček, J. 1967: Únětické sídliště v Tvrdonicích, okr. Břeclav, PV 1966, 27-28.
- Ondráček, J. 1971: Únětická jáma s kostrou z Přibic (okr. Břeclav), PV 1969, 10-12.

- Pankowská, A. 2007: Antropologická analýza kosterních pozůstatků z lokality Vrchoslavice - Vitčice 1, Ročenka 2006, 104-114.
- Parma, D. 2004: Sídlištní pohřby z Ivanovic na Hané. In: Popelnicová pole a doba halštatská, Příspěvky z VIII. Konference, České Budějovice 22. - 24. 9. 2004, Archeologické výzkumy v jižních Čechách - Supplementum 1, 429-450.
- Parma, D. 2009: Podolí (okr. Brno - venkov), PV 50, 294-295.
- Peška, J. 2006: Sídlní areál ze starší a střední doby bronzové v Olomouci - Slavoníně. Předběžná pozorování, AAO P 2, 143-163.
- Pleinerová, I. - Hrala, J. 1988: Březno. Osada lidu knovízské kultury v severozápadních Čechách, Ústí nad Labem.
- Pleinerová, I. 1960: Únětická osada a pohřebiště v Březně u Loun, PA LI, 488-526.
- Pleinerová, I. 1966: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství I, 390, PA LVII, 339-458.
- Pleinerová, I. 1967: Poznatky a problémy výzkumu v Březně, AR XIX, 658-665.
- Pleinerová, I. 1972: Pravěké naleziště v Březně (výsledky výzkumu za posledních pět let), AR XXIV, 369-372.
- Plesl, E. 1954: Únětické nálezy v Blšanech u Loun, AR VI, 739-744, 760-762.
- Pleslová-Štiková, E. 1981: Mužský u Mnichova Hradiště, Pravěká skalní pevnost. Památník naší minulosti. Praha.

- Pokorný, M. - Krutina, I. 2005: Archeologický výzkum Oblastního muzea Praha-východ v roce 2004, Středočeský vlastivědný sborník 23, 130-133.
- Přichystal, M. 2009: Branišovice (okr. Brno-venkov), PV 51, 341.
- Rakovská, J. - Stuchlík, S. 1980: Záchranný výzkum sídliště kultury s moravskou malovanou keramikou a věteřovského typu v Hodonicích, PV 1978, 12.
- Rataj, J. 1958: Únětické pohřebiště na Hrušově, AR X, 305-312.
- Rožnovský, D. 2012: Nejnovější soupis lidských ostatků na věteřovském sídlišti v Hodonicích (okr. Znojmo), Pravěk NŘ 20, 61-85.
- Rybová, A. - Vokolek, V. 1972: Terénní výsledky kompletního výzkumu v Plotištích, AR XXIV, 328-336.
- Říhovský, J. 1982: Hospodářský a společenský život velatické osady v Lovčičkách, PA LXXIII, 5-56.
- Salaš, M. 1990: Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny, PA LXXXI, 275-307.
- Salaš, M. 1997: Blučina (okr. Brno - venkov), PV 1993-1994, 141-142.
- Salaš, M. 2007: Starobronzový kostrový pohřeb v nádobě z Vedrovic, Pravěk NŘ 17, 121-161.
- Sklenář, K. 1974: Sídliště z mladší doby bronzové u Horních Počapel, AR XXVI, 113-119.
- Sklenář, K. 1982: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku, Archeologický místopis okresu Mělník v Pravěku a rané době dějinné, Okresní muzeum Mělník.

- Smejtek, L. 2005: Praha bronzová. In: Lutovský, M. – Smejtek, L. a kol.: Pravěká Praha. Praha.
- Smejtek, L. 2011: Osídlení z doby bronzové v Kněževsi u Prahy, Praha.
- Smrž, Z. 1981: Dva knovízské objekty z Čachovic, AR XXXIII, 372-381.
- Snítilý, P. - Špaček, J. 2006: Záchrané archeologické výzkumy městského muzea v Čelákovících v roce 2005, Středočeský vlastivědný sborník 24, Praha, 152-157.
- Stloukal, M. - Vyhnánek, L. 1975: Únětická kostra z Přibic, PV 1974, 19-20.
- Stloukal, M. 1963: Antropologický rozbor koster z Blučiny, PV 1962, 45-48.
- Stloukal, M. 1977: Kostra z horákovské sídlištní jámy v Rajhradě (okr. Brno-venkov), PV 1975, 37.
- Stloukal, M. - Stuchlíková, J. 1992: Antropologické nálezy věteřovské skupiny, ČNM 159, 37-63.
- Stolz, D. - Stolzová, D. 2004: Archeologické výzkumy Ústavu archeologické památkové péče středních Čech na Berounsku a přilehlé části okresu Praha-Západ v letech 2001 - 2003, Středočeský vlastivědný sborník 22, 173-178.
- Stuchlík, S. 1975: Záchraný výzkum únětického sídliště ve Šlapanicích (okr. Brno - venkov), PV 1974, 18-19.
- Stuchlíková, J. - Stuchlík, S. - Stloukal, M. 1985: Ein Věteřov - Massenbergräbnis Velké Pavlovice, Anthropologie XXIII, 51-68.
- Stuchlíková, J. 1990: Otázky pohřebního ritu moravské věteřovské skupiny, Pravěk a slovanské osídlení Moravy, Brno, 146-157.

- Šabatová, K. - Vitula, P. 2002: Příkladnice - Díly pod dědinou, Kousky a kuličky (II), Pohřebiště a sídliště z doby bronzové (katalog), ARF 4.
- Šmerda, J. 2008: Nálezy lidských pozůstatků na sídlištích únětické kultury v Dambořicích a Žarošicích, Pravěk NŘ 18, 199-240.
- Šmíd, M. 2003: Drnovice (okr. Vyškov), PV 44, 226-227.
- Šneiderová, K. 1954: Další knovízské jámy v Břešťanech, AR VI/4, 501, 514-517.
- Šolle, M. 1980: Starolužická osada a štítarská usedlost na Staré Kouřimi, AR XXXII, 604-622.
- Špaček, J. – Bouzek, J. – Koutecký, J. – Kyselý, R. – Stloukal, M. 2008: Nález kultovního objektu z Květnice, okr. Praha-východ, In: Archeologie ve středních Čechách 12/1, 253-277.
- Špaček, J. - Snítily, P. 2004: Archeologické výzkumy Oblastního muzea Praha-východ v roce 2003, Středočeský vlastivědný sborník 22, 165-172.
- Tajer, A. 2007: Lidské pohřby v jamách věteřovského sídliště na lokalitě Vrchoslavice - Vitčice 1, Ročenka 2006, 88-103.
- Tajer, A. 2010: Pohřby v sídlištních jamách z doby bronzové v Bystročicích. In: Tichý, R. (red.), Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích, Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum 3. Hradec Králové, 105-116.
- Tihelka, K. - Hank, V. 1966: Jámy na únětickém sídlišti v Brně - Černých Polích, AR XVIII, 194-197.
- Tihelka, K. - Hank, V. 1949: Sídliště únětické a středodunajské mohylové kultury v Brně - Černých Polích, ČMM XXXIV, 138-157.

Tihelka, K. 1963: Dětský pohřeb v nádobě na Cézavách u Blučiny, AR XV, 6-9.

10 RESUMÉ

The subject of this thesis is buried in settlement context during the Bronze Age. This work creates a general overview of the incidence of human skeletal remains in the settlement objects from Bohemia and Moravia. Part of the work is a database for analysis. Based on the database were examined some aspects of the findings: the type of settlement object used for storing human remains, the position of human skeletons, completeness of the skeleton, gender, age, position and orientation of the skeleton, number of individuals in the object, charity or the presence of traces of violent interventions. Different variability was detected.

The presence of human remains in settlement objects is relatively frequent phenomenon. The remains were the whole skeleton, incomplete skeleton, individual bones or parts thereof. Most findings come from the Early and the Late and Final Bronze Age. The least finds was in the Middle Bronze Age.

For the whole period of the Bronze Age is characteristic deposition of deaths in settlement pits. In the Early Bronze Age dominate complete skeletons. In the Middle and the Late and Final Bronze Age dominate individual bones. The most often were stored to the objects to be stored in settlement small children, then men and women were the least remains.

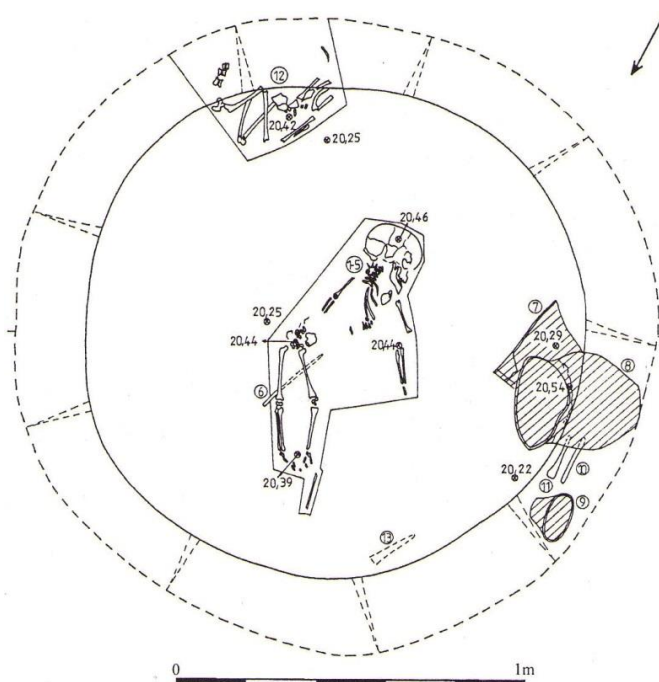
Most often, in one object was saved only one individual, two individuals or three individuals. The most frequently they were storing adult individuals together with children. Maybe it could be family or relatives.

In the Early Bronze Age individuals were stored in a fetal position on the right side, head to the south. It is a burial position on the burial grounds. In the Middle Bronze Age were individuals on right side and head to the north. In the Late and the Final Bronze Age individuals were

laying in crouched position, head to the north. In the object were found also other findings. The most were represented ceramics and metal artifacts.

It is difficult to explain why people dead deposited in settlement objects and why not on the burial grounds. Some burials were stored in a ritual position and correspond with burials at burial grounds. They can be considered as standard funerals. Other possibilities could be sacrifices, victims of an epidemic, secondary burial, or otherwise.

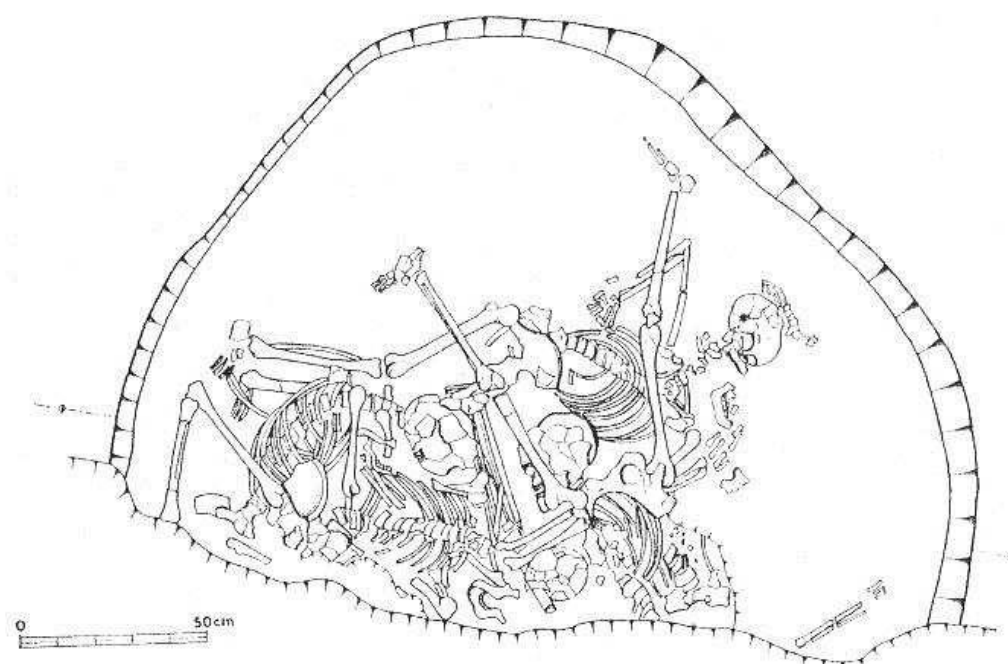
11 PŘÍLOHY

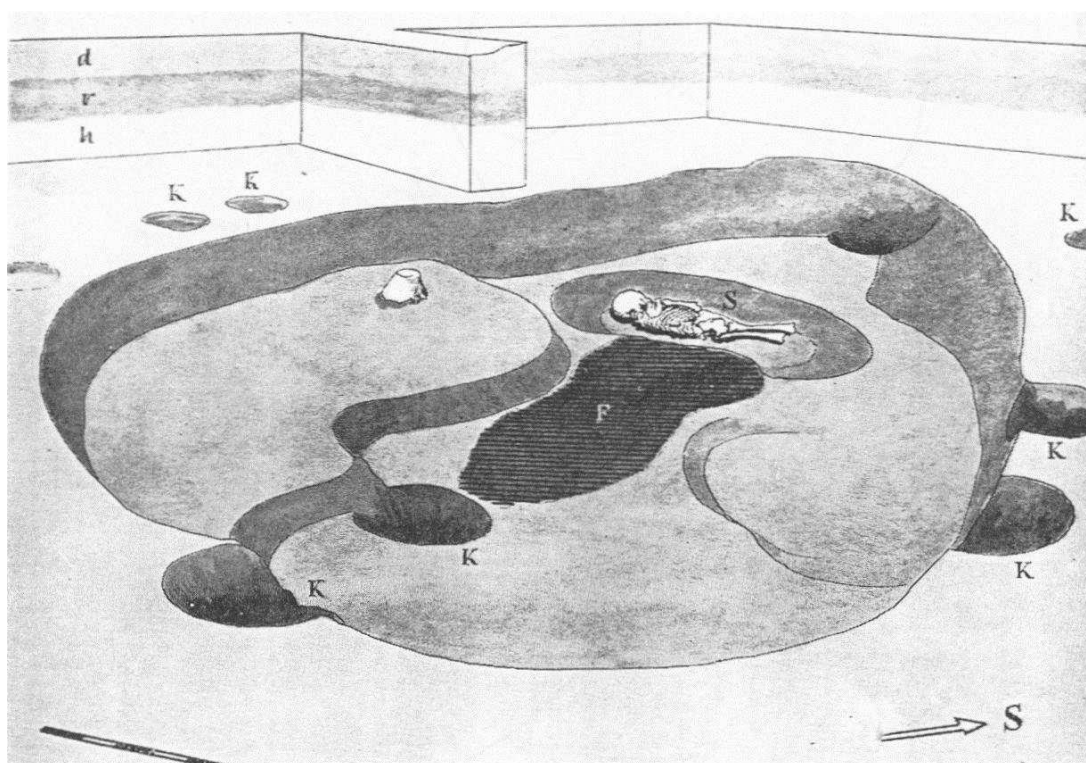
Obr. 1 Prostějov-Držkovice – „U hřbitova“ 1998. Jáma s pohřby z doby kultury nálevkovitých pohárů (Čižmář – Geislerová – Unger (eds.) 2000, 25).

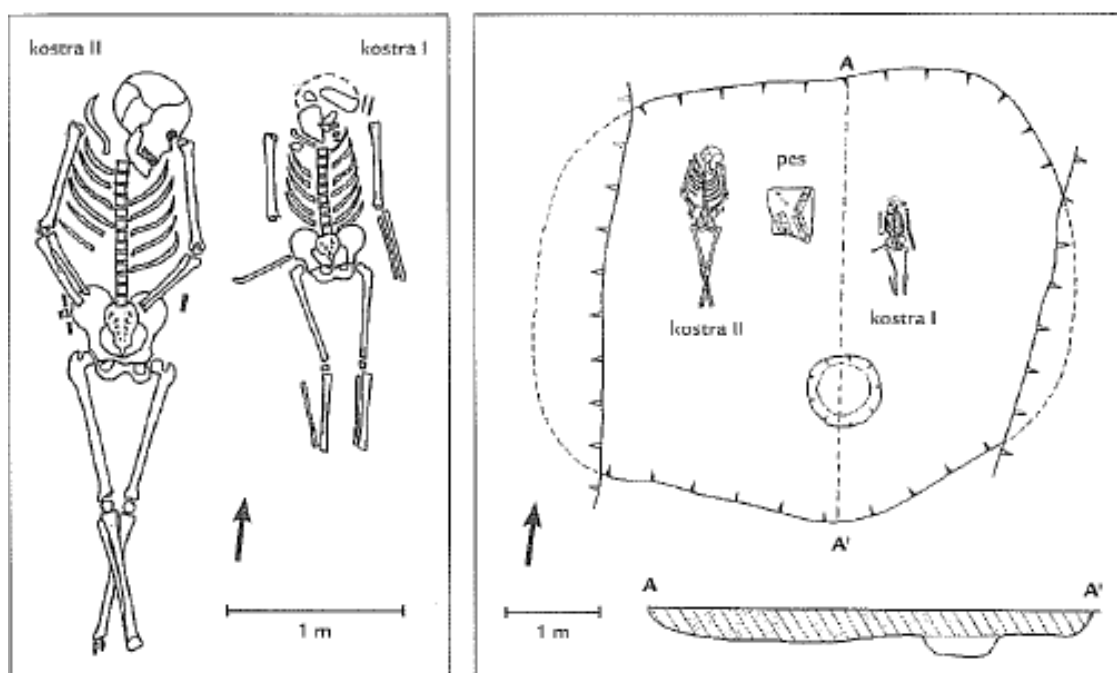
Obr. 2 Maškovice. Nález zabitého muže v jámě kultury s moravskou malovanou keramikou (Čižmář – Geislerová (eds.) 2006, 20).

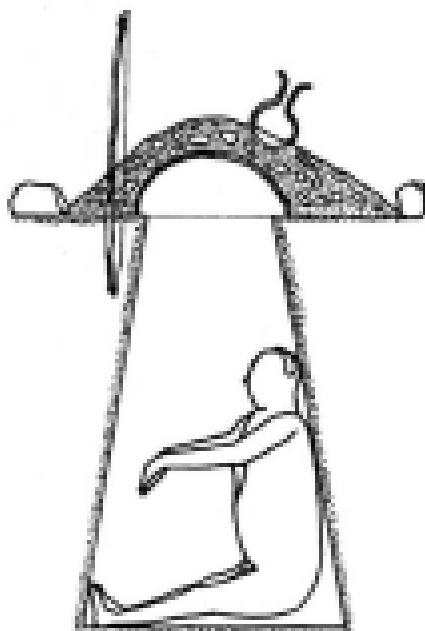
Obr. 3 Malé Březno, okr. Most, obj. 1 (Černá – Velínský 1991, 49).

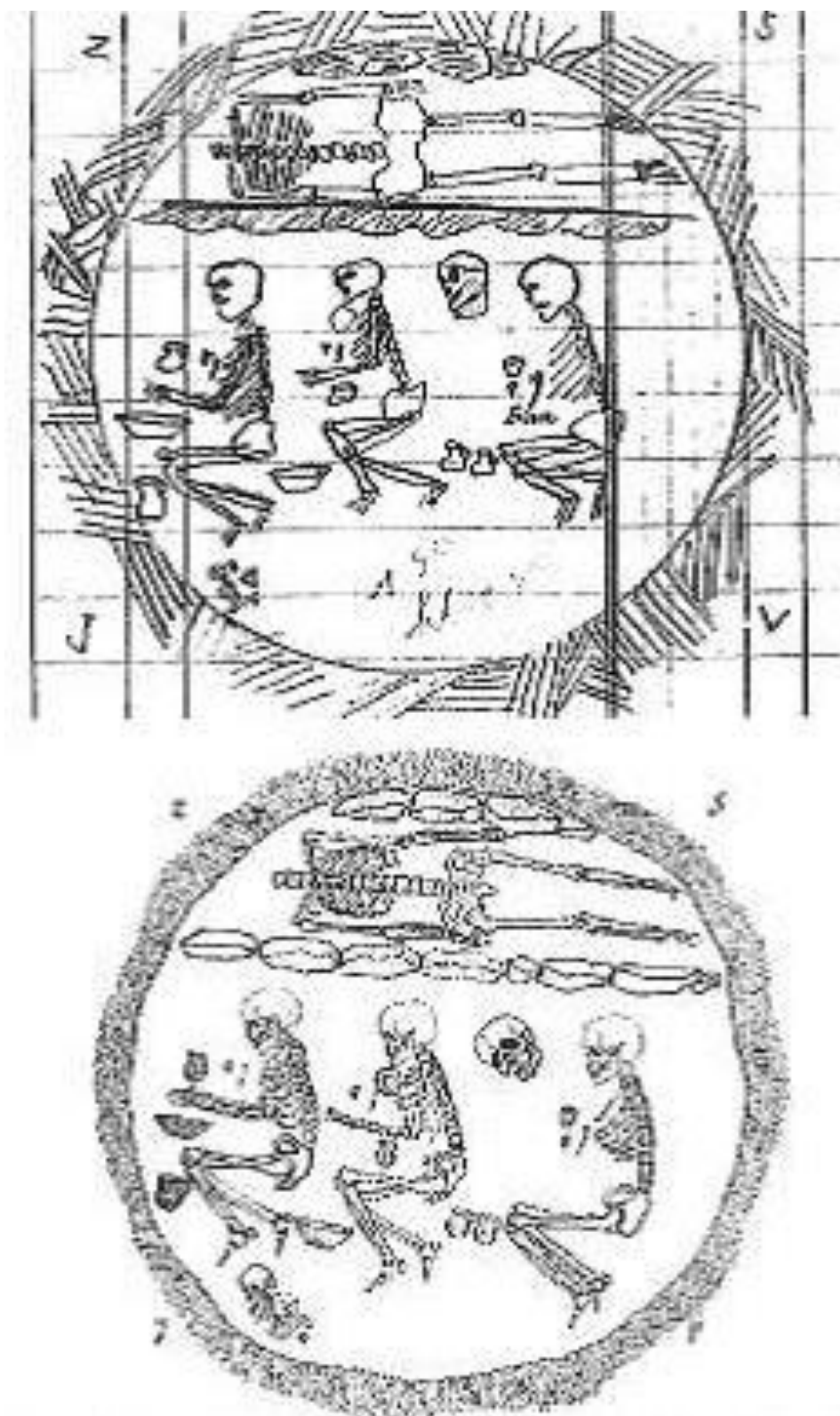
Obr. 4 Dobříčany, zhloubená chata s dětským pohřbem, doba halštatská (Pleslová-Štiková 1958, 123).

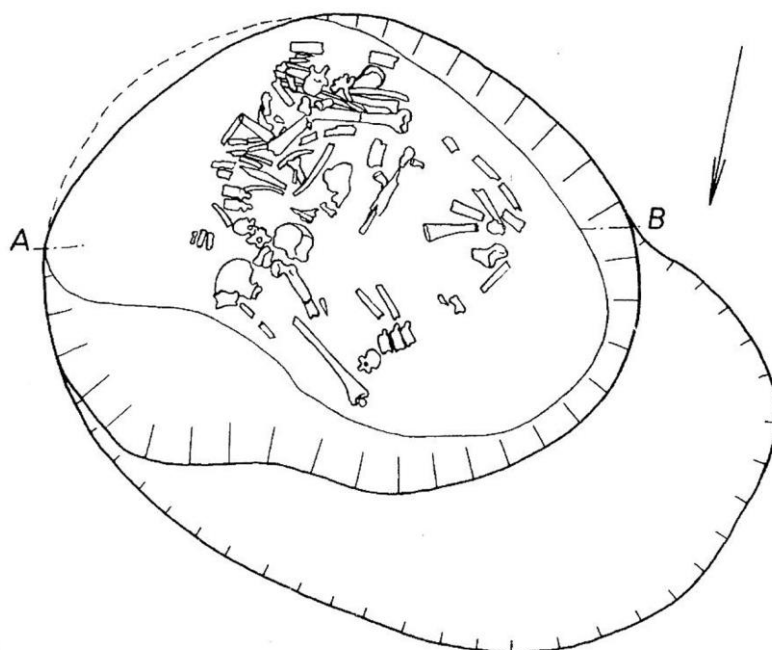
Obr. 5 Dobroměřice. Pohřeb dvou jedinců v chatě z doby římské (Droberjar 2010,160).

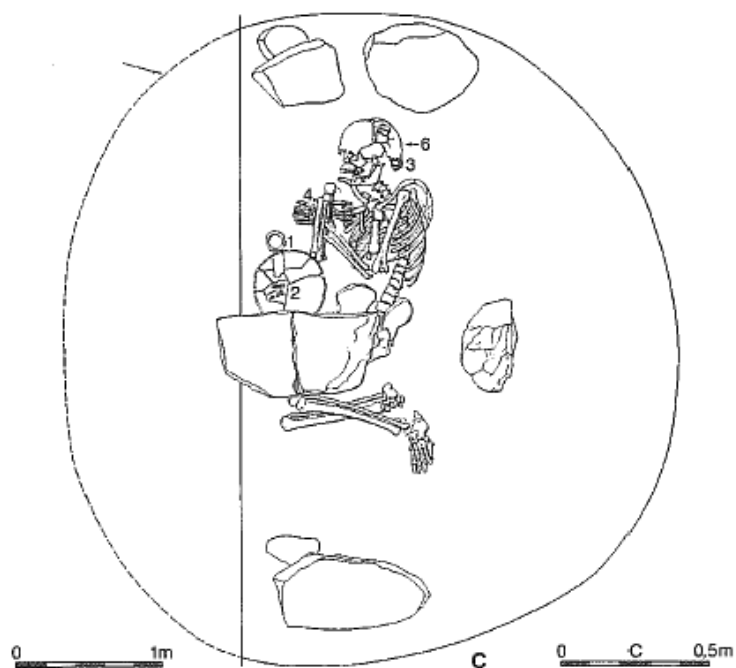
Obr. 6 Způsob uložení zemřelého do jámy u kmene Fali (Černý – Brůžek 2000, 45).

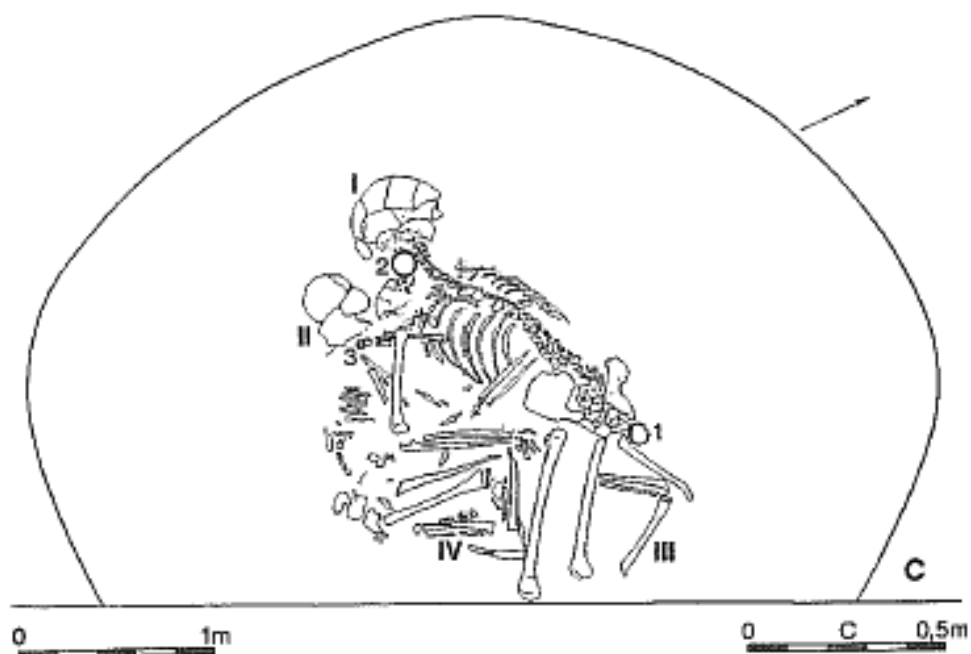
Obr. 7 Vážany nad Litavou. Půdorys objektu 1/1932. Podle deníku P. Prucha (nahore) a kresby M. Knapila (dole) (Čížmář 2005, 335).

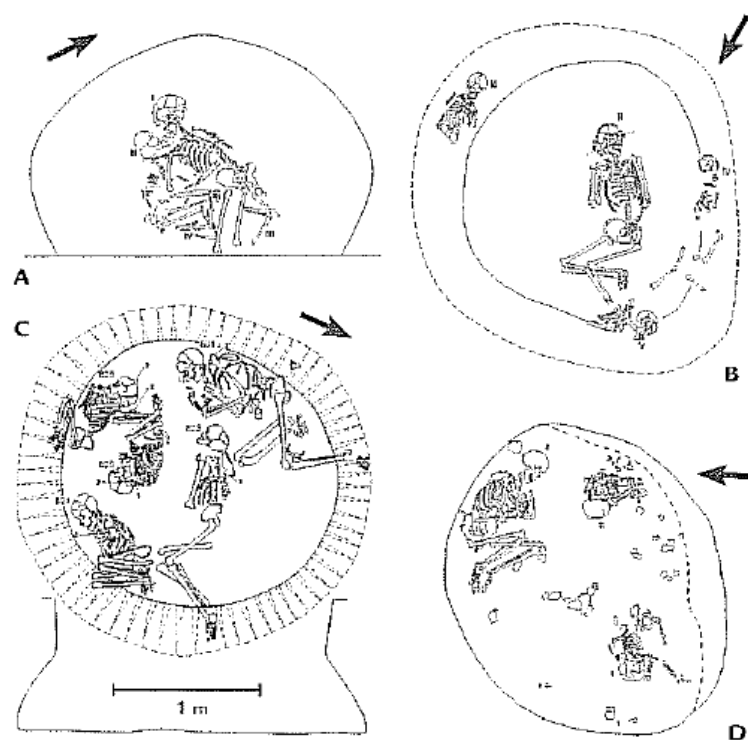
Obr. 8 Mutějovice, objekt 7 (Fridrich – Hrala 1971, 609).

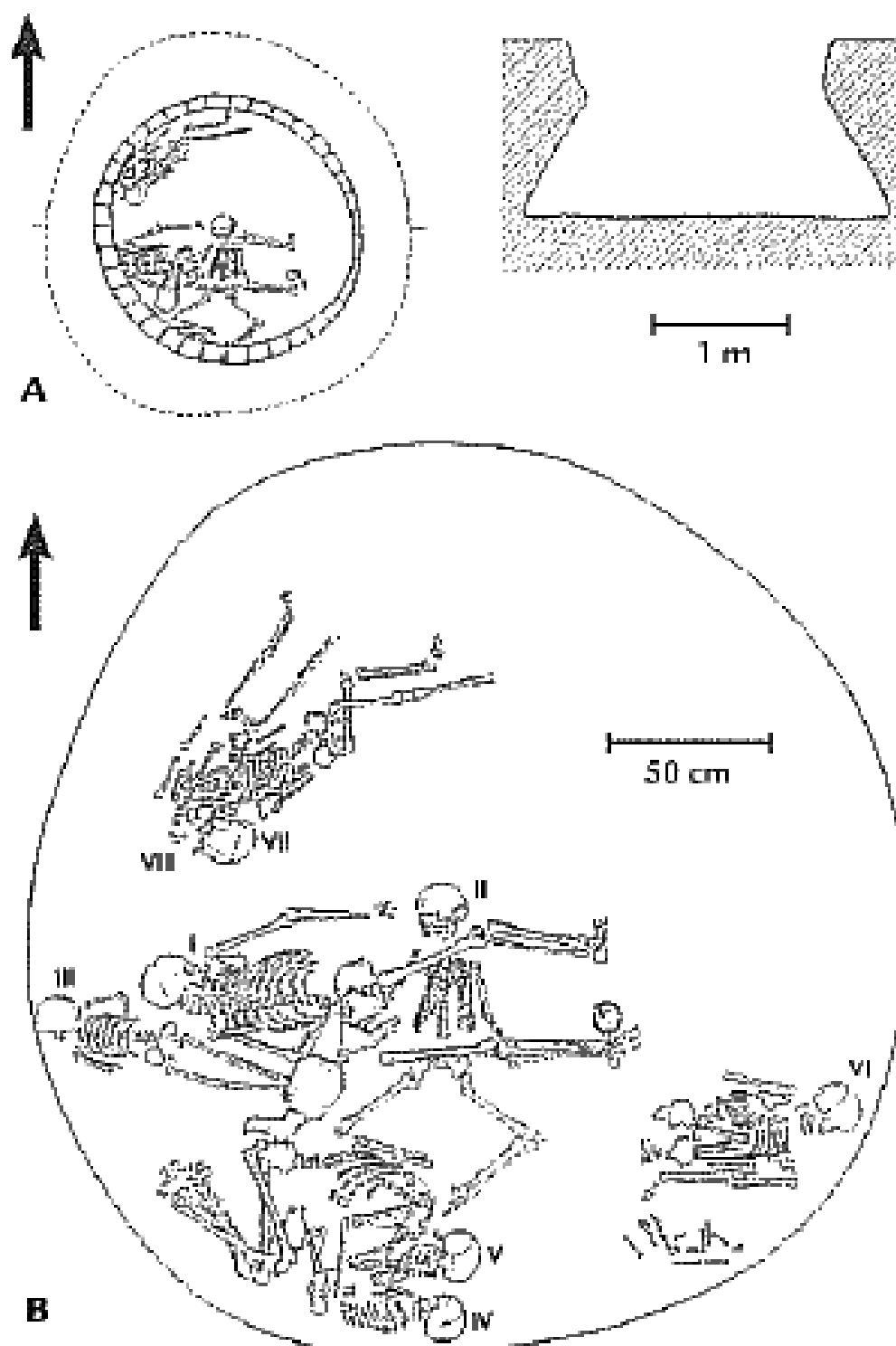
Obr. 9 Podolí, pohřeb v sídlištní jámě (Mikulková – Stuchlík – Vitula 1996, 140).

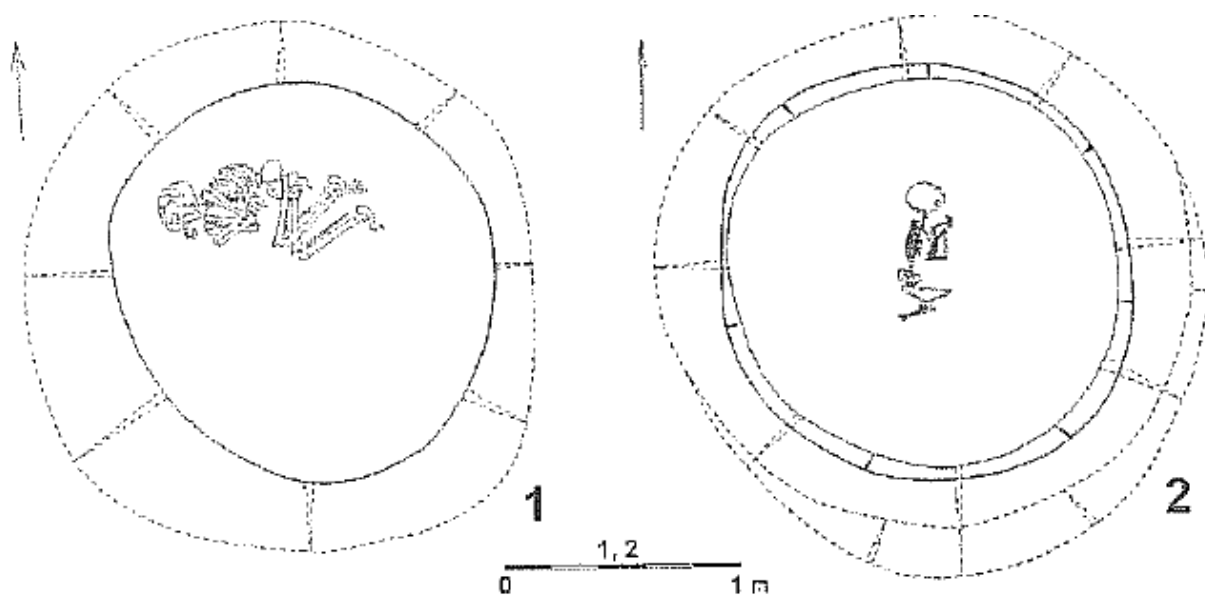
Obr. 10 Tvarožná. Plán jámy s hromadným pohřbem (Mikulková – Stuchlík – Vitula 1996, 146).

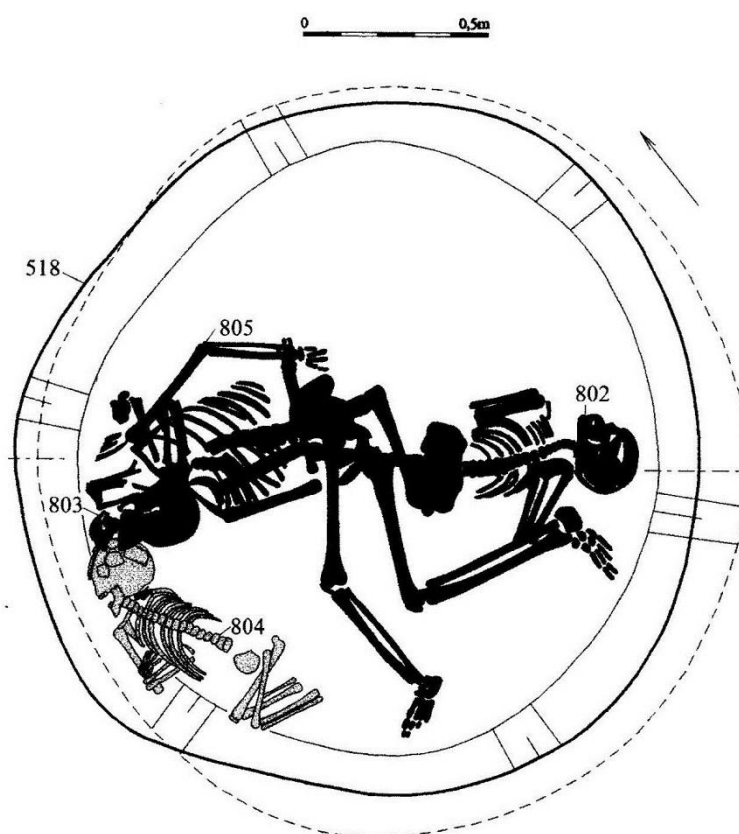
Obr. 11 Sídlištní objekty únětické kultury (A, B) a věteřovské skupiny (C, D) s pohřby tří a více osob. A Tvarožná; B Otnice; C Hulín – U Izidorka; D Hulín – Nivky (Stuchlík 2010, 82).

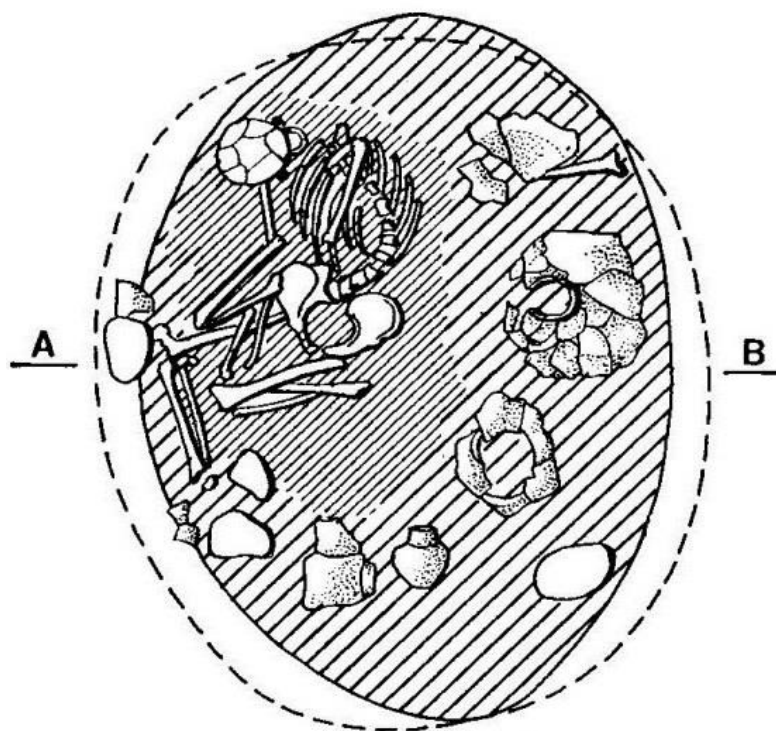
Obr. 12 Velké Pavlovice. JÁMA věteřovské skupiny s pohřbem osmi jedinců (Stuchlík 2010, 83).

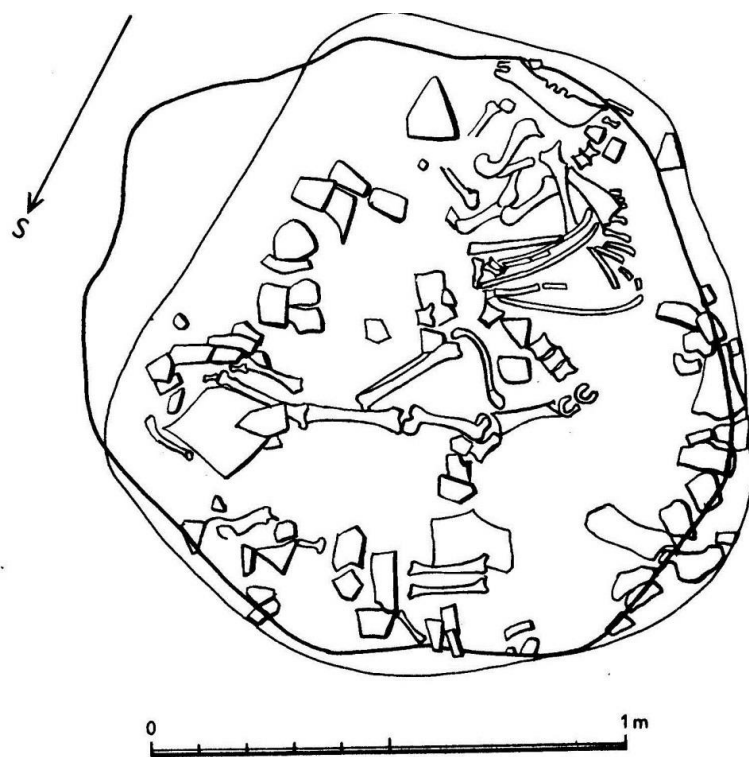
Obr. 13 Hodonice. 1 – objekt 38/1979 s dětskou kostrou; 2 – objekt 541/2003 s kostrou dítěte (Rožnovský 2012, 67).

Obr. 14 Ivanovice na Hané 3, objekt 518 (Parma 2004, 442).

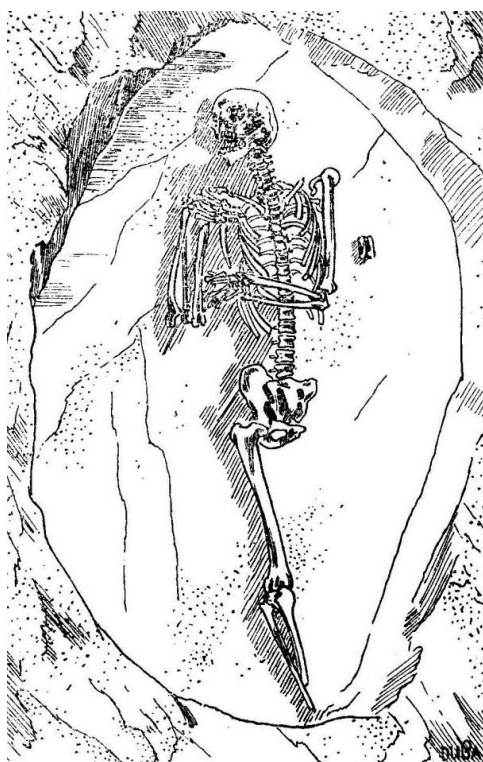
Obr. 15 Mužský – Hrada. Knovízský kostrový hrob v zásobníkové jámě
(Pleslová-Štiková 1981, 112).

Obr. 16 Březno u Loun, jáma 587 (Pleinerová – Hrala 1988, 51).

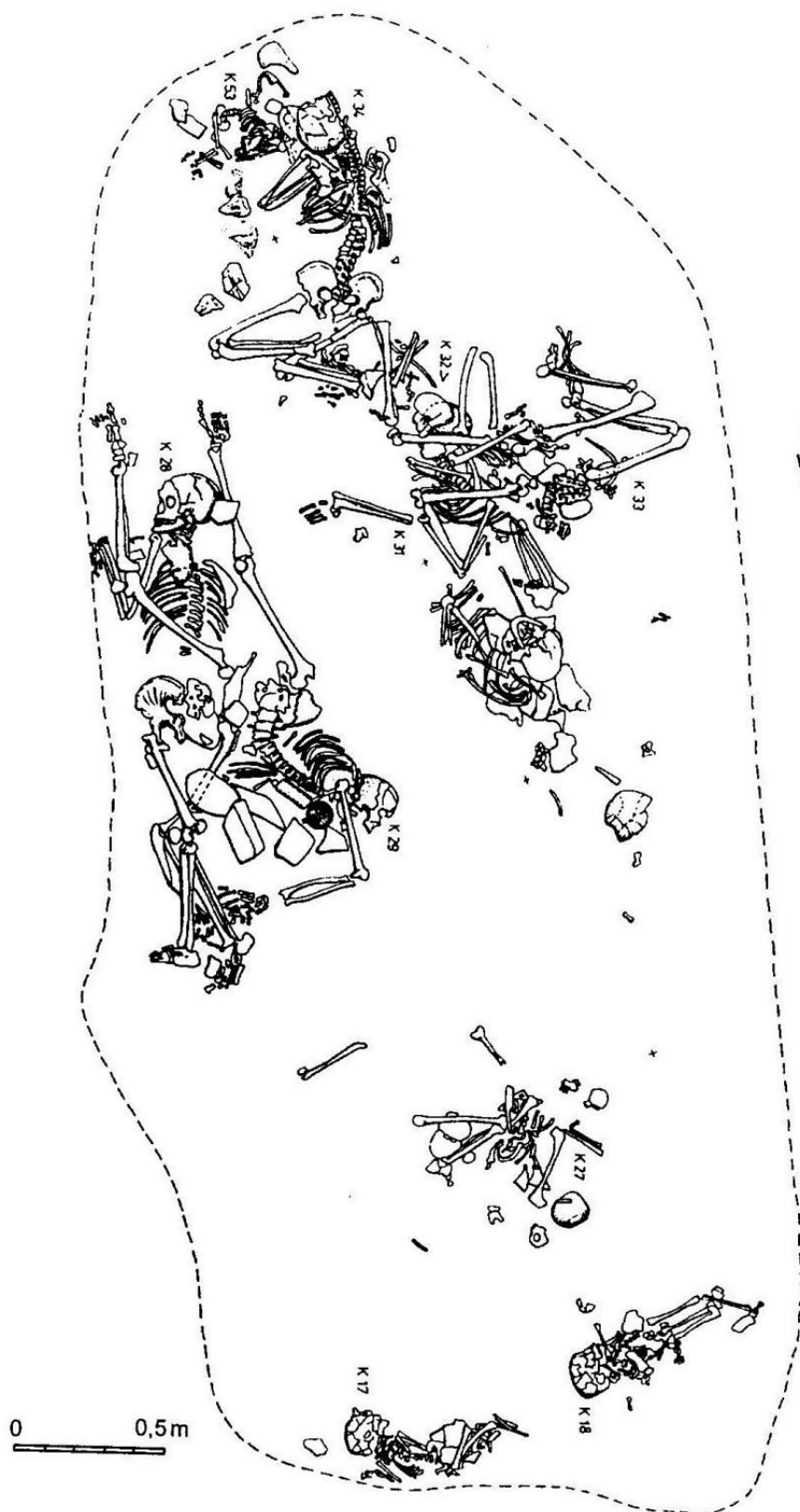
Obr. 17 Tuchoměřice, objekt č. 78 (Dobisíková - Hložek - Likovský 2007, 289).

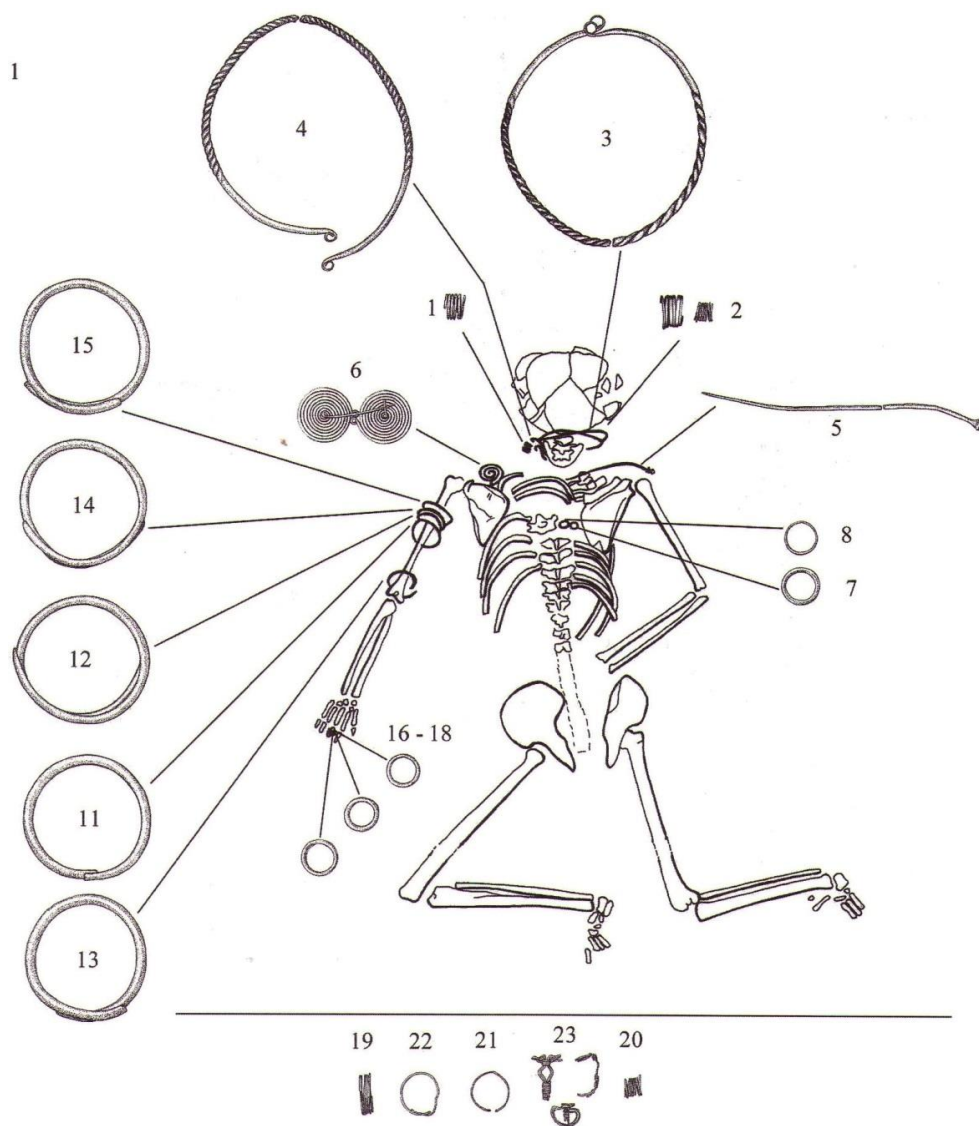
Obr. 18 Knovízský částečný pohřeb v jámě, Praha (Neustupný 1940, 99).

Obr. 19 Olšany u Prostějova. Keramická nádoba s pohřbem na dně objektu. Rekonstrukce uložení novorozence v nádobě (Čižmář – Geislerová (eds.) 2006, 41).

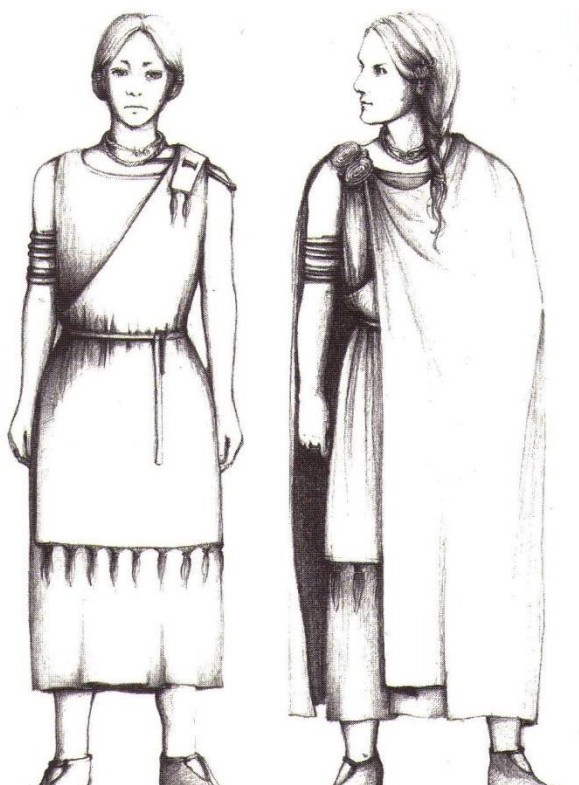
Obr. 20 Velim, objekt 30 s nálezy pěti dětí, dvou žen a tří dětí (Hrala 2000, 311).

Obr. 21 Ivanovice na Hané 3/2, objekt 519 (Parma 2004, 446).

Obr. 22 Ivanovice na Hané 3/2, objekt 519 (Parma 2004, 445).

Obr. 23 Ivanovice na Hané 3/2, možná rekonstrukce kroje ženy pohřbené v zásobní jámě. Podle N. Rywikové (Čižmář – Geislerová (eds.) 2006, 48).